

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro pravěk a ranou dobu dějinnou

Diplomová práce

Pavla Tomanová

**Kouřim-Sv. Jiří.
Přemyslovské správní centrum a problematika
výzkumů raně středověkých centrálních lokalit
(strategie a metody).**

**Kouřim.St. Georg.
 Přemyslid Administrative Centre and Archaeology of the Early Medieval Central Places
(Strategies and Methods).**

Vedoucí: PhDr. Tomáš Klír, Ph.D.

Konzultanti: Mgr. Jan Mařík, Ph. D.

Prof. PhDr. Jiří Sláma, Csc.

PhDr. Ivo Štefan, Ph.D.;

Praha 2012

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citované literatury a pramenů. Tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Poděkování

Je dobrým zvykem na tomto místě děkovat. Děkuji tedy vedoucímu práce, dr. Tomáši Klírovi, za určení hlavních pilířů a směřování metodiky mé práce. Dále děkuji svým konzultantům; velký a srdečný dík patří především dr. Janu Maříkovi a jeho ženě Petře, bez jejichž nesmírné pomoci a čistě lidské podpory bych práci mohla sotva realizovat. Předkládaná práce by byla výrazně ochuzena bez spolupráce s dr. Romanem Křivánkem, prof. Martinem Gojdou, firmou Geo-cz, Jaroslavem Batulkou a prof. Michalem Hejzmanem, kteří aplikovali na sledované lokalitě ty metody prospekčních průzkumů, v nichž jsou právě oni zkušenými odborníky. Za laskavou a trpělivou pomoc se zpracováváním dat v prostředí GIS zůstávám vděčná dr. Petru Květinovi a Tomáši Vojtěchovskému. Za hodnotné připomínky a podporu vděčím dr. Petru Limburskému a mnoha dalším pracovníkům Archeologického ústavu AV ČR v Praze, v. v. i.

V dalších řádcích chci poděkovat všem studentům Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze a všem svým kolegům a přátelům, kteří se účastnili povrchových sběrů a pomáhali mi s jejich základním zpracováním; jmenovitě pak především Janu Hasilovi, Janě Lohnické, Kataríně Čulákové a Martinu Hůrkovi. Zvláštní poděkování patří také všem účastníkům letní studentské praxe v roce 2010, se kterými jsem tehdy trávil podstatnou část prázdnin na základně v Mělnice a kteří mi poskytovali nejen příležitostnou pomoc, ale především tolik potřebné rozptýlení během prvních měsíců zpracovávání nálezů. Dík i patřičné uznání patří mým spolubydlícím, jak již výše jmenované Kataríně Čulákové, tak Daniele Záveské, za trpělivé několikaměsíční soužití se mnou a několika metrickými centy nálezů. V neposlední řadě děkuji všem svým přátelům, kteří se mnou po celou dobu měli dostatek trpělivosti a drželi mi palce

Nejvíce pak děkuji Bohu a svým rodičům, kteří mi láskyplně poskytovali podporu i v dobách mé nejintenzivnější námahy, kdy jsme si byli přeci jen více vzdáleni. Díky této podpoře jsem vždy měla takové zázemí a zajištění, abych se mohla soustředit výhradně na práci.

Předkládaná práce se zabývá archeologií raně středověkých center. Vychází z příkladu výzkumu někdejšího přemyslovského správního hradu Kouřim-sv. Jiří, jednoho z míst podrobovaných již tradičnímu a intenzivnímu badatelskému zájmu. První část je věnována kritické analýze předchozích výzkumů lokality. Jádrem práce je pak vyhodnocení a interpretace současného systematického průzkumu, který zahrnoval kombinované užití několika metod povrchové prospekce. Jsou studovány možnosti, limity a přínos tohoto typu průzkumu a porovnány s aspekty klasické archeologické exkavace. V průběhu výzkumu byla vyvinuta také snaha o rozvoj metodiky a maximální využití informačního potenciálu dat získaných povrchovými sběry. V závěru je nově rozšířená představa o studované lokalitě zasazena do některých obecných modelů podoby a struktury raně středověkých center a jsou navrženy otázky pro další výzkum.

Klíčová slova: Kouřim-sv. Jiří – archeologie centrálních lokalit – nedestruktivní archeologie – raný středověk – analýza keramiky

The presented master thesis deals with the archaeology of early medieval central places. It is based on a research example of the former Přemyslid administrative stronghold of the Kouřim-st. Georg that is a model site, which is traditionally put in the intensive scientific interests. The core of this thesis is the assesment and interpretation of the contemporary systematic research involving a combined use of several surface prospections. Possibilities, limits and contributions of such a research are investigated and compared with the aspects of traditional archaeological excavation. Within the research process, the endeavor after some methodical development and maximum utilisation of the information potencial of those data obtained by field walking was made. At the end of the thesis, the enhanced conception of the investigated site is set into some selected general models of the character and structure of early medieval central places and some targets for future research are propound.

Key-words: Kouřim-st. Georg – archaeology of central places – non-destructive archaeology – the Early Middle Ages – ceramic analyses

OBSAH:

1	ÚVOD	7
2	KOUŘIM – SV. JIŘÍ. ZÁKLADNÍ INFORMACE O LOKALITĚ.....	10
2.1	TOPOGRAFIE	10
2.2	ETYMOLOGIE.....	10
2.3	PŘÍRODNÍ PODMÍNKY	11
3	DĚJINY BádÁNÍ	13
3.1	HISTORICKÁ TRADICE KOUŘIMĚ A PRVNÍ PROJEVY BADATELSKÉHO ZÁJMU	13
3.1.1	<i>16. a 17. století. Historická tradice Kouřimě v dílech kronikářů Hájka, Paprockého a kouřimského kněze Zywaldy.....</i>	<i>13</i>
3.1.2	<i>19. století a další rozvoj historické tradice. Výsledky aktivního zájmu kouřimských obyvatel</i>	<i>14</i>
3.2	POČÁTKY PROFESIONÁLNÍCH ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ NA KOUŘIMI - VÝZKUMY J. L. PÍČE	15
3.3	KOUŘIM A MILOŠ ŠOLLE	17
3.3.1	<i>Strategie a metody Šollových výzkumů Kouřimě, především polohy sv. Jiří</i>	<i>17</i>
3.3.2	<i>Poznatky výzkumů o nejstarším osídlení svatojiřské ostrožny</i>	<i>18</i>
3.3.3	<i>Archeologické prameny svědčící o podobě Kouřimě – sv. Jiří v mladší době hradištní.....</i>	<i>19</i>
3.3.4	<i>Archeologické doklady pozdněhradištního období</i>	<i>24</i>
3.3.5	<i>Zasazení výsledků archeologických výzkumů do sídelního a historického schématu vývoje Kouřimě.....</i>	<i>29</i>
3.3.6	<i>Kritické zhodnocení výzkumů Miloše Šolla.....</i>	<i>40</i>
3.4	POZNÁMKA ZDEŇKA SMETÁNKY KE KOUŘIMI – SV. JIŘÍ	46
4	SOUČASNÝ VÝZKUM HRADIŠTĚ KOUŘIM – SV. JIŘÍ METODAMI POVRCHOVÉHO PRŮZKUMU	48
4.1	TRADIČNÍ EXKAVACE VERSUS POVRCHOVÉ PRŮZKUMY V ARCHEOLOGII CENTRÁLNÍCH LOKALIT. CÍLE A METODY PRŮZKUMU NA KOUŘIMI-SV. JIŘÍ	48
4.2	VYMEZENÍ ZKOUMANÉHO AREÁLU A JEHO SOUČASNÉ VYUŽITÍ.	50
4.3	POVRCHOVÉ SBĚRY A DETAILNÍ ANALÝZA ZÍSKANÉ RANĚ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY	52
4.3.1	<i>Principy a limity metody povrchových sběrů</i>	<i>52</i>

4.3.2	<i>Cíle a metoda povrchových sběrů na Kouřimi-sv. Jiří</i>	52
4.3.3	<i>Průběh povrchových sběrů</i>	54
4.3.4	<i>Charakter nálezů a jejich základní zpracování</i>	56
4.3.5	<i>Raně středověká keramika. Současný stav poznání a chronologie</i>	56
4.3.6	<i>Analýza nálezů raně středověké keramiky získané při povrchových sběrech na Kouřimi-sv. Jiří</i>	62
4.3.7	<i>Vyhodnocení nálezů raně středověké keramiky v prostředí GIS</i>	70
4.3.8	<i>Nálezy mladší středověké, novověké a recentní keramiky</i>	79
4.3.9	<i>Ostatní kategorie nálezů</i>	81
4.4	LETECKÉ SNÍMKOVÁNÍ	86
4.5	GEOFYZIKÁLNÍ PRŮZKUM	88
4.6	GEODETICKÉ ZAMĚŘENÍ.....	90
4.7	PROLOŽENÍ INFORMAČNÍCH VRSTEV V PROSTŘEDÍ GIS A DISKUSE DOSAVADNÍCH ZJIŠTĚNÍ.	93
4.7.1	<i>Vliv terénního reliéfu na výsledek a interpretaci povrchových sběrů</i>	93
4.7.2	<i>Interpretace situací v areálu vnitřního hradu</i>	94
4.7.3	<i>Ohrazený areál v jižní části vnější plochy</i>	94
4.7.4	<i>Fortifikace, ohrazení a vnitřní členění svatojiřské ostrožny</i>	99
4.7.5	<i>Úvaha nad prostorovým chováním obyvatel přemyslovského správního hradu</i>	104
4.8	SHRNUTÍ DOSAVADNÍCH VÝSLEDKŮ SYSTEMATICKÝCH POVRCHOVÝCH PRŮZKUMŮ NA KOUŘIMI-SV. JIŘÍ A NÁVRH INTERPRETACE	106
4.9	DALŠÍ METODY, KTERÉ BY BYLO MOŽNÉ POUŽÍT V RÁMCI POVRCHOVÉHO PRŮZKUMU CENTRÁLNÍ LOKALITY	109
5	ZASAZENÍ KOUŘIMĚ-SV. JIŘÍ DO MODELOVÝCH PŘEDSTAV O CENTRÁLNÍCH LOKALITÁCH V KONTEXTU PŘEMYSLOVSKÝCH ČECH	112
6	ZÁVĚR	122
7	POUŽITÁ LITERATURA	129

1 ÚVOD

„Výzkum hradišť vyžaduje mnoho času a zejména mnoho nákladů a zůstává proto zanedbán. A nelze toho napravit, poněvadž se nedostává času, sil a prostředků“

(Niederle 1925, 613-614)

Uvedenou větou charakterizoval Lubor Niederle, jeden ze zakladatelů české archeologie, ve své práci z roku 1925 těžkosti, které jsou spojeny s výzkumem hradišť. Skutečnost, že ji pak Jan Klápště použil v úvodu své publikace shrnující problematiku výzkumu těchto lokalit v Čechách, jen dokumentuje stále určitou pravdivost Niederlova tvrzení. Jistě by s ním svým způsobem souhlasila také řada dalších badatelů, kteří s výzkumem hradišť přišli blíže do styku. Nejde ani tak o situaci, kdy by se o těchto významných místech vědělo málo; možná dokonce spíše naopak. Každý posun v poznání těchto lokalit však s sebou nese obrovskou investici všech těch složek, které L. Niederle vyjmenovává.

Dlouhá tradice výzkumu hradišť míst zároveň ukazuje, že lokality tohoto typu stále přitahují zájem dalších generací archeologů a ani ti zkušenější se k nim nepřestávají vracet. Hradiště představují často výrazná místa v krajině, na nichž se odehrávaly podstatné kroky z dějin toho kterého státu a území. Jako jedny z mála lokalit bývají navíc zmiňovány již v nejstarších písemných pramenech, informace o jejich významu se v tradičním povědomí uchovávaly po dlouhá staletí. A konečně, lze na nich očekávat ty nejexkluzivnější nálezy. Svou roli v trvalém zájmu, který je hradištním a centrálním místům věnován, hraje jistě i sama skutečnost, že předchozí výzkumy otevřely mnohé otázky. Právě snaha o jejich zodpovězení nenechává „tvořivého a zvědavého lidského ducha“ na pokoji a nutí jej investovat vždy nové úsilí k realizaci dalšího výzkumu. Dokladem uvedených tvrzení je nakonec i tato předkládaná práce.

Mladé generace přistupují ke starým problémům často s přesvědčením, že dokáží nalézt metody, aby své úkoly vyřešily s větší efektivitou, za menších investic času i prostředků a s dosažením zajímavějších výsledků. A snad také toto přesvědčení a ambice dodávají odvalu k zahajování stále nových průzkumů hradišť. Nutně je musejí mít také řešitelé a realizátoři výzkumného projektu Archeologie přemyslovských Čech podporovaného Grantovou agenturou České republiky¹. Ten se právě, vedle dalších

¹ Projekt „Archeologie přemyslovských Čech“ GA ČR, P405/10/0556) 2010-2015.

témat archeologie raného středověku, zaměřuje také na studium vnitřní struktury raně středověkých opevněných areálů centrálních lokalit a jejich nejbližšího zázemí. Pro tuto část projektu jsou jako příkladové lokality vybrány Kouřim-sv. Jiří, Praha-Kralovice a Lštění. Všechny tři spadají dobou svého největšího rozkvětu do období vznikajícího přemyslovského státu, přitom každá se rozvíjela v odlišných sídelně-geografických podmínkách a sehrála ve svém regionu i v soudobých českých dějinách odlišnou roli. V jejich výběru hrála podstatnou roli také přístupnost jejich ploch metodám povrchového průzkumu.

Předkládaná práce je součástí projektové části věnované správnímu přemyslovského hradu na Kouřimi-sv. Jiří. Poloha byla již v minulosti dlouhodobě zkoumána pod vedením dalšího významného českého badatele, Miloše Šolla. Je především jednou z centrálních poloh mnohem komplexnější lokality Kouřim, na níž je možné sledovat přesun centrálních funkcí v rámci jednotlivých poloh. Tato migrace centra odráží potřeby a nároky společnosti toho kterého časového horizontu. Výzkum Kouřimě je tak tradičně spojován se studiem centrality a procesu transformace, na jejímž počátku stojí raně středověká hradiska, na konci pak vrcholně středověká právní města.

Tato práce je také prozatím prvním rozsáhlejším výstupem výše uvedeného projektové části. Jako taková si neklade za cíl navrhnout řešení všech s lokalitou spojených otázek. Jejím základem je především studium a testování strategií a metod, které lze při výzkumu centrálních lokalit aplikovat. Bude vycházet z nového systematického průzkumu vlastního jádra někdejšího přemyslovského správního hradu a jeho nejbližšího. Patřičné kapitoly budou věnovány rozboru výpovědních schopností, limitů i celkového přínosu zvolených metod. Výstupy by pak měly být průběžně srovnávány také s výsledky tradičních výzkumných metod, které byly v archeologii používány v minulých desetiletích.

V nejbližších letech bude dále provedena podrobnější revize nálezů předchozích výzkumů M. Šolla a patřičná pozornost bude věnována studiu sídelních aktivit v zázemí hradu. Tyto úkoly jsou v současné době zadány v rámci kvalifikačních prací dalším studentům Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze. Až po jejich dokončení bude možné shrnout všechny poznatky a předložit syntetickou práci zasazující správní centrum na Kouřimi-sv. Jiří do širších historických kontextů.

I když si stále rychlejší doba žádá rychlé řešení problémů a odpovězení otázek, je na počátku každého studia potřeba podrobně se seznámit s materiálem, z něhož lze vycházet, a se základy, na nichž budeme své výsledky stavět. První kapitoly předkládané práce budou proto věnovány sumarizaci poznatků, které o Kouřimi-sv. Jiří zjistili a napsali předchozí generace autorů. Následovat by pak měl metodický popis, průběh a zjištění průzkumů, které byly realizovány v rámci současného systematického výzkumu Kouřimě-sv. Jiří. Ve snaze tato zjištění interpretovat budou diskutovány různé možnosti jejich výkladu. V závěru pak bude navržena ta varianta, kterou lze prozatím pokládat za nejpravděpodobnější. Na úplném konci by se také mělo ukázat, zda naše snahy o efektivnější výzkum rozsáhlých a složitých lokalit typu hradišť byly úspěšné, nebo zda budeme muset úvodní citaci L. Niederla beze změny opakovat ještě i v následujících letech².

² Pro ujasnění terminologie užívané v této práci přikládám definici pojmů, které budou hojněji užívány a jejichž obsah bývá předmětem diskusí:

1) hradiště – hradisko – hrad – centrální místo/centrální lokalita

hradiště – archeologická lokalita typu opevněného sídliště, resp. někdejší hradisko

hradisko – opevněné sídliště, zpravidla sitované v geograficky výrazné poloze, o němž se předpokládá, že jeho hlavní funkce neměla agrární charakter

hrad – místo s výraznou vojenskou, správní a rezidenční funkcí. Jeho existence zpravidla spadá do období zachycovaného již hojněji písemnými prameny, které sami daný objekt tímto termínem označují.

centrální místo/ centrální lokalita – místo, resp. lokalita, která vykonává funkce přesahující čistě jeho vlastní potřeby. Působení této funkce (nebo více funkcí) je směřováno do širšího okolí.

2) hradištní období/ hradištní keramika a jejich další členění na staro-, středo-, mlado a pozdněhradištní keramiku/období.

Tato označení jsou v předkládané práci používána ve smyslu definice M. Šolla, který sám vychází ze členění J. Eisnera, přičemž z ní vyčleňuje ještě pozdně hradištní období jako horizont ohraničený polovinou 12. a polovinou 13. stol. (Šolle 1972, s. 145). Zvláště pojem „pozdne hradištní keramika“ může být chápán jako nedostatečně opodstatněný. Byl definován na základě nálezů a historických údajů o Kouřimi-sv. Jiří, kde je reprezentován tzv. děpoltickou fází. Z důvodu návaznosti na předchozí výzkum je proto také v této práci používán.

2 KOUŘIM – SV. JIŘÍ. ZÁKLADNÍ INFORMACE O LOKALITĚ

2.1 TOPOGRAFIE

Lokalita Kouřim-sv. Jiří leží jižně od města Kouřimě, někdejšího významného krajského centra, dnes spíše menšího města okresu Kolín (Obr. 1). Je situována na ostrožně nad soutokem říčky Kouřimky se Ždánickým potokem. Říčka Kouřimka obtéká ostroh z východní strany a vytváří strmé údolí oddělující svatojiřskou polohu od vedlejšího lokality, Staré Kouřimě. Ždánický potok přitéká do Kouřimky z jihozápadu a tvoří přirozenou bariéru mezi svatojiřským návrším a současným městem Kouřimí. V mírnějším svahu Ždánického potoka je dnes postavena silnice spojující Kouřim s křižovatkou U Jánů na komunikaci mezi Prahou a Kutnou Horou. Rozloha svatojiřského ostrožny, od nejsevernějšího cípu označovaného tradičně „na Klimentu“ k dodnes dobře patrné tzv. jižní hradbě, dosahuje 6,25ha. Její nejvyšší bod leží v nadmořské výšce 281m. Sousední Stará Kouřim s rozlohou 40ha a kótou 295m je tedy více než 5krát rozsáhlejší a o 14m vyšší. Pro úplnost je potřeba uvést také opevněnou polohu u sv. Vojtěcha situovanou na terase nad meandrem Kouřimky, jižně od svatojiřské ostrožny (Šolle 1966, s. 19; týž 1969, s. 1-2).

2.2 ETYMOLOGIE

Původ místního názvu Kouřim se pokouší odvodit již autor Dalimilovy kroniky; když v kapitole 77. popisuje potlačení děpoltické vzpoury králem Přemyslem Otakarem I. spojené s vypálením děpoltického správního hradu, které se podle autora veršované kroniky mělo původně nazývat Zlicov. Název Kouřim/Kúřim má v jeho podání vycházet od zvolání nebohých obyvatel Zlicova očekávajících nevyhnutelnou zkázu³. (Šolle 2000, s. 12). Původ jména od kouře nebo dýmu vysvětlují také etymologické a místopisné slovníky. Tak například slovník sestavený I. Luttererem, M. Maltánem a R. Šrámkem odvozuje vznikl místního jména z metaforického označení lesnatého vrchu, z něhož vystupují páry. Takto měla být původně označována poloha Stará Kouřim,

³ „Tehdy Děpolt, kněz zlickovský, jenž by nyní slul kúřimský, nechťeše knězi Přemyslovi slúžiti: kněz /Přemysl muší naň jíti. Kněz Děpolt proti němu vynide a v tom boji Děpolt snide. Zlicov město tvrdé bieše a nad ním dobrý hrad stojieše. Čechy před Zlicov přijidu a valem u přiekop vnidu. Všickni: „Vzkúřimy“ řečechu, proto tomu městu Kúřim vzděchu. Děpoltova čeleď do Polan jide a tu bez mála všecka snide.“ (M. Šolle cituje z publ.: Daňhelka, J. – Havránek, B. 1957: Veršovaná kronika t. řeč. Dalimila. Praha, kap. 77, s. 132.)

později hrad založený na svatojiřské ostrožně a nakonec město⁴. V dodatcích k dílu A. Profouse je místní jméno Kouřim odvozováno od označení kouřícího vrchu, na němž měly být zapalovány ohně. Jinou variantou vzniku jména má být odvození názvu od přívlastkového označení „Kuřimova majetku“, případně „Kúřimova hradu“⁵. (Lutterer – Maltán – Šrámek 1982, s. 156-157,167; Svoboda - Šmilauer 1960, s. 207; Tůma 1915, s.316-355). Ve středověkých a novověkých písemných pramenech se pak lze setkat s různými variantami názvu, např. Churim; Kurim, Curim, Curym, Gurym, Gurym v latinských pramenech; nebo např. kurzymye; Kúřimě, Curzymie, z Caurzimie, z Kaurzima, do Kaurzima, mezi Kauřimem a Českým Brodem, atd. tedy název byl zřejmě užíván v maskulinní i feminální formě; ještě v polovině 19. stol. používá F. Palacký ve svém Popisu království českého varianty místních jmen Kauřim pro město a Kauřimsko pro kraj (Palacký 1848; Profous 1949, s. 341).

2.3 PŘÍRODNÍ PODMÍNKY

Lokalita Kouřim leží na rozhraní dvou geomorfologických oblastí, z jihozápadu je chráněna pásmem vrchovin Hornosázavské pahorkatiny přináležející k Českomoravské vysočině; na severovýchod od Kouřimě se rozprostírá rovinatá Středočeské tabule. Podél Kouřimě se táhne tzv. Čertova brázda, terénní rýha, která byla pravděpodobně využívána jako komunikační spojnice. Čertova brázda zároveň navazuje na přirozenou geologickou hranici mezi žulovým podložím na západě od ní a orthorulami na východě. Tyto orthoruly s příměsí světlé slídy, živce draselného a amfibolitu tvoří podloží také Kouřimi. (Batalka - Vaněčková 1987, s. 287-288; Demek – Vaněčková, s. 337; Šolle 1966, s. 19-21; týž 1969, s. 1-2; týž 2000, s. 11).

Zvětráváním rulového podloží se vytvářely hlinité písky a písčité hlíny, které byly místy překryty pleistocenními sprašemi, splachy a naplaveninami. Půdotvorné procesy na tomto podloží vedly k vytvoření hnědozemí a místy degradovaných

⁴ Původního označení mělo vzniknout jako přičestí trpné od slovesa *kúřiti se* „kouřit, dýmat“ ve významu „kouřící/ dýmající vrch“; dlouhá samohláska *ú* měla být diftongizací převedena v dvojhlásku *ou*. (Lutterer – Maltán – Šrámek 1982, s. 156-157).

⁵ V tomto případě by šlo o přeměnu původního přívlastku na osobní jméno a nedochovanou přívlastkovou příponou *-jě*. Osobní jméno Kuřim/ Kúřim původně mužského rodu by pak přesto v místní označení rodu ženského. Ostatně, místní název *Kouřim* v pravděpodobně v 15. a v 16. stol. používán právě v maskulinní formě k označení polohy Stará Kouřim, resp. *Starý Kouřim*, nebo také *Hradiště* či *Hradenín*, což svědčí o přežívání povědomí o někdejší funkci místa. Maskulinní formu používají např. A. Podlaha, J. Tůma a i J. L. Pič ve III. svazku Starožitností, opět v souvislostech s polohou Stará Kouřim, resp. Starý Kouřim, a s následným přenosem centrálních funkcí na svatojiřskou ostrožnu (Oehm 1824, s. 1-9; Pič, 1909, s. 219-222; Podlaha 1910, s. 64-83; Lutterer – Maltán – Šrámek 1982, s. 167; Tůma 1915, s. 316-361).

černozemí. Hnědozemě sice mají oproti černozemím relativně menší obsah humusu, jsou ale na druhou stranu odolnější vůči vysychání; jde tedy o zemědělsky stále velmi hodnotné půdy. Vznikají pod původním porostem dubohabrových hájů, jaký byl typický i pro Kouřimsko. Prostředí dubohabrových hájů díky svým úrodným půdám bývalo z velké části odlesňováno a již od období neolitu využíváno k zemědělským účelům či k sadařství. Právě sadařství bylo pro kouřimskou oblast od středověku obzvláště typické⁶. V inundačním terénu podél říčních toků se pak pravděpodobně vyskytoval lužní porost. Směrem k Sázavě úrodná půda ustupuje (Neuhäuslová 1998, s. 89-95; Šolle 1966, s. 19-21; *týž* 1982; Tůma 1910; s. 316-355).

Páteř okolní krajiny vytváří řeka Výrovka, které se v jejím horním toku někdy říká Vavřínecký potok a v oblasti kolem Kouřimě se označuje jako Kouřimka. Na tomto úseku vytváří strmá údolí a meandry, na nichž vznikly tři výšinné polohy důležité pro sídelní vývoj oblasti již od pravěku. Výrovka ústí do Labe a jejím jihovýchodním přítokem je říčka Bečvářka pramenící v posázavské vrchovině. Tvoří tak jádro kraje mezi Polabím a Posázavím a Kouřimi zprostředkovávala velmi dobré komunikační spojení s Trstenickou stezkou, hlavní styčnou tepnou mezi Čechami a Moravou (Píše 1984, s. 302; Šolle 1966, s. 19; *týž* 1981, s. 11-16; *týž* 1982).

Kouřimsko tedy vytváří ekologicky velmi příznivou enklávu východně od pražské oblasti, od níž ji oddělují černokostelecké lesy; na jihu je kouřimská oblast ohraničena Sázavou, na severu středním Polabím a na východ přechází v další tradiční sídelní oblasti, Kolínsko a Poděbradsko. Poloha na rozhraní dvou odlišných krajinných celků, rovinatého Polabí a méně prostupného Posázaví, umožňovala využívat suroviny a výhody obou typů prostředí (Šolle 1969, s. 21; *týž* 1982)⁷.

⁶ Roku 1791, u příležitosti korunovace Leopolda II. českým králem, byl pořádán alegorický průvod Prahou, do něhož byla Kouřim vybrána, aby zastupovala ovocnářství. (Tůma 1910; s. 316-355).

⁷ Výsledky dlouhodobých systematických výzkumů M. Šolla na kouřimských lokalitách ukázaly, že místní obyvatelé výhod svého přírodního prostředí patřičně využívali, stejně tak i komunikačních možností vodních toků. Analýzy fytopaleontologických nálezů ukázaly, že krom dřevin dostupných z lokálních stanovišť musely být některé jiné dřeviny dopravovány, a to i na větší vzdálenosti. Zatímco ke stavbě opevnění Staré Kouřimě byl použit především lokálně dostupný dub; pro konstrukci brány bylo vybrán dub, jehož nejbližší stanoviště se nacházela pravděpodobně na jih od Kouřimě, mezi Lipany a Ždánicemi. Borovice užité k úpravě hrobových jam pak bylo zřejmě potřeba transportovat na poměrně značnou vzdálenost, neboť se přirozeně vyskytovaly na písčitých půdách jaké jsou až u Cerhenic a Klučova. Zdá se, že v raném středověku se využívaly různé druhy dřevin pro specifické účely, podle svých vlastností, a stavitelé neváhali vynaložit i značné úsilí k transportu vhodných surovin (Šolle 1969, s. 21).

3 DĚJINY BĚDÁNÍ

3.1 HISTORICKÁ TRADICE KOUŘIMĚ A PRVNÍ PROJEVY BADATELSKÉHO ZÁJMU

3.1.1 16. A 17. STOLETÍ. HISTORICKÁ TRADICE KOUŘIMĚ V DÍLECH KRONIKÁŘŮ HÁJKA, PAPROCKÉHO A KOUŘIMSKÉHO KNĚZE ZYWALDY

Kouřim byla již v novověké historické tradici pokládána za jedno z nejvýznamnějších center rodícího se českého státu. Živé povědomí o ní čerpalo pravděpodobně především z někdejší centrální funkce polohy Stará Kouřim. Názorným projevem těchto skutečností je pověst o Kouřimi uvedená v kronice Václava Hájka z Libočan, v níž je pokládána za vůbec nejstarší město založené v Čechách ještě před Prahou. Mělo k tomu dojít v 7. stol. poté, co se Lech odpojil od svého bratra Čecha. Na místě Staré Kouřimě měl spálit oheň a založit město. Hájek poté vypráví spíše mytologickou historii, v níž figurují postavy jako kouřimský kníže Dolis, jeho syn Krásník atd. Autor mimo jiné uvádí boje kouřimských knížat s knížaty pražskými a také nebezpečí útoků Uhrů, kterým museli Kouřimští čelit v 10. stol. Zvláštní pozornost věnuje Hájek především vypálení Staré Kouřimě na konci 9. stol.

Podobně pak popisuje založení a historii Kouřimě i Bartoloměj Paprocký z Glagol ve svém díle *Diadochos*, vydaném roku 1602. Právě pro publikaci Paprockého *Diadochu* vytvořil Willenberg na konci 16. stol. vedutu města Kouřimě, na níž zachytil také svatojiřskou a svatovojtěšskou ostrožnu s tehdy ještě stojícími kostely. Obraz pro rytinu vytvářel pravděpodobně z pohledu od návrší Staré Kouřimě (Obr. 2). Willenbergova rytina se tak stala hodnotným ikonografickým pramenem pro studium kouřimských památek. Z roku 1659 pak pochází další jedinečný pramen, spisek kouřimského faráře J. V. Zywaldy *Deym Kaurzzima miesta niekdy čtwerau wůni z sebe wydawagicy*, který uvádí polohu již tehdy neexistujícího kostela sv. Klimenta i zrušeného kostela sv. Jiří⁸ (Oehm 1824, s. 1-14; Šolle 1969, s. 9, 82, 104; týž 1981, s. 17-22)

⁸ J. V. Zywalda píše o kostele sv. Jiří, že stojí: „na rozkošném přivrší k polední straně mezi zahradami“ (doslovně cituje Šolle 1969, s. 104). Lokalizuje pak dále kostel sv. Klimenta: „Sedmý kostel byl někdy sv. Klimenta nedaleko panského mlýna na jednom kopci, kde nyní nějaká stodůlka stojí, jakož já sám se pamatuji, že se někdy na to místo chodívalo s procesím.“ (doslovně cituje Šolle 1969, s. 9). Popisované místo je spojováno se severním cípem ostrožny nad soutokem Ždánického potoka s Kouřimkou, pod kterým stával panský mlýn. Označení polohy „Na Klimentu“ se zachovalo až do 20. stol. (např. Dvořák 1936, s. 111-112; Oehm 1824, s. 1-9; Pič 1909, s. 219-221; Šolle 1969, s. 9).

3.1.2 19. STOLETÍ A DALŠÍ ROZVOJ HISTORICKÉ TRADICE. VÝSLEDKY AKTIVNÍHO ZÁJMU KOUŘIMSKÝCH OBYVATEL

Historická tradice čerpající z Hájkovy kroniky a dostupných historických pramenů se pak dále rozvíjela obzvláště v 19. stol., přičemž pozornost byla věnována především poloze Stará Kouřim. Skalka na tamější terase tehdy dostala název Lechův kámen a objevili se pokusy najít hrad knížete Radslava, který se podle Kristiánovy legendy měl neúspěšně postavit na odpor knížeti Václavovi⁹. Kouřim navštívil a provedl zde sběry kněz P. Krolmus v rámci svých cest po archeologických lokalitách.

Za první archeologické poznatky je třeba vděčit také aktivním amatérským zájemcům o historii z řad kouřimských obyvatel. Tak například kouřimský učitel J. Kremla jako první změřil délku a popsal průběh viditelných valů Staré Kouřimi a stanovil rozsah hradiště; učitel p. Rajholec, ředitel muzea J. Batelka, a archivář B. Svoboda sbírali nálezy pro školní sbírky a tehdy nově otevírané kouřimské muzeum (Oehm 1824, s. 9-14; Šolle 1981, s. 17-22).

Výraznou osobou pro regionální dějepisectví byl také kouřimský kaplan Vincenc Oehm, který, vědom si významu svého působiště a pocíťuje nutnost, aby Kouřim, „jedno z nejstarších českých měst“, mělo také svou kroniku, sepsal *Paměti královského města Kouřimě*. Ty vyšly v Praze roku 1824. Polohu Starou Kouřim popisuje Oehm jako „župní hrad“, který poskytoval ochranu obyvatelům v dobách nebezpečí a zároveň byl sídlem soudců a úředníků. Podle jeho představ stál v areálu knížecí dvorec – curia, pallatium, chrám a jiné veřejné stavby. Oehm sám našel na Staré Kouřimi zbytky výdřevy hradeb a sídlištní pozůstatky. Z písemných pramenů znal původní označení hradu jako Zlicov/ Zlicko/ Zličko a okolního kraje Zličsko, který se měl zachovat až do jeho zboření a pozdějšímu městu byl pak dán název Kouřim; označení Zlicko, resp. Licko se místy uchovalo až do 16. stol.

Oehm si však nebyl ještě příliš jistý topografií lokality a přesnou lokalizací hradu vůči předhradí. Zřejmě si ještě nebyl vůbec vědom významu svatojiřské ostrožny. Věděl například o někdejší existenci kostela sv. Klimenta, ale jeho přesnou polohu neznal a odhadoval, že snad mohl stát na místě kaple sv. Cyrila a Metoděje, tedy dnešní kaple sv. Víta na Staré Kouřimi. Podle svatoklimentského patrocinia vyvozuje, že šlo o nejstarší kostel v Kouřimi a jeho založení dokonce spojuje s možnou návštěvou sv.

⁹ M. Šolle cituje z publ.: Ludvíkovský, J. 1978: *Legenda Christiani-Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*. Praha, s. 101n.

Metoděje. Kriticky rozebírá kroniky Hájka a Paprockého a správně vyvozuje, že uvedené příběhy jsou spíše historicky nehodnověrné pověsti, ve kterých se ale odrážejí historické skutečnosti, tedy spory kouřimských elit s Přemyslovci; případně útoky Maďarů v 10. stol. Rovněž si uvědomoval souvislosti Kouřimě s Libicí a blízkost předních rodů obou oblastí. Z písemných pramenů znal také další události potlačení vzpoury Děpolda III., zmiňuje podací právo břevnovského kláštera ke kostelu sv. Jiří, popisuje sakrální stavby ve středověkém městě atd. (Oehm 1824, s. 1-86).

3.2 POČÁTKY PROFESIONÁLNÍCH ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ NA KOUŘIMI - VÝZKUMY J. L. PÍČE

Počátky profesionálních archeologických výzkumů na všech kouřimských polohách lze spojovat s osobností J. L. Píče. Díky práci J. Kremla znal J. L. Píč již předem délku a průběh opevnění na Staré Kouřimi, kterou na základě historické tradice a údajů Dalimilovy kroniky identifikoval s hlavním hradem Zličska. Veden cílem poznat podobu kmenového hradu zahájil Píč své výzkumy ve vnitřním areálu Staré Kouřimě, následně také na ploše středního a vnějšího předhradí. Všude však narazil na spíše negativní situace. Jeden z jeho laborantů, pan Landa, pak kopal také na poli při Pášově nad Výrovkou, kde měl nalézt několik popelišť, zvířecí kosti a keramické střepy. Nečetné nálezy na Staré Kouřimi však neodpovídaly jeho představě „města“, o kterém hovoří písemné prameny.

Po opětovném prohlédnutí nálezů uložených v městské škole a v muzeu obrátil svou pozornost s novými nadějemi ke svatojiřské ostrožně. Několik sond příčným valem, vnitřním areálem a nakonec i severním cípem ostrožny přineslo Píčem očekávané výsledky. Především sondy ve vnitřním areálu ukázaly na husté osídlení plochy. To datoval na základě keramiky do 11. - 12. stol. Narazil také na vrstvu drobných kamenů, malty a omítky, kterou identifikoval s kostelem sv. Jiří. V okolí pak odkryl části hřbitova, na němž se mělo pohřbívat ještě za paměti Píčových současníků. Na severním cípu ostrožny pak hledal pozůstatky kostela sv. Klimenta, tentokrát již neúspěšně.

Zkoumal pak také terasu „U sv. Vojtěcha“, kde zachytil spálené reliktů velké budovy, pozůstatky kostela sv. Vojtěcha a hroby, z nichž některé byly překryty kamennými deskami, některé obsahovaly esovitě záušnice či nádoby. Pohřebiště u sv. Vojtěcha tak pokládá za mladší než Stará Kouřim, ale starší než u sv. Jiří.

Celkovou situaci na Kouřimi tedy J. L. Píč interpretoval následovně. Stará Kouřim měla být zničena požárem na rozhraní doby pohanské a křesťanské, tedy v době bojů mezi kouřimským a pražským knížectvím na konci 9. nebo v 1. pol. 10. stol. Zřejmě proto, že tak rozsáhlé valy nebylo možné obsadit dostatečným vojskem, nebyl hrad v této poloze již obnoven. Píč nevylučuje možnost, že se centrum Kouřimě na jistou dobu přeneslo ke sv. Vojtěchu, odtud pak na svatojiřskou ostrožnu. Zde měla být vystavěna velká dřevěná budova, která ještě před koncem 12. stol. lehla požárem. Na jejím místě byl pak založen farní kostel sv. Jiří se hřbitovem. Ve 13. stol. se Kouřim přesunula do polohy současného města. Sídlištní nálezy a hroby s esovitými záušnicemi získané J. Waňkem pro Národní muzeum v Praze dávají tušit, že město bylo založeno na místě již dříve existujícího sídliště (Píč 1908, s. 519-528; týž 1909, s. 219-221).

Výsledky Píčových archeologických výzkumů se samozřejmě ještě nestihly odrazit v Místopisném slovníku historickém A. Sedláčka vydaném na sklonku prvního desetiletí 20. stol.; autor zůstává především u informací poskytnutých písemnými prameny¹⁰. S výsledky Píčových výzkumů se však již promítly např. v díle A. Podlahy *Posvátná místa království českého* a regionálně zaměřené práci J. Tůmy Paměti *osad na Kouřimsku* a samozřejmě také v archeologické publikaci F. Dvořáka *Pravěk Kolínska*. (Dvořák 1936, s. 111-112; Podlaha 1910, s. 64-83; Sedláček 1909/1998; Tůma 1915, s. 316-355).

Z dosavadního popisu dějin bádání lze soudit, že v prvních desetiletích byla známá základní osnova raně středověkého vývoje Kouřimě zahrnující přesun centrálních funkcí z polohy Stará Kouřim na svatojiřskou ostrožnu a nakonec do míst současného města. Díky Píčovým výzkumům bylo zřejmé, že jednotlivá centra svou strukturou, charakterem a funkcemi odpovídala odlišným požadavkům té které době a společnosti. Existovalo rovněž povědomí o blízkém vztahu Slavníkovců se správci Kouřimska a nakonec i spojení kouřimské historie s údělem vedlejší přemyslovské větve Děpoliců. Základní schéma pak dále rozvedl podrobnou analýzou historických i archeologických pramenů Miloš Šolle poté, co významně obohatil pramennou základnu o výsledky dlouhodobých badatelských výzkumů.

¹⁰ Pod heslem *Kouřim* uvádí skutečnosti o městě a jeho předchůdci Staré Kouřimi. Kostel sv. Jiří sice uvádí, ale pouze v souvislosti s jeho uvedením ve falsu zakládací listiny břevnovského kláštera, který měl mít ke kostelu sv. Jiří podací právo. U hesla *Kouřimsko* Sedláček uvádí zánik příliš rozsáhlé Staré Kouřimě – Zliče a založení nového knížecího hradu ve vhodnějším místě. Není zřejmé, zda tento nový hrad kladl na svatojiřskou ostrožnu (Sedláček 1909/1998, s. 448-449).

3.3 KOUŘIM A MILOŠ ŠOLLE

3.3.1 STRATEGIE A METODY ŠOLLOVÝCH VÝZKUMŮ KOUŘIMĚ, PŘEDEVŠÍM POLOHY SV. JIŘÍ

Také první archeologické počiny Miloše Šolla jsou spojeny s polohou Stará Kouřim. Z podnětu tehdejšího ředitele Státního archeologického ústavu Jaroslava Böhma a doprovázen ředitelem kouřimského muzea Josefem Batelkou provedl roku 1946 předběžné průzkumy lokality a nechal ji zaměřit Ing. Františkem Uhrem. Na podzim téhož roku, totiž 14. listopadu 1946, byl Státním archeologickým ústavem stanoven sbor pro výzkum slovanských hradisek, konkrétně Levého Hradce, Libice, moravského Hradiště u Strachotína a také Staré Kouřimě. O dva roky později, na podzim 1948, byly na Kouřimi zahájeny rozsáhlé a dlouhodobé výzkumy právě pod vedením Miloše Šolla. V prvních letech byly opět zaměřeny výhradně na polohu Stará Kouřim¹¹ (Šolle 1981, s. 17-22).

Z populárně naučné brožurky, kterou M. Šolle publikoval roku 1952, tedy v době, kdy ještě stále prováděl výzkumy v poloze Stará Kouřim, jsou stručně shrnuty dosavadní poznatky o lokalitě včetně dosud stručných informací o minulosti svatojiřské ostrožny. Je už z ní patrné, že M. Šolle si byl tedy vědom významu Kouřimě jako jedinečného příkladu migrace centra, která odrážela změny dobových společenských potřeb v procesu urbanistického vývoje. S cílem vyplnění „hiátu“ poznatků o lokalitě pro období od poloviny 10. stol. do založení královského města ve století 13., rozhodl se zaměřit další terénní výzkum na polohy „U sv. Jiří, u sv. Klimenta a u sv. Vojtěcha“ (Šolle 1952, s. 7-8; *týž* 1969, s. 1-3).

Před započítím vlastní exkavace byl roku 1961 na ploše svatojiřské ostrožny, v prostoru od severního cípu u „sv. Klimenta“ až k příčnému valu na jižní straně,

¹¹ Prospekční průzkumy byly zhruba od 60. let novinkou nejen v české, ale obecně v evropské archeologii. Texty v časopise *Archaeometry* především z ročníků vydaných v letech 1963 a 1964 umožňují sledovat první použití geofyzikálních prospekcí. Ve 2. polovině 60. let pak byly v například aplikovány analytické povrchové sběry na celé ploše severoněmecké lokality Haithabu jako součást tamějších systematických, s pověstnou německou pečlivostí a do nejmenších detailů naplánovaných archeologických výzkumů (Jankuhn, H. – Schietzel, K. – Reichstein, H. 1984, s.16-30; Aitken 1954; Dąbrowski 1963)

M. Šolle navázal spolupráci s přírodními vědami a poprvé aplikoval systematické prospekční průzkumy právě při výzkumech Staré Kouřimě a také při pozdějších výzkumech v poloze sv. Jiří (Obr. 4). Inspirací mu byly zejména zkušenosti polských badatelů s aplikací přírodovědných prospekčních metod na řadě tamějších archeologických lokalit. Rovněž poprvé v české archeologii provedl experimentální rekonstrukci opevnění. Jeho přístup k výzkumným metodám lze tedy pokládat za novátorský, progresivní a pro českou archeologii velmi užitečný. Postupy realizované na Kouřimi byly pak využity také na řadě jiných, především centrálních lokalit v Čechách (Šolle 1966, s. 30-32; *týž* 1969, s. 3; *týž* 1977c).

proveden geofyzikální průzkum odporovou metodou. Průzkum prováděný dr. L. Hrdličkou z Hornického ústavu ČSAV měl za úkol zachytit antropogenní objekty, především zdivo. Výsledky použití této metody se prokázaly jako velmi přínosné. Díky ní byly přesně zjištěny terénní zlomy, které byly jinak pouhým okem špatně viditelné, a podařilo se zachytit nejvýraznější archeologické objekty. Největším přínosem pak byla identifikace hradby a příkopu oddělujícího svatoklimentskou polohu od temene ostrožny s kostelem sv. Jiří, které se při běžném pohledu jevily pouze jako méně zřetelná terénní vlna. Rovněž byly přesně lokalizovány základy kostela sv. Jiří a další objekty s kamennou konstrukcí. Některé zachycené geofyzikální anomálie však neodpovídaly později odkryté situaci a naopak se ukázalo, že absence anomálií nemusí vždy znamenat absenci archeologických objektů. Použití geofyzikální prospekce umožnilo Šollovi dobře se orientovat v základní struktuře areálu již před započítím vlastních archeologických výzkumů. To mu pak usnadnilo volbu strategie pokládání sond.

V prvním roce výzkumu 1961 otevřel M. Šolle dlouhé zjišťovací sondy napříč různými částmi hradiska i napříč valy. V roce 1962 se pak výzkum zaměřil na plochu kostela sv. Jiří a jeho bezprostředního okolí. Tyto plochy byly zkoumány v síti čtverců o velikosti 5x5m oddělených kontrolními bloky. Předběžné výsledky první etapy výzkumů pak autor publikoval ve studii v Památkách archeologických z roku 1969. Ve druhé etapě výzkumů v letech 1967 – 1968 se již zaměřil na otázky, které vyplynuly z předchozích zjištění. Soustředil se nyní především na plochu západně od kostela sv. Jiří, a dále na severní cíp a východní okraj svatoklimentské polohy, kde geofyzikální měření indikovalo další výrazné objekty (Obr. 3, 4, 5; Šolle 1969; týž 2000, s. 9).

3.3.2 POZNATKY VÝZKUMŮ O NEJSTARŠÍM OSÍDLENÍ SVATOJIŘSKÉ OSTROŽNY

Nejstarší Šollem prokázané osídlení lze klást do halštatského období, fáze HC, případně počátku HD. Na to poukazuje celkem pět sídlištních objektů zachycených na centrální plošině u sv. Jiří, jejichž zásyp obsahoval keramiku připisovanou bylanské kultuře (Šolle 1969, s. 3; týž 1993a, s. 268-270).

Z chronologicky mladších období je pak velmi sporadicky zastoupena starší doba hradištní. Pouhé tři takto datovatelné fragmenty byly nalezeny jako intruze ve vrstvách a objektech s převahou mladší keramiky¹². Tyto nálezy lze podle autora výzkumu klást 8. stol. a mohly by korelovat s dobou existence nehrazené osady na sousední Staré Kouřimi, v poloze U Libuše. V celém regionu Kouřimska a Českobrodsko je toto období zastoupeno dalšími, poměrně hojnými, stopami osídlení. Postupně pak přibývá nálezů z následujících období. Střední doba hradištní je reprezentována již celými objekty. Z nich Šolle vyvozuje existenci neopevněná osady časově souběžně s dobou rozkvětu Staré Kouřimě (Šolle 1969, s. 6-7; *týž* 1993a, s. 269-271).

3.3.3 ARCHEOLOGICKÉ PRAMENY SVĚDČÍCÍ O PODOBĚ KOUŘIMĚ – SV. JIŘÍ V MLADŠÍ DOBĚ HRADIŠTNÍ

3.3.3.1 KOUŘIM – SV. JIŘÍ VE 2. POLOVINĚ 10. STOLETÍ

Objekty a kulturní vrstvy s časově následnou mladohradištní keramikou prokázal výzkum na ploše celého opevněného areálu. M. Šolle se sice zpočátku domníval, že mladohradištní osídlení, které by časově odpovídalo době rozkvětu slavníkovské Libice ve 2. pol. 10. stol., se rozkládalo především v severní části ostrožny u sv. Klimenta a až v 11. stol. se pak mělo dále rozšířit i na centrální plochu kolem kostela sv. Jiří. V tomto kontextu také uvažuje o značném stáří svatoklimentského kostela. Základy tohoto kostela výzkumem nezachytil, podobně jako již dříve J. L. Píč.

Svou prvotní myšlenku však následně přehodnotil. Zpochybnil možnost rozlišení mezi keramikou 2. pol. 10. stol., která se měla shodovat s libickou produkcí, a keramikou 11. stol., na tuto libickou produkci navazující¹³. Dochází tak nakonec k interpretaci, podle které se sídelní kontinuita na svatojiřské ostrožně jistě udržela během celého mladohradištního období. Intenzitu osídlení ve 2. pol. 10. stol., tedy po předpokládaném zániku centra na protilehlém starokouřimském návrší, však posoudit nedokázal. M. Šolle zároveň odmítnul časně datování kostela sv. Klimenta, kterého

¹² Konkrétně jde o fragmenty keramiky zdobené nepravidelnými kasetovitými vzory či nepravidelně zvlněnými rytými pásky. Pocházejí z kontextů jižní příčné hradby a z povrchového sběru dlouhé sondy položené napříč plochou u sv. Jiří (Šolle 1969, s. 6-7).

¹³ Podrobněji v kap. 4.3.5.2 popisující Šollovo schéma vývoje keramiky ve východní části Středních Čech.

písemné prameny poprvé zmiňují až roku 1407¹⁴. Šolle pak poukázal na skutečnost, že zdánlivě staré svatoklimentské patrocinium se objevuje ve vlnách i v mladších obdobích, vedle století 10., také pak na počátku 11. a později i ve století 13. Dále se domníval, že stavba, která podle Paprockého zpráv již na počátku 17. stol. neexistovala, byla zřejmě zrušena v době husitských nepokojů a její relikty padly za oběť pozdějšímu kamenolomu, který byl v tom místě provozován (Šolle 1969, s. 7-9, *týž* 1985b; *týž* 1981, s. 268-269).

3.3.3.2 JIŽNÍ OBVODOVÁ HRADBA

V pozdější fázi mladohradištního období, počínaje sklonkem 10. stol. a pak především v průběhu století 11., měla začít éra největšího rozkvětu kouřimského centra na svatojiřské ostrožně. Do této fáze Šolle datuje několik výrazných objektů. Do 11. stol. klade v první řadě výstavbu mohutné obvodové jižní hradby. Její destrukční vrstvy sice obsahovaly vyspělou keramiku s vyspělou profilací okrajů typickou již pro pozdně hradištní období, ale z její konstrukce byla získána pouze keramika s okraji jednodušších tvarů. Fortifikace byla ve zkoumaném místě založena přímo na podloží. K dataci této příčné fortifikace do 11. stol. vedla autora výzkumu rovněž skutečnost, že v té době se jevila svatojiřská ostrožna hustě osídlená již po celé své ploše.

Vlastní dřevohlinité těleso hradby se skládalo ze dvou traktů, každém o šířce 4m. Zatímco přední trakt měl mít konstrukci komorovou, zadní roštovou; ve vyšších partiích pak měla být konstrukce roštová v celé šíři tělesa. Na přední trakt plynule navazovala na sucho kladená čelní kamenná zeď o mocnosti 2,5m, založená do navážky. Místy byly patrné rovněž relikty zadní lícované kamenné zdi.

Na vnější straně hradby předpokládal M. Šolle existenci vnějšího příkopu. Výzkum však zachytil pouze začátek svažujícího se terénu. Jeho další průběh nebyl zkoumán. Jistěji byl doložen příkop vnitřní, široký místy až 5m. Vrstvy jeho výplně byly bohaté na kámen z destrukce a pozdněhradištní keramiku. Ještě před zaplněním měl být zastavěn žlabovitými objekty sídlištního i fortifikačního rázu, jejichž výplně obsahovaly mladohradištní keramiku odpovídající pozdější fázi tohoto období zdobenou rytou lineární výzdobou s okraji jak jednoduchými, tak s okraji typu D

¹⁴ Zpráva z archivu sedleckého opatství hovoří o majetkosprávní smlouvě, kterou měl uzavřít roku 1407 opat Petr a probošt kouřimského filiálního kláštera sv. Martina s kouřimskou obcí. V této souvislosti je ve zprávě uvedena poloha panského mlýna pod kaplí sv. Klimenta: „...sub capella scti Clementis...“ (Šolle 1969, s. 9; autor doslova cituje z pramene: Archiv sedleckého opatství č. 98).

Šollovy typologie¹⁵ Výzkum zachytil rovněž vstup v podobě chodbovitě brány, která měla být široká 260 cm.

Šolle tedy hradbu charakterizuje jako tradiční slovanskou fortifikaci stavěnou ještě bez použití malty. Její odolnost měla být zvyšována zesilováním tělesa hradby a kladením více prvků vedle sebe. Analogická dvoutraktová konstrukce se objevuje také na středočeských přemyslovských hradištích Budeč a Levý Hradec. Mocnost přední kamenné zdi kouřimské obvodové hradby, která je největší z Českých hradisek vůbec, má potvrzovat tendenci k postupnému zesilování tohoto obranného prvku v mladších obdobích (Šolle 1969, s.29-40; 45-46; *týž* 2000, s. 27-32).

¹⁵ Typ D Šollovy typologie keramiky zahrnuje lištovitě profilované a nízké vzhůru vytažené okraje. Více k třídění kouřimské keramiky v kap.4.3.5.2 a v publikaci Šolle 1972.

3.3.3.3 SEVERNÍ VÝBĚŽEK OSTROŽNY – POLOHA U SV. KLIMENTA

Výzkum z let 1967-1968 odhalil opevnění také na opačném, severním cípu ostrožny. Pro vstup na hradisko ze směru od Ždánického potoka bylo využito přirozené skalní rozsedliny. Tato přístupová cesta byla opatřena obrannou zdí přisazenou přímo ke skále. Od ní měla vést úvozová cesta, která se jevila jako zahloubený žleb o šířce 110cm a hloubce 70cm dlážděný kameny. Podle Šollových předpokladů měla cesta vézt napříč celým areálem hradiska až k bráně v jižní příčné hradbě.

V této severní části hradiska, ve svatoklimentské poloze, měla cesta oddělovat obytný areál na západě, kterému dominoval čtvercový srub o rozměrech 360x360cm s jílovitou podlahou a krbem na kamenné podezdívce v severozápadním rohu. Východně od popsané úvozové cesty byl odkryt komplex objektů s centrální obdélnou stavbou o rozměrech 11,3x3m postavenou na kamenné podezdívce, v jejímž okolí měly být nalézány železářské nástroje. V jižním sousedství stavby byla dále odkryta jáma se sazovitým zásypem obsahujícím množství železitých strusek. Areál východně od úvozové cesty byl tak interpretován jako hospodářsko-řemeslný komplex s centrální kovářskou dílnou (Šolle 1969, s. 47-48; *týž* 1993a, s. 269-270; *týž* 2000, s. 35-43).

3.3.3.4 SAKRÁLNÍ PROSTOR NA CENTRÁLNÍ PLOŠINĚ U SV. JIŘÍ

Husté osídlení s výraznými objekty datovatelnými do 11. stol. zachytil M. Šolle také v centrálním areálu u sv. Jiří. V prvé řadě do tohoto období datoval relikty sakrální stavby předcházející kostelu sv. Jiří zmiňovanému ve středověkých písemných pramenech¹⁶ (Obr. 5). Z něj se dochovaly především nesouvislé relikty lomového, rulového a opukového zdiva, část kamenného dláždění na hlinito-vápenatém podloží, další kamenné destrukční vrstvy a narušené úseky maltové podlahy v několika vrstvách. Svrchní vrstva byla hlinitá, dusaná a obsahovala ojedinělé fragmenty pozdně hradištní keramiky 11.-12. stol. K témuž staršímu nálezovému horizontu prvního kostela klade autor výzkumu rovněž několik pravidelných kulových jam v podélné ose, při zdech kostela, příp. i vně stavby. Autor výzkumu je interpretuje jako pozůstatky lešení.

¹⁶ Nejstarší zmínkou o kostele sv. Jiří v Kouřimi přináší potvrzovací listina pražského biskupa Tobiáše z 12. 2. 1295, která jmenuje mezi svědky plebána kostela Ulrica (Šolle 1969, s. 97).

Ke konstrukci staršího kostela měly patřit rovněž bloky kvádřikového opukového zdiva nalezené na několika místech uvnitř stavby. Jeden z bloků byl zapuštěný druhotně do maltové podlahy ve východní části lodi, severně od středové osy kostela. Šolle jej interpretoval jako podstavec křtitelnice, menzy, nebo jiného objektu. Další shluk opukových kvádrů se nacházel v západní části předpokládané lodi kostela a byl autorem výzkumu pokládán za podstavec pod tribunu. Další pozůstatky opukového zdiva byly odkryty vně severovýchodního nároží stavby a byly značně porušené mj. mladším kostelem sv. Jiří. Autor výzkumu se domnívá, že toto kvádřikové zdivo vytvářelo čtvercový přístavek a s určitou mírou pravděpodobnosti jej v pozdějších publikacích interpretuje jako sakristii.

Na základě dochovaných torz zdí, rozsahu a zakřivení maltové kry a shluků opukových kamenů interpretuje M. Šolle stavbu jako jednolodní kostel s půlkruhovitým apsidálním závěrem o rozměrech 13x7,8m. Ten měl být později stavebně upraven vložením opukového bloku ve východní části kostela, vestavbou empory a dostavbou přístavku při severovýchodním nároží lodi. Datování stavby je založeno na datování přilehlých sídlištních vrstev a objektů, příp. nálezů keramiky přímo z plochy kostela. Autor vychází rovněž ze stavebně-historického ohodnocení rekonstruovaného půdorysu. Hřbitov obklopující sakrální stavbu nenabízí příliš chronologických opor. Pohřbívalo se na něm až do novověku, všechny okolní hroby odpovídají běžným hřbitovním pohřbům bez milodarů s výjimkou nálezů součástí oděvů, případně ojedinělých mincí, křížků, skob atp. V jednom z hrobů, podle jeho orientace údajně přináležejících ke starší sakrální stavbě byla nalezena mince Vladislava I. (2. pol. 12. stol.).

Vznik první sakrální stavby tedy M. Šolle do 11. stol.; ve 12. stol. pak měly ke stavbě přibýt prvky stavěné kvádřikovou technikou, tedy přístavek u severovýchodního rohu lodi, západní empora a opukový podstavec vestavěný do východní části lodi. (Šolle 1969, s.72-104; *týž* 1993a, s. 269–272; *týž* 2000, s. 49-53).

3.3.3.5 MLADOHRADIŠTNÍ ZÁSTAVBA V OKOLÍ SAKRÁLNÍHO OKRSKU

Západně od sakrálního prostoru byl výzkumem odkryt areál, který byl rovněž datován do mladohradištního období 11. - 12. stol. Šlo o komplex ohrazený palisádou, členěný proutěnými stěnami, s obdélnou stavbou v centru a dalšími objekty budovanými na kamenných podezdívkách. Kromě tohoto komplexu mělo v téže době v okolí kostela existovat ještě několik dalších méně výrazných staveb.

V kontextu mladohradištní podoby Kouřimě-sv. Jiří je potřeba rovněž zmínit, že Šolle uvažoval o existenci mincovny přímo na Kouřimi. Vedl jej k tomu jednak nález Oldřichovy mince z let 1012-1017 s opisem *Oldaricus dux* v druhotné poloze v mladším kontextu. Jednak pro kouřimskou mincovnu mohl poukazovat nález Jaromírových mincí v nádobě z Chrášťan u Českého Brodu, neboť mince měly nést opis *Ote* či *Otenza Curim*, což vedlo k podobným úvahám již badatelé před Šollem, především E Fialu nebo F. Cacha (Šolle 1969, s.12-16; týž 2000, s. 32–35).

3.3.4 ARCHEOLOGICKÉ DOKLADY POZDNĚHRADIŠTNÍHO OBDOBÍ

Poslední výrazný rozvoj svatojiřské ostrožny klade M. Šolle do období závěru 12. a první čtvrtiny 13. stol. O tomto období přibývá také údajů v písemných pramenech, z nichž lze vyčíst, že Kouřim tehdy byla sídlem vedlejší přemyslovské větve Děpolticů nebo jejich správců. Do této éry jsou datovány další výzkumem zjištěné úpravy hradiska, které je na základě stratigrafických situací a pozdněhradištní keramiky možné klást do nejmladší fáze osídlení polohy (Obr. 6; Šolle 1993a, s. 272).

3.3.4.1 OPEVNĚNÍ

Výraznou změnou ve struktuře areálu bylo zbudování hradby vydělující centrální, výše položený prostor s kostelem sv. Jiří (akropoli) od níže položené polohy u sv. Klimenta (severní předhradí). Jak již bylo výše uvedeno, tuto hradbu odhalila nejdříve geofyzikální prospekce provedená roku 1961. Archeologický výzkum pak prokázal charakter a konstrukci hradby. Mělo jít o hlinité těleso s čelní kamennou zdí mocnou 60cm; zachycená kamenná destrukce dovoluje předpokládat také zadní kamennou zídku. V základech hlinitého tělesa byly zachyceny také drobné křulové jamky jako základ dřevěné konstrukce. Vlastní hlinité těleso pak obsahovalo keramiku s pokročilými vzhůru vytaženými okraji, což byl pro Šolla předpoklad pro datování výstavby této vnitřní fortifikace do 12. stol. Součástí fortifikace byl také vnitřní příkop oddělený od tělesa hradby bermou o šířce 3,5m. Celková mocnost vnitřní fortifikace je celkem 8 – 9m. Destrukční vrstvy pak rovněž obsahovaly pokročilou pozdně hradištní keramiku.

V místě bermy v čele hradební zdi střední hradby byl dále zachycen zahloubený kruhový objekt zděný nasucho z rulových kamenů uspořádaných do pravidelných řádků s vnitřní lící. Kruhový kamenný objekt měl vnitřní průměr 92cm, vnější 129cm a byl pak zahlouben 207cm od dnešního povrchu. Měl pevné jílovité dno, vespod byl vyplněn hlinitým zásypem a ve vyšších partiích kamennou destrukcí indikující původní větší výšku objektu; horní část zásypu byla opět hlinitá, podobná navázce hradebního tělesa. Ve výplni nebyly nalezeny žádné další nálezy dovolující stavbu blíže datovat. Objekt byl zasazen do připravené širší oválné jámy, která byla zasypána kamennou destrukcí pocházející patrně z přední zdi hradby. Vzhledem k stratigrafické situaci, kdy vyhloubená jáma nenarušuje hradební líc, se zdá, že kruhový objekt je s hradbou současný a fungoval až do doby destrukce hradby. Šolle objekt interpretoval jako základy předsunuté strážné věže, resp. rondovitého bastionu¹⁷. Z něj bylo možné ovládat jak severní vstup na hradisko, v úžlabině od Ždánického potoka, tak bránu ve vlastní střední hradbě. Pro její existenci svědčilo ca 5m široké přerušení hradebního tělesa ve vzdálenosti ca 8m od kamenného kruhového objektu. (Šolle 1969, s.40-45; *týž* 1993a, s. 274; *týž* 2000, s. 104).

V pozdní době hradištní mělo být dále upravováno a zesilováno opevnění při severním vstupu od Ždánického potoka. Zdá se, že původní terén byl vyrovnán hradební sutí do podoby základové terasy a na ní byla vybudována štítová věžovitá bašta. Upravována byla zřejmě i vlastní severní obraná zeď. Při její lici byly nalezeny lidské kosti. Další skelet, tentokrát v anatomické poloze, byl nalezen ve vlastní zdi a působí jako hrob charakteru stavební obětiny (Šolle 1993a, s. 274; *týž* 2000, s. 104-108).

Také u jižního příčného valu mělo dojít k obnovování a k přístavbě chaty do prohlubně vnitřního příkopu který Šolle později interpretuje jako strážní domek (viz již výše v kap. 3.3.3.5). V opevnění Kouřimě-sv. Jiří z pozdní doby hradištní pak hodnotí jako přechodný typ mezi dřevohlinitými fortifikacemi s čelní kamennou plentou charakteristickou pro hradiska ranného středověku na straně jedné a opevněním

¹⁷ Šolle při interpretaci zděného kruhového objektu uvažoval také o možnosti, že šlo o hradní studnu či cisternu. Obě možnosti však pokládá za nepříliš pravděpodobné z důvodu polohy objektu v těsném sousedství vnitřního opevnění a také z důvodu jeho umístění na svažitém skalním podloží, na němž by se voda neudržela. Pro zřízení hradní studny či cisterny by autor pokládal za logičtější níže situovanou polohu na plošině svatoklimentského předhradí (Šolle 1969, s. 41-45).

mladších středověkých hradů na straně druhé (Šolle 1969, 49–61; *týž* 1993a, s. 269; *týž* 2000, s. 108).

3.3.4.2 STAVEBNÍ ÚPRAVY V AREÁLU KOSTELA A V JEHO OKOLÍ

Jak již bylo uvedeno v kap. 3.3.3.4, do 12.stol. klade M. Šolle vnitřní stavební úpravy v prostoru starší sakrální stavby. S těmito úpravami jsou spojovány prvky tvořené kvádřikovým zdivem; konkrétně vnější přístavek při severovýchodním rohu lodi interpretovaný autorem výzkumu jako čtvercová sakristie, relikt zdiva v západní části lodi pokládáný za základ opěrného sloupu západní tribuny a konečně blok kvádřikového opukového zdiva vestavěný do východní části lodi, v němž M. Šolle spatřoval basi podstavce pod křeslo nebo křtící mísu. Kostel měl být zbořen v průběhu 1. pol. 13. stol. v souvislosti s událostmi potlačení děpoltické vzpoury, v bitvě u Kouřimí. Datování zániku stavby je přeneseno jednak z historické datace zániku samotného správního centra na sv. Jiří, jednak ze stratigrafického vztahu s pozdější sakrální stavbou (viz níže) (Šolle 1969, s. 80; *týž* 1993a, s. 269–272; *týž* 2000, s. 93).

Vedle úprav vlastního kostela datuje do pozdně hradištního období také vznik stavby, o jejíž existenci svědčí objekt č. 219. Jde o okrouhlou destrukci promíšenou vápnem, mazanicí, popelem a opukovými kvádry. Objekt je sice složen z několika odlišitelných stratigrafických vrstev, ale keramické nálezy ze všech vrstev lze datovat totožně, do pozdněhradištního období. Byl založen na přirozeném podloží, přitom má překrývat hroby, které autor pokládá za současné se starším kostelem. Objekt č. 219 pak má být porušen západním traktem mladšího kostela sv. Jiří a mladšími hroby.

M. Šolle se domnívá, že tato stavba nesouvisí přímo se stavbou kostela. Na základě údajně sídlištního charakteru destrukce objekt interpretuje jako relikt obytné věže o rozměrech zhruba 4x7,5m a mocnosti zdiva ca 60cm. Obytná věž měla mít funkci sídla správců spojeného s emporovým kostelem s analogiemi ve Chvojenu (okr. Benešov), mladším sídlem ve Vrutku (okr. Louny); či v ještě pozdější podobě v Týnci n. S. Podobný komplex dvorce a kostela se zasvěcením sv. Kříži se měl nacházet také na hradišti „Hůrka“ nad Starým Plzencem. Starší předlohy pak spatřuje na karolinských a otonských falcích, např. v Tilledě (Šolle 1969, s. 70-72; *týž* 1993a, s. 272-274; *týž* 2000, s. 91-93).

Centrální areál akropole mělo být ohrazeno zdí a příkopem, jejichž část byla zachycena severně od kostela. Pravděpodobně relikt takové zdi byly zachyceny jižně

od kostela, pod mladší novověkou hřbitovní zdí a pokračovaly za hranicí sondy dále na západ. Šolle v pozdější publikaci interpretuje tyto prvky jako opevnění sakrální plochy.

Starší dvorec v západním sousedství kostela již neměl během pozdněhradištní fáze Kouřimě plnit původní funkci. Byl porušen hospodářskými objekty a příkopem. Snad šlo o pokračování téhož příkopu táhnoucího se právě v severním sousedství kostela (Šolle 1993a, s. 272-274; týž 2000, s. 90).

3.3.4.3 SVATOKLIMENTSKÉ PŘEDHRADÍ

Nové pozdněhradištní objekty měly vzniknout také na vyděleném svatoklimentském severním předhradí. Ve východní části řemeslnicko-hospodářského areálu z předcházející fáze byly zachyceny dvě chaty o rozměrech 2x3m s kameny na dně. Zásadní pak bylo odkrytí polozemnic či zemnic nad východním svahem svatoklimentského předhradí, na jejichž existenci upozornila již geofyzikální prospekce. Šlo o tři objekty pravoúhlého půdorysu o hloubce 1m s kamenitým zásypem svědčícím o původních kamenných nadezdívkách.

Polozemnice I o rozměrech 5x6m měla původně být řemeslnou výhň, soudě podle nálezů železité hmoty a stop ohně. Výheň měla být časem vyřazena z provozu. Zásyp objektu obsahoval keramiku staršího i mladšího rázu, uhlíky, mazanici, železné nástroje a denár Vladislava I. s vyobrazením sv. Václava na reversu, který je datován do 1. poloviny 12. stol. Podstatným nálezem pak byla kolekce šesti velkých brakteátů, z nichž byly dva půlené. Tyto mince nebyly roztroušeny v zásypu, nýbrž nalezeny v podstatě „in situ“ pohromadě při dně objektu. Takový kontext by mohl svědčit o skutečnosti, že zde byly brakteáty zanechány během událostí způsobujících zánik objektu.

Podobný charakter jako polozemnice I má také polozemnice II ve vzdálenosti 2,2m od první. Má rozměry 4x6,1m, členité dno a v jižní části několikanásobné vrstvy popela a mazanice, zřejmě stopy po vymetání ohniště krbu. Jižně od těchto dvou se nacházela podobná polozemnice III, která nebyla prozkoumána celá.

Tyto tři polozemnice mají být obdobou objektů nalezených v osadě „V Rybářích“ v Praze na Klárově, v johanitské osadě na Hradsku u Mšena, či v poloze „Na Sekance“ nad benediktinským klášterem na Ostrově, která byla zničena kolem roku 1278 během braniborského vpádu do Čech. Analogická má být také původní městská zástavba ze 13. stol. odkrytá v Mostě.

V případě kouřimského komplexu je hodnotný právě nález velkých brakteátů. Brakteátové ražby velkého střížku byly raženy v pražské mincovně od jejich zavedení Přemyslem Otakarem I. 1210 do jejich reformy roku 1260. Od té doby pak byly raženy brakteáty menších rozměrů. M. Šolle předpokládá, že v prvních letech po zavedení odpovídala hodnota brakteátů potřebám společnosti a nebylo je tedy ještě potřeba pūlit. Kouřimský nález by tedy měl odrážet zvyklosti spíše až z doby pozdější, zřejmě tedy až z druhé půle či sklonku éry jejich užívání.

Zemnice na svatoklimentském předhradí mají patřit mezi poslední objekty z doby existence správního centra na svatojiřské ostrožně. Nález brakteátů pak má být významnou indicií k datování zániku centra v této poloze, které je jinak spojováno s historickou událostí potlačení děpoltické vzpoury Přemyslem Otakarem I. roku 1223 a má tak předcházet založení královského města, současné Kouřimě (Šolle 1993a, s. 93-103; *týž* 2000, s. 93-108).

3.3.4.4 MLADŠÍ SAKRÁLNÍ STAVBA – KOSTEL SV. JIŘÍ

Na místě staršího kostela měla brzy po jeho zboření vzniknou nová sakrální stavba, která je od 13. stol. zmiňována v písemných pramenech jako kostel sv. Jiří a její podobu zachycuje např. Willenbergova veduta města Kouřimě. V archeologickém svědectví byl půdorys této mladší sakrální stavby vymezen především žlaby, které M. Šolle charakterizuje jako negativ zdiva. Zbytky původního zdiva byly vytvořeny z hrubě opracovaných i nepravidelných rulových kamenů a kusů opuky, místy byl použit materiál ze starší stavby.

Pro rekonstrukci původní podoby využívá autor výzkumu odkryté relikty půdorysu a ty srovnává, resp. jeho správnost dokládá zobrazením kostela na Willenbergově vedutě. M. Šolle tedy interpretuje kostel jako trojdílnou stavbu členěnou na pentagonální závěr, čtvercovou loď a zúžený vstupní prostor. Celková délka kostela měla dosahovat 19m, maximální šířka v závěru lodi 10m. Původní síla zdiva dosahovala 90-100cm. Na základě nalezeného osamocенého zděného čtvercového bloku v západní části lodi uvažuje M. Šolle o přítomnosti empory i v mladším kostele sv. Jiří.

Právě zmíněná rekonstrukce stavební podoby kostela s jednoduchou pentagonální formou presbytáře bez opěráku je jedním z nejsilnějších argumentů pro datování vzniku stavby ještě ve 13. stol. Další indicie pro datování nabízí statigrafická situace žlabu po negativu zdí, které jsou vyhloubeny do vrstvy obsahující pozdněhradištní keramiku. Datování stavby kostela ještě do 13. století podporuje i nejstarší zmínka o kostele sv. Jiří v Kouřimi v písemných pramenech. Ta je uvedena v

konfirmační listině pražského biskupa Tobiáše z 12. 2. 1295, kde je uváděn jako svědek plebán kostela Ulricus. M. Šolle celou situaci interpretuje tak, že po zániku staršího kostela souvisejícího s likvidací děpoltického sídla, byla nová stavba na svatojirské ostrožně postavena v souvislosti s městskou kolonizací Kouřimi ve 13. stol.

Sakrální stavba i okolní hřbitov zůstaly tedy funkční i v době, kdy se sídelní aktivity již přesunuly na protější břeh Ždánického potoka, do prostoru města Kouřimi a osídlení na svatojirské ostrožně zaniklo. Písemné záznamy nás zpravují o dalších architektonických úpravách i funkčních a vlastnických změnách kostela. Balbínův spis *Miscellanea historica regni Bohemiae* z roku 1683 zaznamenává, že roku 1381 rektor Jakub Voračický z Paběnic nadal kapli (*capelle s. Georgii*) dvěma pražskými kopami a dva roky poté ji nechal přebudovat. M. Šolle tuto akci interpretuje jako vrcholně gotickou stavební úpravu již dříve existujícího kostela. Na konci 14. a počátku 15. stol. se kaple sv. Jiří uvádí v majetku břevnovského kláštera. Na podkladě dochovaného seznamu plebánů dosazovaných břevnovským klášteřem se soudí, že si kostel uchoval farní funkci až do husitských válek. Poté sloužil už pouze jako pohřební, především pro pochovávání přistěhovalců, přespolních, podruhů a obyvatel města, kteří zemřeli na mor. K dalším stavebním úpravám kostela došlo zřejmě v 16. stol., jak je indikují dochované seznamy položek tehdejších purkmistrů.

Někdy v průběhu existence a fungování kostela sv. Jiří vznikla západně od něj obdélná stavba o rozměrech 3,8x4,6m. Na její funkci jakožto hřbitovního domku vypovídá kumulace lidských kostí při severní stěně. Snad současně se zbudováním hřbitovního domku byl celý areál kostela se hřbitovem vymezen novou kamennou zdí. Hřbitovní domek i zeď jsou zachyceny na Willenbergově vedutě a byly rovněž zachyceny archeologickým odkryvem. Základy obou staveb, podobně jako základy kostela, jsou založeny do vrstvy obsahující pozdně hradištní keramiku; domek navíc stojí na šterkové navážce.

Kostel sv. Jiří se hřbitovní zdí popisuje ve svém díle i kouřimský farář J. V. Zywalda. Uvádí dále, že chrám byl opatřen plechovou věžičkou a dvěma zvony. Podle A. Podlahy se ke kostelu měly ještě roku 1677 konat procesí a sloužit u něj bohoslužby. J. Tůma informuje o přestavbě z roku 1559. Podle místní tradice byl kostel sv. Jiří zrušen za vlády Josefa II. na sklonku 18. stol. Na počátku 19. stol. měly být ruiny rozebrány kouřimskými obyvateli ke stavebním účelům a zbylé relikty pak ve 30. letech téhož století srovnány se zemí. (Podlaha 1910, s. 64-83; Šolle 1969, s. 82-104 ;týž 1981, s. 111-113; Tůma 1915, s. 316-355).

3.3.5 ZASAZENÍ VÝSLEDKŮ ARCHEOLOGICKÝCH VÝZKUMŮ DO SÍDELNÍHO A HISTORICKÉHO SCHÉMATU VÝVOJE KOUŘIMĚ

3.3.5.1 SÍDELNÍ TRADICE KOUŘIMSKA OD PRAVĚKU DO ČASNĚ SLOVANSKÉHO

OBDOBÍ

Lokalita s výhodnými geografickými a přírodními podmínkami má dlouhou sídelní tradici. Pravěké osídlení je dokumentováno především v poloze Stará Kouřim, případně v různých polohách v současném městě a jeho blízkém okolí. Nejstarší nálezy na Kouřimsku jsou datovány do mladší doby kamenné a připisovány kultuře s lineární keramikou; dále bylo zachyceno osídlení kultury jordanovské, nálevkovitých pohárů, hrazené sídliště kultury řivnáčské, hroby kultury se šňůrovou keramikou i hroby kultury unětické. Doloženy byly rovněž sídelní aktivity z období kultury lužické a to jak v archaické fázi, tak ve fázi knovízské a štítarské. Evidováno je také osídlení z období bylanské kultury. Z areálu města pochází hrob datovatelný do laténského období, do něhož je kladena i jedna chata z polohy Stará Kouřim. Několika nálezy má být reprezentována také doba římská.

V areálu Staré Kouřimě, v poloze „u Libuše“ bylo zjištěno otevřené časně slovanské sídliště s keramikou pražského typu, o němž se Šolle domnívá, že snad mohlo navazovat na starší germánskou osadu vinařického stupně období stěhování národů. Na časně slovanské osídlení pak navazují osady a centra doby hradištní (Dvořák 1936, s. 108-109, 111-112; Šolle 1966, s. 22-23; Týž 2000, s. 12-16).

1.1.1.1 VÝZNAM KOUŘIMSKA A STARÉ KOUŘIMĚ OD POČÁTKU DOBY HRADIŠTNÍ DO KONCE 10. STOLETÍ

Historické interpretace M. Šolla o významu Kouřimě v tomto časovém horizontu vychází především z dobových konceptů. Je provázána zejména s teorií o existenci českých kmenů R. Turka (Turek 1957). Turkova představa o českých kmenech byla později vyvrácena, zejména zásluhou R. Třeštíka a současný pohled na éru, která těsně předcházela historickému procesu vzniku přemyslovského státu, je dnes již odlišný (Třeštík 1988). S vědomím naznačených skutečností je tedy potřeba k Šollovým hypotézám také přistupovat.

Na Staré Kouřimi se měla od 7. a 8. stol. rozvíjet otevřená osada v poloze „u Libuše“. Během následujícího 9. stol. se pak podle tradičního schématu měla Kouřim stát centrem východočeské oblasti. Díky své poloze na dálkových cestách měla být prostředníkem kontaktů mezi Velkou Moravou a Čechami, o čemž svědčí hojné nálezy velkomoravských šperků na pohřebišti v poloze „u Libuše“. Hojnost nálezů v porovnání s ostatními středočeskými lokalitami pak vedla M. Šolla k představě, že Kouřim měla

po zániku Velké Moravy převzít umělecké i duchovní dědictví její kultury. Na Kouřimsko se na měli uchýlit velkomoravští řemeslníci a rozvíjet dále své umělecké šperkařské řemeslo. Místní dílny pak měly zásobit jak ostatní česká centra, tak především blízké hradisko na Libici. Duchovní dědictví Velké Moravy a cyrilometodějské misie pak Šolle demonstruje na skutečnosti, že v kouřimsko-libické oblasti vyrůstal jak pozdější biskup Vojtěch, tak především sv. Prokop, který prosazoval slovanskou liturgii. Autor se tedy podivuje nad dosavadní absencí sakrální stavby v kouřimsko-libické oblasti během 9. a 1. pol 10. stol.

Od poloviny 9. stol. a pak zvláště ve století 10. se má projevovat úzké propojení kouřimské a libické oblasti, která má být dokumentována jak v archeologických, tak v písemných pramenech. V archeologických pramenech jde o doklady především v podobné úpravě a výbavě hrobů s velkomoravskými šperky uvnitř opevněného areálu centra a dále v hrnčířské produkci. Keramika v této východní oblasti Čech se značně liší od oblasti pražské, je vypálená do teplých hnědavých tónů, drží se hrncovitých tvarů s nálevkovitě zkoseným okrajem, výzdobou širokého pásu ryté šroubovice na plecích a dominujícím motivem jednoduché vlnovky nebo hřebenového vpichu na podhrdlí. Zvlášť specifická a výrazná je rovněž příměs slídnatého ostříva v keramickém těstě.

Politická a „etnická“ jednota oblasti se má odrážet v písemných pramenech, zejména v Kristiánově legendě, která zmiňuje kouřimské knížectví a nepřátelský střet jejího knížete Radslava s knížetem Václavem. 28. kapitola Dalimilovy kroniky pak popisuje příbuzenský poměr Radslava k libickému knížeti Slavníkovi jako strýce k synovci po matce. Úzký vztah obou center lze pak podle Šolla také vyvodit ze záměny jejich jmen ve Veršované svatovojtěšské legendě, jejíž autor lokalizuje události vyvraždění Slavníkovců v září 995 na Kouřim, místo na Libici¹⁸. Dalším dokladem pro sounáležitost Kouřimě a Libice v polovině 10. stol. má představovat Kosmův popis Slavníkova panství, který sice nelze přímo vymezit, ale Šolle se odkazuje na identifikaci hranic tohoto panství R. Turkem na pás lesa Vydrholce, Kerska, levý břeh řeky Šembery a pravý břeh Sázavy (Šolle 1959, s. 452; *týž* 1963, s. 71, 83-84; *týž* 1966, s. 218-230; *týž* 1969, s. 17-19; *týž* 1977a; *týž* 1981, s. 124-125; *týž* 1985a; *týž* 1993a, s. 268-269; *týž* 2000, s. 16-19; Turek 1977).

¹⁸ O lokalizaci zářijových událostí roku 995 na libické hradiště panuje obecná shoda mezi většinou archeologů a historiků a dokládají ji i archeologická zjištění vyplývající z výzkumů Rudolfa Turka, který v situacích odkrytých na libickém hradisku spatřoval odraz destruktivního zásahu na konci 10. stol.;

M. Šolle pokládal oblast východní části středních Čech za velmi výraznou a mocensky značně nezávislou na pražské oblasti, a to prakticky až do konce 10. stol. Opírá se o údaje z Dalimilovy kroniky, podle níž se území Zličanů odlišovalo a vzdorovalo oblasti Čechů. Domnívá se, Fuldskými anýly zmiňovaný Witisla, jeden z čelních představitelů delegace, která se roku 872 a 895 účastní jednání v Řezně o vymanění Čech z područí Velké Moravy a oddává se Arnulfovi, pocházel právě z prostředí kouřimské, resp. zlické elity.

Význam oblasti má odrážet také zmínka v Kristiánově legendě o střetu knížete Václava s kouřimským knížetem Radslavem. V dodatcích této legendy se dále uvádí, že došlo k smíření obou knížat a ponechání místní samosprávy, což má podle Šolla odpovídat archeologickým zjištěním na Staré Kouřimi, kde má bez výraznějšího zlomu trvat kontinuita osídlení i pohřbívání až do konce střední doby hradištní v pol. 10. stol. Domnívá se, že celá událost odrážela buď skutečnost, že šlo o jediné území, které bránilo expanzi Přemyslovců po celých Čechách, nebo případně o projev vzpoury zlického kmene, který byl dříve přemyslovci podmaněný. Zánik zlického centra na Staré Kouřimi pak spojuje se zprávou saského letopisce Widukinda o vyvrácení sídla blíže neurčeného *vicina subregula* roku 936. Podobně interpretovali tuto zprávu také V. Hrubý nebo R. Turek.

Touto událostí mělo zlické území připadnout pod plnou nadvládu přemyslovské moci, ale ještě ne definitivně ani na dlouho, nýbrž snad pouze do roku 950. Šolle totiž předpokládá provázanost zlicko-charvátských elit se saským rodem, což má indikovat kronika Bruna z Querfurtu udávající Slavníkovo postavení jako „promus nepos“ Oty saského. Když se pak Ota saský roku 950 usmiřuje s knížetem Boleslavem I., předpokládá M. Šolle, že se východočeské území opět osamostatňuje a centrum se přenáší na hradisko v Libici nad Cidlinou. Stará Kouřim ve 2. pol. 10. stol. měla plnit maximálně funkci periferního hradu. Tuto skutečnost má potvrzovat formulace Kristiánovy legendy, o níž je Šolle přesvědčen, že vznikla na konci 10. stol. Kristián při popis střetu knížete Václava se zlickým Radslavem uvádí charakteristikou Radslavovy

zatímco na kouřimském centru podle Šollových výzkumů k žádným výrazným destrukčním změnám v sídelní struktuře dojít nemělo. Správnost Veršované svatovojtěšské legendy zastával ale např. O. Králík, který předpokládal, že jejím autorem je blízký příbuzný biskupa Vojtěcha, který tedy situaci dobře znal a není pravděpodobné, že by se mýlil. M. Šolle však v téměř všech svých publikacích Králíkův názor odmítá (Králík 1972; Šolle 1966, s. 226; *týž* 1969, s. 17-19; *týž* 1981, s. 124-125; *týž* 1985a, s. 36-37; *týž* 1993, s. 269; *týž* 2000, s. 19; Turek 1977).

Kouřimě jako hradu „tehdy ještě počtem lidu mocného“¹⁹. Z toho Šolle usuzuje, že v době sepsání legendy byl již význam Kouřimě ve východočeské oblasti podružný ve prospěch Libice.

Po přepadení Libice přemyslovským vojskem a likvidací Slavníkovců 28. září 995 měla pak východočeská oblast upadnout pod přímou správu Přemyslovců. Centrum oblasti mělo být tehdy vybudováno právě v sousedství Staré Kouřimě, na ostrožně nad soutokem Kouřimky a Ždánického potoka. Zde, podobně jako na dalších výrazných centrálních místech v Čechách, měl být založen správní přemyslovský hrad ovládající okolní oblast, kouřimskou kastelánii (Šolle 1966 s. 218-227; *týž* 1981, s. 124- 126; *týž* 1993a, s. 268-269; *týž* 2000, s. 16-22)

3.3.5.2 KOUŘIM – SV. JIŘÍ JAKO PŘEMYSLOVSKÉ KASTELÁNSKÉ CENTRUM

M. Šolle si již před započítím systematických výzkumů v poloze sv. Jiří uvědomoval, že zde stál „vedle ohromných rozvalin (míněno vedle bývalého centra na Staré Kouřimi – pozn.) menší hrádek ... s románskými objekty...“ a tento, ve funkci přemyslovského centra, spravoval území někdejšího kouřimského kraje až do doby děpoltického odboje. Při potlačení odboje 1223 Přemyslem Otakarem I. byl hrad vypálen a na protějším návrší bylo založeno dnešní město (Šolle 1952, s. 7-8).

Po vyhodnocení výzkumů a dostupných písemných pramenů, pak Šolle dospěl k detailnějšímu modelu. Ostrožna měla být sporadicky osídlena od 9. stol. Již snad od pol. 10. stol. se sem postupně přenáší centrální funkce ze zničené sousední polohy Staré Kouřimě. Tuto fázi označuje jako slavníkovskou. Poté, v době přechodu mezi slavníkovskou a děpoltickou fází, od konce 10. stol. a především v 11. stol, nastává první rozkvět střediska na svatojirské ostrožně a celá plocha je relativně hustě osídlena. Mnohdy o této fázi hovoří jako o období přemyslovské kastelánie, resp. o přemyslovské Kouřimi.

V průběhu 11. stol. má být tedy poloha opevněna mohutným jižním příčným valem, fortifikací srovnatelnou s opevněním jiných přemyslovských kastelánských center, např. s hradem v Bílině. Opevňovací kamenná zeď vznikla i při vstupu ze severní strany, od soutoku Ždánického potoka s Kouřimkou. Celým hradiskem vedla napříč úvozová cesta, spojující bránu v severní cípu ostrožny a chodbovitou bránu v

¹⁹ „*Nam urbs quedam, Kurim vocata, populosa dūm eram*“ (M. Šolle cituje publ.: Ludvíkovský, J. 1978: *Legenda Christiani-Vita et passio sancti Wenceslai et sancte Ludmille ave eius*. Praha, s. 101n.)

jižní příčné hradbě.

Na temeni vzniká správcovské sídlo, palisádou ohrazený dvorec s panským tribunovým kostelem. Šolle předpokládá, že tento první kostel měl rovněž svatojiřské patrocinium, tak jako stavba mladší. Autor také v mnoha publikacích uvažoval souvislost tohoto kostela s typy sakrálních staveb charakteristických výlučně pro původní slavníkovskou oblast na Kouřimsku. Mají je reprezentovat jednoduché longitudiální kostely stavěné z lomového kamene podle vzoru kostelů z otonského prostředí a odlišné od kostelů přemyslovských. Do této skupiny mají náležet kostely v Žabonosích, Vrbčanech, Malíně, Dobřichově²⁰. V publikaci z roku 1993 ale svou hypotézu přehodnocuje a tvrdí, že kostel na Kouřimi vznikl až v pozdějším a odlišném dobovém kontextu 11. stol. (Šolle 1993a).

Pravděpodobně tehdy také funguje kouřimská mincovna a místní hrnčířská výroba konzervativně navazuje se libickou produkcí. Archeologické nálezy z celé plochy opevněného areálu dokládají textilní výrobu. Železářství se má koncentrovat do rovněž hustě osídleného severního cípu, do tzv. řemeslnicko-hospodářském areálu, který byl úvozovou cestou rozdělen na část výrobní a obytnou. Do této éry přemyslovského správního hradu je kladen také vznik opevněné osady na terase u sv. Vojtěcha a založení tamního kostela se hřbitovem. Toto osídlení Šolle interpretuje jako sídlo drobného velmože a má existovat až do 13. stol.

Situace písemných pramenů pro Kouřim 11. stol. nevyznívá příliš příznivě. Zmiňují se o ní pouze prameny vzniklé až v pozdější době. Tak například latinská prokopská legenda pocházející z 12. stol. zmiňuje kouřimského soudce, před kterého byl uveden ovčák podezřelý z krádeže. Tím legenda informuje o soudcovské pravomoci kouřimského centra, která mohla být vykonávána buďto samotným kastelánem, případně jiným přísedícím z okruhu tzv. ministeriales. Legenda pak dále udává vzdálenost jeskyně, do níž se uchýlil sv. Prokop, na dvě míle od hradu Kouřimě, „*castrum Gurim*“. Z Mnicha sázavského pak vyplývá informace o samotném sv. Prokopu, totiž že se narodil asi kolem roku 970 v Chotouni nedaleko Kouřimě a že byl „zdatným knězem světským“. To Šolle vykládá ve smyslu, že sv. Prokop vykonával na Kouřimi funkci hradského kněze.

²⁰ Hypotéza byla vytvořena již V. Menclem a novější bádání ji důvodně zpochybňuje (Sommer – Vaněk 2007).

Prameny z 12. stol. zmiňují Kouřim s přívlastky „*urbs*“ nebo „*civitas*“, jako např. darovací listina Soběslavova z roku 1130, která vyjmenovává správní hrady (mezi nimi i *Kurim civitas*) povinné platit desátek vyšehradské kapitule. Od 12. stol. mohla být Kouřim snad i centrem archidiakonátu, tedy církevního centra, arciděkanství. Podací právo však patřilo vyšehradské kapitule, kde archidiakon mohl mít podle Šolla v určitých obdobích své sídlo. Významnou pozici Kouřimě ve církevní organizaci má dále dokládat darovací listina krále Vladislava I. z roku 1158, kde je mezi svědky uveden „*Peregrinus curimensis*“ jako jeden z předních mužů českého království. Další svědkové s přívlastkem odkazujícím na původ v Kouřimi jsou uvedeni jednak v další Vladislavově darovací listině z roku 1167, která zmiňuje Zdeslava Kouřimského; či v darovací listině biskupa Bedřicha z roku 1177 zahrnující mezi svědky Rudolfa. Podle Šolla má jít v obou případech o kastelány kouřimské provincie.

Kouřimskou provincií pak výslovně uvádějí listiny ze 13. stol. jako „*provincia Churimensis n. Curimensis*“; většinou jde o donaci vesnice této provincie některému z předních mužů království. Kouřim jako „*civitas*“ zahrnující určitý správní okruh uvádí také falsum zakládací listiny břenovského kláštera, tedy pramen vztahující se k roku 993, ale pocházející zřejmě až ze století 13. Byla vydána v souvislosti s podacím právem kláštera ke kouřimskému kostelu sv. Jiří. M. Šolle toto podací právo klade až do souvislostí spojuje s mladší sakrální stavbou na svatojiřské ostrožně (Šolle 1963, s. 67–70; týž 1981, s. 126–127; týž 1993a s. 269–272; týž 2000, 23–53).

3.3.5.3 KOUŘIM – SV. JIŘÍ A ROD DĚPOLTICŮ

Jak již bylo výše předestřeno, z písemných pramenů vyplývá, že Kouřimsko spadalo od konce 12. stol. do údelu vedlejší přemyslovské větve Děpolticů. Ti sami, nebo jimi dosazení správci, pak na Kouřimi také určitou dobu sídlili. M. Šolle v těchto souvislostech nazývá éru závěru 12. a počátku 13. stol. jako děpoltickou fázi Kouřimě. Pokládá ji za dobu vrcholného rozkvětu a klade do ní mnohé výrazné změny ve struktuře uspořádání svatojiřské ostrožny zachycené archeologickým výzkumem.

V děpoltické fázi mělo tedy dojít k rozdělení areálu vnitřní fortifikací s kruhovou strážní věží. Prostor se tak rozdělil na centrální akropoli se sídlem správců a kostelem a svatoklimentské předhradí s řemeslným areálem. Posíleny a upraveny měly být rovněž již existující fortifikace, jak jižní příčná hradba, tak severní obranná zeď, při níž měla vzniknout štítová bašta.

Výrazné stavební úpravy na akropoli se měly projevit jak na dvorci, tak v areálu kostela. Starší ohrazený dvorec zanikl a na jeho ploše byly zřízeny hospodářské objekty. K severovýchodnímu nároží kostela měla být přistavěna sakristie, ve východní části lodi vbudován křeslo, případně křtitelnice indikována basí v podlaze kostela. V západní části lodi pak byla provedena stavební úprava tribuny, jak má ukazovat relikt kvádríkového zdiva interpretovaného právě ve funkci podstavec sloupu empory. Západně od kostela bylo podle Šolla zbudováno nové správcovské sídlo ve formě obytné věže. Celý areál kostela byl od ostatních sídelních objektů na akropoli vydělen zdí, příp. doprovázenou příkopem.

Na svatoklimentském předhradí Šolle předpokládá již existenci kostela sv. Klimenta. Zároveň v severním cípu vznikají nové chaty s kamennými vyzdívkami či lavicemi. Ještě výraznější jsou pak polozemnice při východní hraně svatoklimentské ostrožny s původně řemeslnou funkcí, které měly charakter předměstské či původní městské zástavby. Podobný typ zástavby byl zachycen během výzkumu v roce 1981 také v podhradí svatovojtěšské terasy. Zánik polozemnic na sv. Jiří je datován nálezem šesti brakteátů velkého střížku. Tato situace má datovat také zánik celého areálu správcovského hradu do let 1210-1260, resp. spíše druhé půle takto vymezeného období a M. Šolle je klade do souvislostí s potlačením děpoltického povstání Přemyslem Otakarem I. v bitvě u Kouřimě 1223 (Šolle 1993a, s. 272–275; *týž* 2000, s. 89-108).

Údaje v písemných pramenech, které indikují správní a soudní pravomoci soustředěné na kastelánském hradě na Kouřimi v období 12. a počátku 13. stol.; podobně jeho funkci coby významného centra církevní organizace, byly již dostatečně rozvedeny v předcházející podkapitole 3.3.5.3. Při výkladu písemných pramenů k době posledního výrazného rozkvětu centra na svatojiřské ostrožně se pak sám M. Šolle zabírá historickým kontextem vedlejší přemyslovské větve, rodu Děpolticů a souvislostmi událostí vedoucích k bitvě u Kouřimě roku 1223.

Z údajů v písemných pramenech není zřejmé, zda Kouřimsko spadalo pod správu Děpolticů již v době Děpolta I., syna Vladislava I. a Richenzy z Bergu. Nejvýznamnějšími prameny k této osobě představuje Mnich sázavský, dílo Kosmova pokračovatele Jarlocha, ale i kroniky zahraničních autorů. Z nich je zřejmé, že Děpolt I. byl svému bratru, knížeti a budoucímu králi Vladislavu II. spolehlivou oporou. Roku 1142 uhájil Prahu proti vzpouře moravských úředních knížat, stojících na straně Vladislavova synovce, který byl tehdy nastupujícím knížetem zbaven dynastických

nároků. Děpolt I. pak také spravoval zemi v době, kdy se v letech 1147 – 1148 Vladislav II. účastnil křížové výpravy do Svaté země. Účastnil se rovněž důležitých říšských sněmů a spolu s Vladislavem II. stál v čele českých vojsk v úspěšném tažení Fridricha II. Barbarossy do Itálie, za které pak jeho bratr následně obdržel královský titul. V Itálii byl však stižen morem, kterému roku 1167 podlehl. M. Šolle předpokládá, že Děpolt I. za své zásluhy získal údělné knížectví ve východních Čechách, avšak jak již bylo uvedeno, žádné přímé doklady pro toto tvrzení neexistují.

Prvním v písemných pramenech doloženým děpoltickým správcem východočeského údělu byl až syn Děpolta I., toho Děpolt II., o němž lze číst především v dílech pokračovatelů Kosmových. Zda toto území získal dědičně nelze jasně rozhodnout. V tom případě by Šolle předpokládal, že území ve východních Čechách by představovalo jedinečný případ dědičné posloupnosti v rámci Čech a přirovnával by tuto východočeskou oblast významem ke knížectvím moravským.

V době Děpolta II. pokračují spory mezi nástupcem Vladislava II. Bedřichem a opozicí sdružující moravská knížata, ale i české velmože. Děpolt II. se během svého života dostává do sporu s biskupem Jindřichem Břetislavem, snad v souvislosti s boji o práva biskupů na suverenitu. Problémy nastaly i ve vztahu s knížetem Bedřichem, když Děpolt nejednal čistě ve vyjednávání mezi ním a knížecím protivníkem, markrabětem moravským, Konrádem Otou. Nad Děpoltovým údělem byl vyhlášen interdikt a sám Děpolt byl později uvržen do klatby. Tu si měl odčinit účastí na křížové výpravě do Jeruzaléma, během níž však zahynul.

Již potvrzeným a nesporným dědicem východočeského údělu se pak stal syn Děpolta II., tedy Děpolt III. Z jeho doby je také Kouřim poprvé jasně zmiňována jako součást tohoto údělu, spolu s dalšími městy Čáslaví, Chrudimí a Vraclaví. Tyto údaje přináší nadační listina pro klášter Vilémov z roku 1204, kde je Děpolt III. jmenován jako pán tohoto východočeského údělu. Pramen ale neuvádí, zda hlavní Děpoltovo sídlo bylo právě na Kouřimi, či zda na Kouřimi sídlil Děpoltem dosazený správce.

Postavení a ambice Děpolta III. byly mimo jiné podloženy sňatkem s dcerou vratislavského vévody Adélou. Přes manžela své sestry, tedy díky svému švagru Jindřichovi, byl také spřízněn s míšeňským rodem Wettinů a Štaufů. Zatímco jeho mezinárodní vztahy byly velmi slibné, Děpoltův vztah k vládci Přemyslu Otakaru I. byl nestálý a spíše komplikovaný. Přesto se v příznivých dobách smíru s českým

panovníkem dostalo Děpoltovi uznání v podobě rozšíření jeho údělu o Plzeňsko s centrem „Hůrka“ nad Starým Plzencem.

Nestálost a spory Děpolta III. s Přemyslem Otakarem I. ale vyvrcholily, když mu po smrti moravského markraběte nebyl přidělen markraběcí titul, který si zřejmě nárokoval. To vedlo Děpolta k podnícení vzpoury proti českému panovníkovi a následně k potlačení tohoto povstání v bitvě u Kouřimi 1223, v níž Děpolt III. padl. Jeho manželka a potomci pak odešli do emigrace na vratislavský dvůr. Děpoltovým synům poté zřejmě připadla správa hradů Srem a Lubuš a nadále mohli užívat titulu českých knížat.

Bitvou u Kouřimě podle Šollova výkladu končí historie kouřimského centra na svatojiřské ostrožně. Spolu s dožívajícím osídlením měl zaniknout také starší kostel. Již zanedlouho poté, v souvislosti se založením královského města na protilehlém břehu Ždánického potoka, měl být na ruinách zbořené sakrální stavby postaven kostel nový. Má jít o stavbu zmiňovanou již roku 1295 jako kostel sv. Jiří konfirmační listinou pražského biskupa Tobiáše. Tento mladší kostel měl pak spolu s okolním hřbitovem fungovat až do doby josefínské. Šolle také předpokládá, že do doby husitských válek stál v severním cípu ostrožny kostel sv. Klimenta, jehož relikty pak zřejmě padly za oběť novodobému kamenolomu. Ještě z let 1248 a 1261 sice pocházejí zprávy o kouřimském správci – villicovi, které Šolle pokládá za přežívání tradic místa jako centra hradské správy. Sídlo tohoto správce však prameny neuvádějí. Pozdější prameny, ať už písemné či ikonografické, ukazují obraz svatokouřimské ostrožny jako návrší s kostelem a hřbitovem, obklopený dále jen zahradami a sady (Šolle 1969, s. 104–110; *týž* 1977b; *týž* 1981, s. 128; *týž* 2000, s. 54–85).

3.3.5.4 SKULPTURA TZV. KOUŘIMSKÝCH LVŮ

V návaznosti na výklad situace v tzv. děpoltické fázi Kouřimě je třeba se krátce zastavit u objevu známé skulptury tzv. kouřimských lvů. Jde o kamenné sousoší znázorňující dvojici lvů na kamenném soklu; na hřbetech obou lvů je pak zachovalá tlapa třetího zvířete. Skulptura má být darem kouřimského děkana Františka Handrejcha, který ji roku 1901 daroval Národnímu muzeu v Praze, v jehož lapidáriu je uložena. Byla objevena na konci 19. stol. na zahradě děkanství v Kouřimi (Obr. 7).

V rámci umělecko-historického rozboru M. Šolle uvádí, že jde o motiv objevující se prakticky od období předovýchodních mezopotámských civilizací přes

antiku po středověk. Kouřimský nález má mít nejbližší k analogiím z italských a poalpských oblastí, kde se má nejčastěji vyskytovat na konci 12. nebo počátku 13. století. Podobné skulptury jsou tam součástí reprezentativních staveb, tedy chrámů nebo paláců. Lze je nalézt jako součást portálů nebo u podstavců kazatelen, křtitelnic, případně křesel. Datování vzniku kouřimské skulptury do 13. stol. má odpovídat i rozbor dochovaného fragmentu nápisu provedený E. Hejnicem. Sousoší je vyrobeno z místní opuky, což podle M. Šolla ukazuje na místní provenienci. Tvůrce ale, soudě podle provedení sochy, měl být dobře obeznámen s italskými či poalpskými dílnami.

M. Šolle se tedy domníval, že skulptura vznikla na počátku 13. stol., což by odpovídalo době, kdy Kouřim byla součástí děpoltického údělu. Pořízení takového uměleckého kusu by pak mohlo odpovídat potřebám a možnostem významných členů vedlejší větve českého panovnického rodu. Za nejpravděpodobnější původní umístění sousoší badatel předpokládá právě kostel sv. Jiří. Její původní umístění pak konkrétně spojuje s místem kvádrkové base, kterou našel ve východní části původního kostela. Rozměry a provedení skulptury by mohlo ukazovat na její původní funkci podstavce pod křtící mísu či křeslo. V době zrušení kostela by pak mohla být přenesena na zahradu právě zřizovaného nového kouřimského děkanství, které tehdy ještě stálo za kostelem sv. Štěpána a právě v 18. stol. bylo přesunuto západně od něj. Zároveň M. Šolle odmítá původní umístění sousoší v kostele sv. Štěpána, neboť např. tvrdí, že stavba nikdy neprošla tak výraznou rekonstrukcí, během níž by došlo k odstranění tohoto stavebního článku (Šolle 1969, s. 110–118; *týž* 1981, s. 106–110; *týž* 2000, s. 111–117).

3.3.5.5 KRÁLOVSKÉ MĚSTO KOUŘIM

Již v době rozkvětu správcovského centra na ostrožně u sv. Jiří měly na opačném břehu Ždánického potoka vznikat předpoklady pro pozdější město. M. Šolle na základě románských prvků v dodnes existujícím raně gotickém kostele sv. Štěpána soudí, že již dříve v sousedství kostela mohla existovat románská zástavba. Vlastní založení města na magdeburském právu pak klade do období mezi bitvou u Kouřimě 1223 a rokem 1261, kdy je Kouřim dávána za vzor Přelouči a Jaroměřicům. Šolle pokládá za nejpravděpodobnější datování založení města do éry vlády Václava I. (1230–1253).

M. Šolle se domnívá, že snad ještě před polovinou 13. stol. se započalo také se samotnou stavbou uvedeného kostela sv. Štěpána. Zatímco stavební historička M.

Radová-Štiková uvažovala o jeho románském předchůdci, M. Šolle se spíše kloní k časnější době započetí stavby a jejímu dokončení v době odpovídající již plně gotickém slohu. Tento farní kostel je dílem stavebních hutí cisterciáckého řádu z nedalekého sedleckého kláštera. Ti si pak roku 1280 v Kouřimi nedaleko Pražské brány založili filiální probošství s kostelem sv. Martina, které zaniklo v době husitských nepokojů. Cisterciáctví mniši ze Sedlce působil na celém Kolínsku, kde zakládali zemědělská centra, tzv. grangie. Jejich dílem je rovněž založení kostela a kláštera v nedaleké Klášterní Skalici (Šolle 1963, s. 130; týž 1981, s. 109–110)

V samotné Kouřimi v průběhu dalších staletí vznikaly další sakrální stavby, ještě ve středověku bylo město sídlem arcijáhenství, které zahrnovalo děkanáty Kouřimský, Kolínský, Německo-Brodský, Řečický, Časlavský a Štěpánovský. Pod Kouřimský děkanát spadalo minimálně 60 farností. Od 14. a 15. stol. je město nadáno různými privilegii a odrazem jeho prosperity je i zisk četných vesnic v okolí. Bylo pak sice poznamenáno husitskými nepokoji, ale přesto lze tvrdit, že se nadále úspěšně rozvíjelo a od konce 15. stol. zde bylo postupně založeno několik cechů. Z Kouřimi tak vyrostlo významné krajské centrum a svého největšího rozkvětu dosáhlo v 16. stol. Další vývoj města však negativně poznamenala třicetiletá válka. Hranice Kouřimského kraje zůstala zachována ještě do 19. stol. Dnes Kouřim leží již mimo hlavní komunikační trasy a patří spíše k menším městům správního celku kolínského kraje. (Bahlcke – Eberhard – Polívka 2001; Podlaha 1910, s. 64-83; Sedláček 1909, s. 448-449; Šolle 1966, s. 19; Tůma 1915, s. 316-361).

3.3.6 KRITICKÉ ZHODNOCENÍ VÝZKUMŮ MILOŠE ŠOLLA

Z uvedené rekapitulace dějin bádání je zřejmé, že Kouřim byla odedávna tradičně chápána jako významné regionální centrum, které dlouho vzdorovalo přemyslovským expansivním snahám. V povědomí se rovněž udržovala skutečnost, že současné město mělo svého předchůdce na návrší označovaném jako Stará Kouřim a teprve později se přeneslo do dnešní polohy; J. L. Píč navíc doložil mezistupeň tohoto procesu, když odkryl pozůstatky hradu v poloze sv. Jiří. Se znalostí tohoto modelu a vědomím celkového významu lokality pro studium urbanizace přišel na Kouřim i M. Šolle. Svá zjištění pak interpretoval podle soudobých představ o struktuře a organizaci raně středověkých Čech.

Následující kapitola by měla zhodnotit výsledky práce tohoto badatele, jehož

interpretace dosud formují představu o vývoji lokality. Bude zde upozorněno na některé Šollovy hypotézy, které, viděno z dnešního pohledu, postrádají dostatečnou argumentaci, byly ovlivněny dobovými modely, případně je jejich věrohodnost snížena zjištěními pozdějších výzkumů. Cílem bude vytvořit kritické vyhodnocení pramene, upozornit na otazníky, které je nutno mít na paměti při dalším výzkumu, poukázat na metodologické chyby, jichž je třeba se při další práci vyvarovat. Konečně by následující odstavce mohly otevřít otázky pro budoucí výzkum.

Z publikací Šollových výzkumů se zdá, že metodika a provedení jeho terénní práce byly na svou dobu poměrně kvalitní a v mnohém výjimečné. Snažil rozpoznávat odlišné stratigrafické vrstvy a podle nich zachovávat nálezové celky. Především pak zaváděl do české archeologie využívání přírodovědných metod a zkoumal jejich možnosti; a to už v době, kdy se spolupráce s přírodovědnými obory i v zahraniční archeologii teprve rozbíhala. Vedle povrchových geochemických a geofyzikálních prospekcí využíval M. Šolle také analýzy zachovalých organických materiálů k rekonstrukci klimatu (cf. pozn. 11; Šolle 1977c). Problematické je však jeho vytváření interpretací a přenášení historické argumentace do řešení archeologických otázek, nekritické propojování poznatků bez uvážení mezer v pramenné základně a bez posouzení jiných možných variant výkladu. Vzhledem k zaměření této práce na polohu u sv. Jiří, budou se následující poznámky týkat především jí, třebaže také sousední polohy, především pak Stará Kouřim, by si patřičnou pozornost jistě také zasloužily.

3.3.6.1 METODOLOGICKÉ PROBLÉMY – PŘENÁŠENÍ HISTORICKÉ INTERPRETACE NA ARCHEOLOGICKÉ SITUACE

První skupinu otázek a nejasností do jisté míry poznamenává problém přenášení historické interpretace na archeologické situace a nekritický výklad archeologických zjištění. Ten byl zpravidla veden přesvědčením, že písemné i hmotné prameny pocházející z určitého období vypovídají o totožných konkrétních událostech²¹. První otázky se tak týkají už samotného přenosu centrální funkce z polohy Stará Kouřim na ostrožnu sv. Jiří. Týkají se především přesnějšího časového vymezení zániku starého centra a vzniku nového a obecného kontextu těchto událostí. Šollův výklad o zániku Staré Kouřimě v souvislosti s přemyslovskou expanzí se jeví jako pravděpodobný. Nicméně nelze již sdílet jistotu M. Šolla a jiných badatelů ve spojování zániku starokouřimského hradiska s událostí dobytí hradu blíže neurčeného *vicina subregula* knížetem Boleslavem I. roku 936. Z pramene nelze doložit lokalizace této události ani na české území, natož do oblasti Kouřimska (Sláma 1995, s. 191–192, 211).

Posuneme-li se dále do chronologicky mladší fáze, je třeba se zastavit u otázky vztahu Kouřimě a Libice, jejich časové souběžnosti, resp. následnosti centrálních funkcí jmenovaných lokalit v regionu východní části středních Čech. Je třeba zvážit, do jaké míry se autor při řešení těchto otázek opírá o skutečně chronologicky rozdílný charakter náleзовých souborů z obou lokalit. Nebo naopak, do jaké míry hrála při interpretaci případná apriorní představa o následnosti lokalit vydedukovaná z historických pramenů. Opírá se Šollova hypotéza o rolích Kouřimi a Libice ve 2. pol. 10. stol. o archeologická zjištění, nebo je víceméně odvozena z předpokladu, že ve východní části středních Čech tehdy mohlo existovat jen jedno výrazné centrum a druhé rozkvést až po úpadku prvního? V současnosti by zřejmě podstatná část badatelů spíše sdílela názor, že obě centra, třebaže byla jistě v úzkém kontaktu, žila vlastním životem, obklopena svým vlastním zázemím a ovlivňována do určité míry odlišnými okolnostmi.

3.3.6.2 METODOLOGICKÉ PROBLÉMY SPJATÉ S DATOVÁNÍM A CHRONOLOGÍÍ LOKALITY

Následující bod je víceméně obecným konstatováním nebezpečí datování objektů čistě na základě keramických nálezů z jejich výplní; tedy přenosu datace nálezů

²¹ Podobných nedostatků ve formě přenosu historických dat na archeologické otázky si lze u Šolla všimnout i při vytváření jeho chronologie východočeské keramiky – viz kap. 4.3.5.1.

na celý nálezový kontext. M. Šolle se sice snažil všímat si stratigrafických situací a rozdílnosti kulturních vrstev, nicméně vlastní objekty pak přiřazuje k jednotlivým fázím života hradiště na základě nálezů fragmentů keramických nádob obsažených ve výplni těchto objektů. Je to samozřejmě způsob, který se nabízí, je běžně používán a archeologové zatím nepřišli na spolehlivější a přitom praktické řešení. Nicméně sídlištní objekty nepředstavují uzavřené nálezové celky a k jejich zaplňování mohlo docházet poměrně dlouhou dobu. Metoda datace zahluobených objektů na základě charakteru převažující části nálezů z jejich výplní ukazuje spíše určité tendence, spolehlivou dataci však poskytnout nemůže (Rulf 1997; Vencel 2001).

3.3.6.3 OTAZNÍKY KOLEM KOSTELA SV. JIŘÍ

Od obecných problémů metodologie se témata dalších otázek přesunou k interpretacím konkrétních situací a objektů. Za velmi problematické lze pokládat výklady o podobě a datování obou zjištěných sakrálních staveb v poloze sv. Jiří. Ač detaily v interpretaci těchto sakrálních staveb mohou na první pohled vypadat jako poněkud vytržené z kontextu předkládané práce, je nutné si na druhou stranu uvědomit, že právě situace sakrálních staveb může vnést nové světlo např. do obecnějších otázek týkajících se zániku osídlení na svatojiřské ostrožně.

První otazníky vyvstávají již kolem starší sakrální stavby a týkají se například rekonstruovaného půdorysu. Nejistota v této věci se stane evidentní už při porovnání plánu výzkumu, příp. terénních fotografií publikovaných zejména na stránkách Památek archeologických (zde Obr. 5; dále cf. Šolle 1969, Obr. 59, 61) na jedné straně; se sumarizací závěrů M. Šolla na straně druhé. Uváží-li se, že půdorys byl vytvořen na základě několika nesouvislých a špatně dochovaných reliktních zdí a vrstvy podlah, důvěra k Šollovým závěrům značně klesá. Přesnější tvar půdorysu nejstaršího kamenného kostela na svatojiřské ostrožně tedy zůstává spíše otevřenou otázkou.

Pozornost zasluhují rovněž kúlové jamky zjištěné při severní stěně kostela, které M. Šolle interpretuje jako stopy po lešení. Jejich skutečnou funkci lze obtížně specifikovat. Možností se zde nabízí mnoho, včetně dřevěného provizoria předcházejícího výstavbě kamenného kostela.

Velmi problematický je dále výklad o stavebních úpravách interiéru starší stavby, které M. Šolle datuje do 12. stol. Ty se mají odrážet v prvcích reprezentovaných kvádríkovým zdivem, konkrétně blokem porušujícím maltovou podlahu ve východní části lodi; dále shlukem kamenných kvádríků v západní části kostela interpretovaným jako základ pro pilíř empor; nakonec čtvercovým přístavkem vně kostela. Z plánu výzkumu není zjevné, zda tyto shluky kamenů a torz kvádríkového zdiva jsou chronologicky současné, stejně tak nelze prokázat jejich příslušnost k půdorysu starší

stavby. Nic nevylučuje, že byly součástí až mladšího kostela sv. Jiří. Co se empory týče, výklady M. Šolleho vzbuzují dojem, že v archeologii 60. a 70. letech 20. stol. se empory hledaly ve všech kostelech situovaných na raně středověkých centrálních lokalit. Takové kostely by pak mohly kopírovat otonské falce. Příklady emporových kostelů jsou ale v českém prostředí doloženy až pro pozdější románské období. Ani u těchto románských staveb si ale nelze položit rovnítko mezi přívlastek „emporový“ a „vlastnický“ kostel²².

Krátkou poznámku lze věnovat také patrocinium starší sakrální stavby. Je velmi pravděpodobné, že šlo o zasvěcení svatému Jiří; stejně jako tomu bylo u mladší stavby; což ostatně více méně předpokládá M. Šolle (např. Šolle 1969, s.80). Tato hypotéza se shoduje i s tradicí zakládání svatojiřských kostelů na přemyslovských kastelánských hradech, jak ji ve své publikaci vykládá J. Sláma (Sláma 1977). Stoprocentní jistotu však v případě zasvěcení starší sakrální stavby svatojiřské ostrožny nemáme.

Důležitá je ale především otázka datování zániku starší kamenné sakrální stavby a výstavba mladšího kostela sv. Jiří. Šollem navrhané řešení, že tyto stavební akce souvisí s historickou likvidací sídla Děpolticů na jedné straně a rozvojem nově založeného města Kouřimi na straně druhé, je pouze jednou z možností, které se v tomto případě nabízejí. Lze diskutovat, zda mladší kostel byl skutečně založen na vysídlené ploše, či zda v jeho okolí ještě existovala nějaká forma (kontinuálně žijícího či nově založeného?) předlokačního sídliště. O této možnosti uvažuje již M. Šolle v souvislosti s odkryvem zemnic na severním svatoklimentském předhradí.

V hledání doby zániku staršího kostela ale nic nevylučuje ani zcela odlišný výklad. Totiž např. že by starší stavba fungovala až do konce 14. stol., kdy byla nahrazena novým kostelem. Tedy že celý stavební proces souvisí až např. s gotickou přestavbou provedenou rektorem Jakubem Voračickým z Paběnic. Pak by se zmínka o plebánovi od kostela sv. Jiří z roku 1295 týkala ještě starší sakrální stavby. A podobných variant datace zániku starší, resp. vzniku mladší stavby lze jistě vytvořit ještě několik, pevných opor v této věci příliš nemáme. Ani Šollem uváděný chronologický argument o statigrafické situaci kruhové destrukce západně od kostela se nejeví jako příliš pevný (viz níže pozn. 23).

Jednu z opor pro datování vzniku mladšího kostela sv. Jiří má poskytovat půdorys stavby. Jeho rekonstrukce ale také postrádá pevné opory. Dokumentované výkopy, které M. Šolle označuje jako „negativy zdiva“, jsou zřejmě výsledkem vybírání

²² Podobný příklad můžeme sledovat u kostela z na akropoli hradiště v Libici nad Cidlinou 2. pol. 10. stol., který autor výzkumu Rudolf Turek rovněž pokládá za emporový (např. Turek 1966-1968, s. 69). Tomu oponovala ale už A. Merhautová argumentem, že prostudí raně středověkých Čech je emporový typ sakrálních staveb ve 2. pol. 10. stol. velmi nepravděpodobný. V případě libického kostela navíc také vyvolává pochybnosti umístění domnělých pilířů pro emporu, které podle Turkovy rekonstrukce vybočují z osy hlavní lodi a emporu by zřejmě neunesly (Merhautová 1995).

kamene na stavební materiál po zrušení vlastního kostela. Nejde tedy o původní negativ zdiva, ale spíše o širší výkopy, které mohou představu o původním půdorysu zkreslit. Oporu pak může přinášet Willenbergova veduta vytvořená na konci 16. stol. Ta přináší ale pouze zjednodušený a poměrně pozdní obraz stavební podoby kostela.

Otázkou rovněž zůstává funkce tohoto mladšího kostela. M. Šolle počítá s trváním jeho farní funkce až do husitského období. Označení kostela pro 14. stol. jako *capelle s. Georgii*, třebaže otištěné až v barokním Balbínově spisu, vyvolává určité pochybnosti. Navíc jiný farní kostel stál již tehdy jen o několik set metrů opodál, přímo uprostřed města. Je pravděpodobné, že by středověké město o velikosti Kouřimi mělo dva farní kostely? Odkud by v opačném případě přicházeli farníci přináležející ke kostelu sv. Jiří, pokud to nebyli kouřimští obyvatelé?

Poslední otazníky, na které zde bude upozorněno, souvisí s vlastními kostely na ostrožně sv. Jiří již vzdáleněji. Jde o otazníky, které, visí nad skulpturou tzv. kouřimských lvů. Okolnosti jejího nálezů poskytují příliš široké pole fantazii a jen stísněný prostor jistotám. Nelze vyvrátit ani potvrdit hypotézy o datování vzniku skulptury do 13. století, čemuž by mohl nasvědčovat její umělecko-historický rozbor. Podobně nelze popřít ani teorie o jejím původním umístění v prostoru kostela v areálu svatojirské ostrožny. S oběma hypotézami však nelze pracovat jinak, než jako s velmi lákavými myšlenkami spojujícími fragmenty informací, které spolu ale také vůbec nemusejí souviset. Zároveň je možné si všimnout, že M. Šolle původní umístění sousoší spojuje s kvádríkovou basí nalezenou v podlaze starší sakrální stavby. Poté se domnívá, že k jejímu přesunu na zahradu nového děkanství mělo dojít po zrušení mladšího kostela sv. Jiří. Autor neuvažuje souvislosti přesunu skulptury ze starší stavby do mladší. Na druhé straně, z nálezového kontextu není zřejmé, že kvádríková base skutečně patří k horizontu starší stavby, jak ji M. Šolle interpretoval.

3.3.6.4 OBJEKT 219 – VĚŽOVITÁ OBYTNÁ STAVBA

Snad největší nejistotu vzbuzuje Šollova interpretace objektu č. 219, stavebního rumiště situovaného západně od starší sakrální stavby na temeni ostrožny u sv. Jiří. Autor odmítá její přímou sounáležitost k vlastní sakrální stavbě, ale pro toto striktní odmítání nepřináší žádné dostatečné argumenty. Vychází pouze zřejmě z rekonstrukce půdorysu kostela, která sama o sobě nestojí na příliš pevných základech, jak bylo upozorněno již výše.

Šollova interpretace objektu jako obytné věžovité stavby pak vychází pouze z analogií podobných komplexů zahrnujících vlastnický kostel se sídlem správce či šlechty. Většina analogií z českého prostředí je o něco mladší a vychází z již plně středověké společenské situace. Jediný případ shodující se časově i společenským

kontextem s případem kouřimským by představoval komplex dvorce při kostele sv. Kříže na Starém Plzenci. Funkce a okolní sídlištní kontext tamního jsou však spíše také jen předmětem úvah než jistoty (Klápště 2005, s. 92-93, 102-109; Nováček 2006; Sláma 2002).

O rumišti lze v podstatě tvrdit pouze to, že představuje relikv stavby hlinitokamenité konstrukce. Datovat ji skutečně lze poměrně bezpečně do pozdně hradištního období, soudě podle stratigrafické situace a fragmentů keramiky, kterou obsahovala. Z výskytu malty ve stratigrafických vrstvách rumiště lze také předpokládat, že nějakým způsobem, přímo či nepřímo souvisela se sakrální stavbou. Její původní funkce je obtížně odhadnutelná²³. Šollova interpretace není apriori nepřijatelná, ale opět ji lze pokládat za jednu z možností stojící na nejistých argumentech.

3.4 POZNÁMKA ZDEŇKA SMETÁNKY KE KOUŘIMI – SV. JIŘÍ

Na tomto místě je potřeba připomenout také úvahy Z. Smetánky nad zánikem hradeckého centra na Kouřimi – sv. Jiří. Autor je uvedl v textu zaměřeném na problémy chronologie archeologických nálezů kladených do pozdní doby hradištní. V něm se zabývá mj. datací vzhůru vytažených okrajů, které bude ještě níže v textu věnována patřičná pozornost (zde kap. 4.3.5.3; Smetánka 1973, s. 478-479). Smetánkovy závěry v citovaném textu samozřejmě vycházejí ze soudobých znalostí a pramenné základny. Je pravděpodobné, že by autor se svým tehdejším názorem již dnes, po téměř 40 letech vývoje bádání, nesouhlasil. Ovšem samotný alternativní výklad není bez zajímavosti a stojí za pozornost.

²³ Z publikovaného plánu není jednoznačně patrné, že by objekt rumiště byl překryt západním přístavkem mladšího kostela. Spíše se zdá, že místo, kde mělo k překryvání dojít, nebylo prokopáno a zůstalo zachováno ve formě kontrolního bloku. Superpozice rumiště s hroby je pravděpodobná, ale z plánů také není zcela jasně prokazatelná (Šolle 1969, Obr. 61; *týž* 1993, Obr. 2; zde Obr. 5).

V souvislosti s bitvou u Kouřimi 1223 zvažuje Z. Smetánka možnost, že tato událost jako taková ještě nemusela znamenat „trvalý pokles či rozpad funkce ... tradičního lokálního střediska.“, ale pouze „zlomení politické moci Děpoliců“. Domnívá se, že založení města lze spíše vykládat jako znak prosperity, nikoliv úpadku Kouřimě. Doklady pro tzv. „poděpoltickou“ fázi Kouřimě na sv. Jiří spatřuje např. v založení kostela s polygonálním závěrem. Zmínky písemných pramenů z počátku 60. let 13. stol. o kouřimském villicovi pak Smetánka v citovaném textu interpretuje jako další důkaz přetrvávání administrativně-správních funkcí svatojiřského předlokačního sídliště ještě i v době po založení města; stejně jako přetrvávání tradičních sídelních struktur a majetko-právních vztahů. Vedle toho se měly prosazovat vztahy nové, svázané již se správou města. Smetánkův pohled na situaci sdílel tehdy také např. M. Richter. Osídlení na ostrožně u sv. Jiří by pak podle popsáných názorů uvedených autorů mohlo s velkou pravděpodobností přetrvat do 2. pol. 13. stol. Znovu připomeňme, že jde o názor publikovaný před téměř 40 lety a je otázkou, zda by se k němu Z. Smetánka ještě dnes plně hlásil. Každopádně i jím tehdy navrhovaná možnost, nebo alespoň jí podobná varianta, rozhodně stojí za úvahu a posouzení.

4 SOUČASNÝ VÝZKUM HRADIŠTĚ KOUŘIM – SV. JIŘÍ METODAMI POVRCHOVÉHO PRŮZKUMU

4.1 TRADIČNÍ EXKAVACE VERSUS POVRCHOVÉ PRŮZKUMY V ARCHEOLOGII CENTRÁLNÍCH LOKALIT. CÍLE A METODY PRŮZKUMU NA KOUŘIMI-SV. JIŘÍ

Tradiční archeologický výzkum založený na exkavaci vybrané části lokality umožňuje dokumentovat konkrétní pozůstatky lidské činnosti často „in situ“ v prostředí, do kterého byly odkryté nálezy odloženy po svém vyřazení z běžného užívání. Především pak sledováním prostorových vztahů nálezů lze zachytit sled minulých událostí za sebou tak, jak následovaly. S určitou nadsázkou lze říci, že tradiční archeologická exkavace odkrývá svědectví minulých událostí tak, jak byla v určitém historickém momentu pohřbena pod tíhou země. Při každém takovém výzkumu jsou vždy tato svědectví nenávratně zničena. Záleží pak na kvalitě záznamů, který je při archeologické práci pořízen, zda budou tato svědectví schopna podat pravdivou výpověď i následujícím generacím. Pořízení záznamu v co nejlepší kvalitě, jaký současné možnosti tradičního archeologického výzkumu nabízejí, však bývá velmi nákladné na čas i prostředky lidské i finanční. Je potřeba pečlivě uvážit, k řešení kterých konkrétních otázek by měl výzkum přispět a podle toho stanovit, jak velkou plochu a které situace zkoumat. Tradiční výzkumy tak mají zpravidla podobu liniových či nepříliš rozsáhlých plošných sond a zachytí konkrétní situace, charakter a prostorové vztahy nálezů na této vybrané ploše. Z empirických poznatků vyplývá, že kvalitu práce je při výzkumech rozsáhlejších ploch těžké zachovat.

Lze tedy shrnout, že tradiční exkavační archeologický výzkum za velké investice času a prostředků přináší relativně detailní informace, ale pouze o vybraném, zpravidla nepříliš rozsáhlém prostoru. Zejména pak na rozsáhlých lokalitách, mezi které se právě raně středověká hradiště řadí, nebezpečné spokojit se na výsledky výzkumu takových vybraných ploch a na jejich základě vytvářet obraz podobu a vývoje celého areálu. V minulém století, zejména pak v 50. až 70. letech byl výše popsán postup běžnou a častou praxí, možnosti poznání celé plochy byly omezené. O to výjimečnější byly soudobé pionýrské pokusy M. Šolla o aplikaci přírodovědných metod při průzkumech hradišť za účelem zjištění situace v celém rozsáhlém areálu. Shodou okolností je zmíněný autor poprvé aplikoval právě na obou kouřimských hradištích.

Exkavační výzkumy se pochopitelně zaměřovaly především na místa, ze kterých

bylo možné očekávat exkluzivní nálezy a jasná pozitivní zjištění. Příčiny a motivace k získání takových nálezů zde nechme stranou (např. Klápště 2009; Moździoch 2009). V případě výzkumů raně středověkých centrálních lokalit se tedy upínala pozornost na v terénu viditelné fortifikace a předpokládané plochy pohřebišť, kostelů a paláců. V okolí exkluzivnějších staveb byly pokládány pouze liniové sondy k zjištění okolní situace. Zázemí centrálních lokalit byla pak věnována pozornost pouze příležitostně a spíše v případě náhodných nálezů. V publikacích pak bývá nezdárka možné za obrázky skvostných šperků a několika tabulkami všudypřítomných fragmentů keramiky narazit na ideální rekonstrukce podoby hradišť, které představuje několik osamocených staveb uprostřed rozsáhlého volného prostoru ohraničeného mohutnou fortifikací. Není divu, že polohy staveb na těchto rekonstrukcích se přibližně shodovaly s polohami archeologických sond. Na plochách, které nebyly zkoumány, nebylo co rekonstruovat.

Samostatnou kapitolou v metodice výzkumu raně středověkých center představují ty lokality, které se nacházejí v intravilánech současných měst a obcí, na jejichž plochách byly prováděny zejména od 90. let 20. stol. záchranné archeologické akce (např. Libice nad Cidlinou a koneckonců i Pražský hrad). Lze mnohdy říci, že jejich plocha je pokryta hustou sítí menších sond. V této situaci jsou ale informace z nesouvislých sond obtížně propojitelné a k celkovému přehlednému obrazu o podobě a struktuře areálu raně středověkého centra mnoho nepřispějí (Klápště 2009).

Metodami povrchové prospekce, většinou založenými na poznatcích a analýzách přírodních věd, je možné v relativně krátkém čase a zpravidla za nesrovnatelně nižší investice prostředků získat obecnou představu o ploše i několika hektarů. Každá z metod je schopná přinést poznatky specifického typu a má vždy určitá omezení. Výsledkem je vždy informační vrstva, kterou je potřeba skládat a korigovat s výsledky průzkumu založeného na jiné metodě. Výsledný obraz pak umožňuje lépe pochopit strukturu zkoumané lokality a konkrétněji definovat otázky pro případný další archeologický výzkum metodou tradiční exkavace.

Lze s potěšením konstatovat, že v posledních letech se spolupráce s přírodními vědami a aplikace jejich metod v archeologii stává běžnou. Rovněž lze bylo realizováno několik větších badatelských projektů, které kombinují použití několika metod právě při studiu hradišť, z jejichž zkušeností lze čerpat a dále je rozvíjet (cf. Křivánek – Mařík v tisku; Macháček 2007). Tyto pozitivní kroky se odrážejí také v celkové představě o podobě raně středověkých center. Názorně tuto skutečnost ukazuje např. srovnání

ideální rekonstrukce dvorce na hradišti v Břeclavi-Pohansku z publikace B. Dostála z roku 1975 na jedné straně (publikace zahrnuje výsledky několikaletých systematických exkavačních výzkumů) s rekonstrukcí celé plochy hradiště z přední desky novější publikace J. Macháčka z roku 2007 na straně druhé (v této publikaci jsou mj. uveřejněny výsledky geofyzikálních průzkumů probíhajících na lokalitě od počátku 21. stol.) (Obr. 8). Ideální rekonstrukce jsou samozřejmě zjednodušenými kresbami určenými především pro oči veřejnosti a pro její poučení; přesto toto srovnání vypovídá o určitém posunu v pohledu a přístupu k problematice raně středověkých centrálních lokalit.

V rámci výzkumného projektu „Archeologie přemyslovských Čech“ bylo na jaře 2010 započato se systematickým povrchovým průzkumem také na lokalitě Kouřimi-sv. Jiří. Prospekce se měly dotknout nejen areálu zkoumaného již dříve M. Šollem, tedy prostoru severního předhradí a centrálního prostoru na temeni ostrožny, který je vymezen dodnes viditelným obvodovým valem (dohromady ca 6,25ha). Do průzkumu byly zahrnuty také nejbližší přístupné plochy jižně od tohoto valu, které doposud unikaly archeologickému zájmu (ca 3,5ha). Cílem celého komplexu průzkumů je v první řadě zachytit rozsah a strukturu areálu sídelních aktivit raně středověkého správního centra; dále také charakter a intenzitu těchto aktivit a jejich případné změny v rámci sledovaného období. Komplex povrchových průzkumů zahrnoval nové přesné geodetické zaměření svatojiřské ostrožny, leteckou prospekci, povrchové sběry a geofyzikální i geochemický průzkum. V další fázi bude zvážena aplikace ještě dalších výzkumných metod, zejména prospekce pomocí detektorů kovů.

4.2 VYMEZENÍ ZKOUMANÉHO AREÁLU A JEHO SOUČASNÉ VYUŽITÍ.

Rozsah aplikace jednotlivých metod byl dán současným využitím ploch svatojiřské ostrožny. Její větší část je volně přístupná. Plocha severního předhradí s polohou „Na Klimentu“, je dnes zatravněná. V nejsevernějším cípu je možno nalézt hromadu kamenů i fragmentů keramických nádob, které zde byly vyhazovány z někdejších polí či zahrad. Hromada kamenů s nálezy svědčí o stálém narušování archeologických objektů během předchozího zemědělského resp. zahrádkářského využívání v současnosti zatravněných ploch. Výše ve svahu je dobře patrná terasa využívaná v relativně nedávné době jako větší záhon nebo pole.

Bývalé severní předhradí odděluje od temene ostrožny příčná polní cesta

lemovaná remízem, po které je možný příjezd na hradiště od silnice. Průchodem přes remízek se otevírá areál vnitřního hradu, na němž stával kostel sv. Jiří. Tento areál je v současné době rozdělen na dvě různě využívaná pole spravovaná dvěma nájemci. Pás o šíři ca. 50-60m vedený prostředkem areálu v ose S-J je obhospodařován p. Jakubíčkem a v prvním roce průzkumů nově oset trávou, okolní pole na ploše vnitřního hradu jsou v nájmu p. Mikové a v témže roce byla oseta jarním ječmenem. Jižní příčný val je v terénu dodnes dobře patrný. Východní část chrání remízek, západní pokračování valu je součástí otevřených polí a jako takové je pravidelně narušováno orbou²⁴.

Za obvodovým valem se otevírá plocha o rozloze ca 4ha, kterou využívají tíž nájemci jako plochu vnitřního hradu. Pás pole pana Jakubíčka osetý trávou zahýbá za remízem směrem k východu a stále v šířce ca 50m pokračuje k hranici pole. Zbytek plochy spravuje paní Miková a v prvním roce průzkumů byl taktéž oset jarním ječmenem. Celý areál je na jihu ohraničen oplocenou zahrádkářskou kolonií. Ostrožnu po celé délce lemuje na východní straně prudký svah zarostlý stromy a spadající do údolí Kouřimky. Na východě klesá směrem k silnici mírnější svah rovněž osazený stromy (Obr. 9)²⁵.

Pro lepší přehlednost a jasnější komunikace jsou v dalších kapitolách označovány jednotlivé součásti následujícími termíny:

severní předhradí – plocha bývalého severního předhradí od cípu ostrožny s polohou sv. Klimenta až po příjezdovou cestu na hradiště (Obr. 10).

vnitřní hrad – areál od příjezdové cesty k obvodovému valu, na jehož ploše stál kostel sv. Jiří (Obr. 11).

vnější (jižní) areál/ vnější (jižní) plocha – plocha polí od obvodového valu k zahrádkářské kolonii (Obr. 12).

²⁴ Výrazná kamenitost zeminy způsobená rozoráváním kamennů z konstrukce hradby se stala také důvodem, proč se uživatel pole, P. Jakubíček, rozhodl tento pozemek již dále neobdělávat a osít trávou (ústní sdělení p. Jakubíčka).

²⁵ Mimo rozsah předkládané práce jsou dále realizovány další prospekce v okolí hradiště, v okruhu ca 2km.

4.3 POVRCHOVÉ SBĚRY A DETAILNÍ ANALÝZA ZÍSKANÉ RANĚ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY

4.3.1 PRINCIPY A LIMITY METODY POVRCHOVÝCH SBĚRŮ

Většina metod povrchové prospekce eviduje druhotné projevy přítomnosti archeologických objektů tím, že zachycují odchylky – anomálie vlastností půdy od lokálního standardu. Příčiny a okolnosti vzniku, často ani antropogenní původ těchto anomálií přitom nelze samotnou zjišťovací metodou určit. Naproti tomu metoda povrchových sběrů eviduje v první řadě vlastní artefakty, tedy primární archeologické nálezy, jejichž dobu vzniku lze zpravidla alespoň přibližně určit.

Vypovídací hodnota výsledků povrchových sběrů je limitována především okolnostmi, jakými se tyto artefakty dostaly z původního místa uložení na povrch terénu. Početnost a charakter souboru nálezů, které je možné získat povrchovými sběry, jsou ovlivněny vedle obvyklých postdepozičních transformačních faktorů celou řadou nekontrolovatelných činitelů. Největší nebezpečí pak představuje přemístění orné půdy obsahující nálezy a vytváření pseudolokalit. Další omezení představuje skutečnost, že povrchovými sběry jsou zachycovány téměř výhradně aktivity zanechávající stopy ve formě rozměrnějších zahloubených objektů a jejich výplních. Nálezově chudší kulturní vrstvy či stopy objektů s nadzemní konstrukcí se v obraze získaném čistě povrchovou prospekci většinou nezachytí. U nálezů z povrchu terénu není nikdy prokazatelný původní kontext a přináležitost k stratigrafickým vrstvám. Informace o původních vzájemných vertikálních i vertikálních vztazích jsou tedy již ztraceny a splynou do jednoho nálezového horizontu. Obraz navíc ovlivní také současné a využívání sbírané plochy, především intenzita a hloubka orby (k omezenosti výpovědi povrchových sběrů podrobněji Kuna 2004, s. 308-323).

Omezenost vypovídací hodnoty pramenů nashromážděných povrchovými sběry je nutné brát v úvahu při jejich analýze a interpretaci. Nebezpečí zkreslení výsledného obrazu je možno snížit vhodně zvoleným způsobem rozboru získaných nálezů, kritickým zhodnocením výsledků a komparací s výstupy dalších prospekčních metod. Podstatná je však také správná volba otázky, na kterou mohou data získaná povrchovými sběry.

4.3.2 CÍLE A METODA POVRCHOVÝCH SBĚRŮ NA KOUŘIMI-SV. JIŘÍ

Hlavním úkolem povrchových sběrů bylo pokusit se vysledovat charakter,

strukturu a časové horizonty osídlení lokality. Konkrétněji šlo pak o zjištění přítomnosti či absence stop sídelních aktivit na vnějším areálu jižně od obvodového valu. Distribuce, četnost a charakter nálezů získaných na této doposud nezkoumané ploše měly být pak porovnány s výsledky sběrů v prostoru vnitřního hradu, na němž byly výrazné sídelní aktivity doloženy již předchozími archeologickými výzkumy M. Šolla. Povrchové sběry byly rovněž vedeny snahou zachytit rozsah pravěkých sídelních aktivit, aby bylo posléze možné lépe interpretovat výsledky geofyzikálního a geochemického průzkumu.

I přes vědomí, že metodou povrchových sběrů nelze nikdy dosáhnout úplného obrazu osídlení zkoumaného areálu, bylo rozhodnuto provést povrchové sběry co možná nejpodrobněji a v co největší intenzitě, aby výsledný nutně nedokonalý výsledek nebyl ještě více zkreslen např. dopočítáváním a nivelizací v případě sběru v průchodech a také aby bylo co možná nejvíce eliminováno přehlédnutí nálezů vyskytujících se pouze v nízké četnosti.

Zkoumaná lokalita byla rozměřena hranolem a dvěma pásmy v základní síti čtvercových sektorů o rozměrech 50x50m, jejich rohy byly vyznačeny dřevěnými kolíky a během následného geodetického průzkumu přesně zaměřeny. V základních vytyčených sektorech byly pásmy vyměřeny menší čtverce o rozměrech 10x10m²⁶ (Obr. 13). V každém sektoru procházelo 5 sběračů v jednom směru. Vzhledem k praxi ověřenému předpokladu, že jeden sběrač je schopen kontrolovat pás o šířce dvou metrů, měl tak průchod sektoru pěti sběrači teoreticky zajistit 100% intenzitu sběrů, tedy absolutní vysbírání celé plochy čtverce (Kuna 2004 s. 324). Většina průchodů probíhala ve směru V-Z, případně Z-V. Zachovávat jeden směr sběrů nemělo výrazný smysl vzhledem k proměnlivému sklonu slunečního světla a stínů v průběhu dne. Doba sběrů jednotlivých sektorů nebyla nijak výrazněji limitována v rámci snahy o co nejvyšší míru intenzity sběrů (Obr. 14, 15).

Nálezy z jednoho sektoru byly shromážděny v jednom sběrném sáčku opatřeném jedinečným číslem. Průběh sběrů byl zaznamenáván do výzkumného deníku (viditelnost, charakter a změny počasí v jednotlivých dnech, čísla nasbíraných sektorů a jména a počet účastníků sběrů, atp.), rovněž byly evidovány případné změny povrchu terénu (např. vyšší výskyt kamenů atp.).

²⁶ Ve druhém roce sběrů (viz níže), díky zlepšování technického vybavení katedry, byly už i okrajové body těchto menších sektorů ihned v průběhu sběrů zaměřovány GPS stanicí.

Aby bylo možné dále kontrolovat kvalitu dosažených výsledků a kriticky vyhodnotit především soubor získané raně středověké keramiky, byly sbírány také kosti, struska, fragmenty mladší středověké a novověké keramiky i evidentně recentní artefakty²⁷. U tohoto typu nálezů se předpokládá, že se na povrch sbírané plochy dostaly v souvislosti s jejich zemědělským využíváním, nikoliv naoráváním archeologických situací. Nálezy mladší středověké, novověké a recentní keramiky by v takovém případě měly vykazovat vyšší stupeň fragmentarizace způsobený delším setrváváním v ornici. Distribuce a četnost tohoto typu nálezů by měla být buďto celoplošná nebo koncentrovaná do intenzivněji zemědělsky využívaných ploch, pásů obratišť zemědělských strojů a v míst vjezdů na pole, kde lze často evidovat vyšší kumulaci především stavebního odpadu vysypaného za účelem zpevnění příjezdové cesty.

Odlišnosti v distribuci a četnosti raně středověkých nálezů vůči distribuci a četnosti nálezů mladší keramiky by pak teoreticky měly vyloučit některé možné chyby sběrů, kontrolovat stejnoměrnost práce sběračů, případně prokázat existenci pseudolokalit²⁸. Prezence a absence mladší středověké keramiky může ozřejmit způsob využívání zkoumané lokality od středověku po současnost.

4.3.3 PRŮBĚH POVRCHOVÝCH SBĚRŮ

S přípravou povrchových sběrů na Kouřimi-sv. Jiří bylo započato na počátku letního semestru v březnu 2010, práci v terénu pak bylo možné započít ve druhé polovině dubna. V porovnání s průběhem mnoha jiných podobných průzkumů se práce na Kouřimi-sv. Jiří ukázala relativně časově náročná, jednak díky rozsahu sbíraných ploch, jednak díky zvolené metodice. Na sběrech se navíc podíleli studenti Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou, jejichž možnosti a ochota účastnit se sběrů byla limitována souběžně probíhajícím výukou a studijními povinnostmi. Průzkum povrchovými sběry je možné realizovat jen v omezené části roku a jejich

²⁷ Záměrně nebyly sbírány zjevně recentní skleněné střepy, které by poškodily sběrné sáčky.

²⁸ Zvolená metodika přinesla velké množství nálezů, jejichž základní zpracování a následná podrobná analýza byly časově velmi náročné. Proces od základního zpracování po konečné vytvoření databáze trval ca půl roku intenzivní práce jednoho člověka, který byl zaměstnán výlučně touto činností. Teprve hotovou databází bylo možné komplexněji analyzovat a získat první reálné a prezentovatelné výstupy sběrů. Některé kroky a postupy zvolené metody se ukázaly jako výhodné a poskytly argumenty pro interpretaci výsledků. Přesto bude potřeba ještě v rámci budoucí práce hodnotit, zda zvolená metodika byla skutečně smysluplná a efektivní, nebo zda by bylo dosaženo podobných výsledků za cenu menší časové náročnosti. To bude možné opakováním sběrů na jedné lokalitě pokaždé jinak podrobnou metodou; případně vyloučením či změnou některých kroků následné analýzy a jiné organizace práce.

realizovatelnost je značně limitována aktuálním počasím (Kuna 2004, s. 344).

Během deseti pracovních dnů, v rozmezí 17. 4. – 30. 4., byla vysbírána převážná vnějšího jižního areálu a ta část vnitřního hradu, která byla oseta trávou a v následujících letech by již nebyla sbíratelná. V květnu již nebylo možné v práci pokračovat pro stupeň vegetace zasazeného ječmene. Zbytek sběrů bylo nutno odložit nakonec až na březen následujícího roku 2011. I tehdy však bylo možné vyčlenit na terénní práci pouze dva dny z důvodu zahraničního studijního pobytu autorky. Během nich se podařilo dosbírat východní část areálu vnitřního hradu. Západní část byla na způsob sondy vysbírána pouze v jednom pásu sektorů ve směru V-Z až k hranici pole, aby bylo možné zachytit alespoň tendence v četnosti a distribuce nálezů v této části areálu.

Již během sběrů se prokázalo, že zvláště v sektorech s vysokou četností nálezů není v praxi reálné dosáhnout 100% intenzity sběrů. Na části vnitřního hradu byly omylem sbírány čtyři sektory dvakrát. I při druhém sběru byla četnost nálezů stále značně vysoká²⁹. V průběhu sběrů došlo na lokalitě také k setkání s místními amatérskými zájemci, kteří v místech s vyšší koncentrací nálezů na ploše vnitřního hradu sami sbírali³⁰. Tyto amatérské aktivity se na průběhu sběrů a množství nalézané keramiky nikterak neodrazily, což rovněž dokládá praktickou nereálnost absolutního sběru, zvláště s místech s velkou četností nálezů. Nálezy ze sběrů je skutečně potřeba analyzovat s vědomím, že ukazují spíše řádové rozdíly v intenzitě evidovaných sídelních aktivit a tendence v distribuci zahloubených archeologických objektů. Pouze a výhradně z povrchových sběrů nelze usuzovat na přesné detaily o struktuře sídelních areálů.

²⁹ Poprvé byly sektory sbírány v pozdním odpoledni na konci pracovní dne; podruhé dopoledne na začátku pracovního dne. Svou roli v kvalitě sběru mohla hrát únava sběračů i odlišná viditelnost nálezů. V jednom ze sektorů bylo např. při prvním sběru nasbíráno 122ks nálezů o celkové hmotnosti 764g; druhý sběr přinesl dalších 88ks nálezů o celkové hmotnosti 366g; obdobně v jiném sektoru bylo poprvé nasbíráno 354ks nálezů o celkové hmotnosti 1553g; při nezáměrně opakovaném druhém sběru bylo nasbíráno 251ks nálezů o hmotnosti 674g. Z uvedených údajů je patrné, že při opakovaném sběru bylo stále nacházeno velké množství nálezů, ovšem průměrně menších. V sektoru s velkou četností nálezů tedy sběrači sbírali zřejmě především větší kusy keramiky. Pokud byla četnost menší, zaměřili se také na vysbírání menších fragmentů.

³⁰ Šlo jednak o návštěvníka, který podle svých slov na lokalitu dochází každoročně a pravidelně se mu daří nalézat velké množství keramických fragmentů. Jindy došlo k setkání s ročníkem žáků z kouřimské základní školy, kteří se na lokalitu vypravili v rámci hodiny dějepisu a rovněž si odnesli fragmenty keramiky.

4.3.4 CHARAKTER NÁLEZŮ A JEJICH ZÁKLADNÍ ZPRACOVÁNÍ

Během 12 pracovních dnů bylo vysbíráno na 560 sektorů o celkové ploše ca 5ha a bylo získáno bez mála 53 300ks nálezů o celkové hmotnosti přes 246kg. Po základním ošetření byly nálezy roztrženy do kategorií „raně středověká keramika“ (ca 30 770ks, více jak 153kg); „tuhová keramika (685ks, ca 4,9kg) „vrcholně středověká a novověká keramika“ zahrnující také případný novodobý stavební odpad (ca 16 560ks; více jak 61,6kg); „mazanice“ (824ks, ca 3,7kg); „struska“ (633ks, ca 7,25kg); „železné nálezy“ (130ks, ca 1,6kg); „kosti“ (ca 3 330ks; 10,6kg); „pravěká keramika“ (220ks, ca 1,7kg). Dále byly vytrženy tzv. „speciální nálezy“ zahrnující kamennou industrii, přesleny, artefakty z barevných kovů, skleněné nálezy atp. Dohromady čítala tato poslední kategorie 125ks. Jde tedy o velmi objemný soubor nálezů různého stáří a míry zachování. Každá kategorie byla zvlášť analyzována a údaje o nálezech převedeny do databáze. Nálezy raně středověké keramiky byly vyhodnoceny jednoduchou statistikou (viz. Kap. 4.3.6); distribuce a četnost všech kategorií nálezů byla analyzována v prostředí GIS. Výsledky pak mohly být propojeny s výstupy dalších povrchových prospekcií a komplexně interpretovány (viz kap. 4.7 – 4.8).

4.3.5 RANĚ STŘEDOVĚKÁ KERAMIKA. SOUČASNÝ STAV POZNÁNÍ A CHRONOLOGIE

4.3.5.1 VYTVÁŘENÍ CHRONOLOGIE LOKÁLNÍ KERAMIKY

Před každou analýzou souborů keramiky je potřeba seznámit se se stavem jejího poznání a chronologií pro sledované období v daném regionu. Za souhrnnou publikaci raně středověké keramiky ve východní části středních Čech, resp. pro regionální okruh Klučov – Kouřim – Libice n. C., vděčíme opět M. Šollovi (Šolle 1972). Šollem navržené schéma bylo vytvořeno na základě nálezových souborů získaných systematickými výzkumy na hradištích Klučov, Stará Kouřim, Libice nad Cidlinou a Kouřim-sv. Jiří. K těmto souborům byly přidány také nálezy z otevřených sídlišť z nedalekého zázemí uvedených centrálních lokalit. Relativní chronologie přitom vychází z předpokladu časové posloupnosti období největších rozkvětů uvedených centrálních lokalit. Typ keramiky, který se na jednotlivé lokality nachází v nejhojnější míře pak má představovat výrobky charakteristické pro její období rozkvětu. Soubory keramiky z uvedených lokalit se na počátcích a závěrech svých vývojových řad překrývají a tak umožňují vytvořit plynulé schéma typologického vývoje pro stanovení relativní

chronologie. Šollem vytvořené schéma se při aplikaci na lokalitách sledovaného regionu vždy osvědčilo a shoduje se se zjištěními ze stratifikovaných nálezových souborů (např. Mařík 2009, s. 28-35; Justová 1992).

Problematictější je však Šollem vytvořená absolutní chronologie definovaných vývojových stupňů. Autor se opíral o dataci ojedinělých chronologicky citlivějších artefaktů a tu přenášel na časové určení celého nálezového kontextu; především ale hledal opory pro dataci hmotných pramenů ve výpovědi pramenů písemných a nekriticky kombinoval argumentaci archeologickou a historickou. Takový postup a zacházení s prameny se odráží i v názvech definovaných stupňů vývoje keramiky, např. tzv. „slavnickovský a vršovický horizont na Libici“, příp. „mladší a starší děpoltická fáze na Kouřimi³¹“.

Šollovo schéma ještě později s patřičnými poznámkami a případnými návrhy úprav okomentovali Z. Smetánka a v návaznosti na něj J. Klápště (Smetánka 1973, s. 477-480; Klápště 1978, s. 458-459; *tyž* 1998, s. 138-140). V následujících letech byla pak upřesněna chronologie zvl. pro nálezy z Libice n. C. (Justová 1992; Bartošková 2000; Princová – Mařík 2006; Mařík 2009, s. 28-37). Při analýze kouřimské keramiky je také potřeba přihlídnout k některým závěrům zpracování keramických nálezů ze sběrů na lokalitách Nymburska (Klír 2004) a přihlídnout ke stavu výzkumu keramiky pražského výrobního okruhu (Pavlů 1971; Čiháková 1984; Bartošková – Čiháková 1994).

4.3.5.2 SCHÉMA VÝVOJE RANĚ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY VÝCHODNÍ ČÁSTI STŘEDNÍCH ČECH

Chronologický vývoj raně středověké keramiky ve sledovaném regionu stačí pro potřeby předkládané práce shrnout pouze v základních rysech. Stručnější sumarizace v této věci odpovídá relativně nižší chronologické informační hodnotě nálezů získaných povrchovými sběry. Rozvíjet širší diskusi nad podobou a aspekty vývoje keramiky v tomto kontextu není předmětné.

Ve starohradištním a starší fázi středohradištního období nelze na české raně

³¹ Autorka předkládané práce má k Šollovu označení chronologických stupňů výhrady právě pro skutečnost, že se nich odráží zavádějící spojování určitého typu nálezů s historickými rody a konkrétními místy, resp. centrálními lokalitami. Přesto toto Šollovo označení bude v následujících odstavcích zmiňováno, neboť je nedílnou součástí dějin bádání o raně středověké keramice východní části středních Čech a bylo používáno v mnoha publikacích. Je tedy potřebné mít na paměti, co tvoří náplň jednotlivých Šollových stupňů.

středověké keramice sledovat větší regionální diferenciaci. V Šollově typologii je keramika tohoto období označována jako tzv. klučovský horizont, stupeň II (8. stol.) a starší kouřimský horizont stupeň III A (9. stol.). Vyznačuje se převahou hrncovitých tvarů nevýrazné profilace s nepravidelnou rytou hřebenovou výzdobou ve formě svazku horizontálních linií, který místy přechází v nepravidelnou vlnici nebo v oddělené oblouky. Rytá hřebenová výzdoba může být také sestavena do kazetovitých vzorů. Zdobená bývá většina horní části nádoby.

Regionalizaci v české raně středověké keramice lze pozorovat od přelomu 9. a 10. stol. Keramika východní části středních Čech je po celý zbytek sledovaného období charakteristická nepříliš kvalitním výpalem do barevných odstínů hnědé, šedé a, zejména v mladší době hradištní, do červené. Nekvalitní výpal se projevuje rovněž nejednotným zabarvením vnějšího povrchu. V keramickém těstě je nápadná příměs různě hrubého slídnatého ostříva, od formy jemného prášku po šupinky o velikosti několika milimetrů. Po celou dobu raně středověkého vývoje jsou nádoby vytvářeny na pomalu rotujícím hrnčířském kruhu. To se projevuje na pracovních stopách v místě nasedání těla na dno nádoby, otiscích prstů či horizontálních žlábcích na vnitřní straně nádob indikujících způsob zahlazování povrchu. Obtáčeny bývají jen okraj případně hrdlo; v pozdněhradištním období pak celá horní část nádoby. V celém vývoji jsou stále hlavním a vůdčím tvarem hrnce. Vedle nich se vyskytují také lahve s vejčitým či soudkovitým tvarem těla a místovité nádoby. Od 11. stol. se stále hojněji vyskytují velké zásobnicové tvary.

Relativní chronologické horizonty keramiky se liší používanými výzdobnými motivy a profilací okrajů. V Šollově fázi III B, tzv. mladším kouřimského horizontu 1. pol. 10. stol. je oproti předchozímu období sledovatelná změna k ostřejší profilaci nádob a pravidelnější zonaci výzdoby. Tato zonace má být odrazem zavedení pomalého hrnčířského kruhu. Často se objevuje žebrovitě, resp. vývalkovitě profilované podhrdlí; a to jak na hrncovitých nádobách, tak na lahvovitých či mísovitých tvarech. Nádoby s vývalkovitě profilovaným podhrdlím ještě stále nejčastěji nesou výzdobu hřebenovou ve formě vlnice či vpichů. Okraje nádob jsou jednoduché a nálevkovitě vyhnuté.

Pro 2. polovinu 10. stol., Šollovu fázi IV A, tzv. slavníkovský horizont, je typická keramika, pro níž se vžil název tzv. „keramika slavníkovské fáze“ (Obr. 16). Pro tu je charakteristická výzdoba jednoduchou rytou šroubovicí, která pokrývá ca 2/3 těla nádoby. Šroubovice je doprovázena pásem výzdoby na podhrdlí, který má různou

podobu (hřebenové či jednoduché vlnice, vpichy, vrypy). Výzdoba typická pro tzv. „keramiku slavníkovské fáze“ není čistě regionálním fenoménem, ale spíše jevem chronologickým. Vyskytuje se na nádobách na širším území Čech, Moravy i např. v některých oblastech dnešního Rakouska. V souborech s keramikou tohoto typu se na lokalitách sledovaného regionu ojediněle objevuje tzv. keramika šedé řady pražského výrobního okruhu, pro níž je zvláště typická kalichovitá profilace okraje. Kalichovitou profilací lze pak zachytit také na hrncovitých nádobách lokální provenience. Vedle ní je dále běžná jednoduchá profilace okrajů, případně se objevuje mírně vytažená horní hrana pokládána za přechod k vzhůru vytaženým formám. Zvláště na nálezech z Libice n. C. a Nymburska je v keramickém těstě příměs slídy ve formě větších šupin o velikosti až 3mm.

Charakter lineární výzdoby nádob přetrvává bez větších změn také v pozdně hradištním období v průběhu 11. a počátku 12. stol., tj. v Šollově stupni IV B, tzv. vršovickém horizontu. V rámci něj je zřejmá postupná dominance výzdoby výlučně širokou rytou šroubovicí začínající již na podhrdlí, bez dalšího doprovodného výzdobného pásu.

V Šollově fázi IV B se začínají vyskytovat lištovitě profilované, s náznakem svislého vytažení, či okraje ve formě nízkých vzhůru vytažených, které se později vyvinou v okraje vysoké vzhůru vytažené se složitější profilací. Nízké vzhůru vytažené okraje, Šollův typ D, se vyskytují v nejmladších fázích na Libici, tedy nejpozději na začátku 12. stol. Vedle zásobnic z běžné keramické hmoty s písčítým a slídnatým ostřivem se zvyšuje podíl nádob s vysokým obsahem grafitu – tuhy v keramickém těstě. Provenience této tuhové keramiky je tradičně hledána v jižních Čechách. Podle pozorování M. Šolla se má v pozdně hradištním období rovněž zvyšovat výskyt hrnčířských značek na dnech nádob. Tento jev jasně svědčí o stálém používání pomalu rotujícího hrnčířského kruhu v technologii výroby.

4.3.5.3 PROBLEMATIKA DATAČE ZÁSObNIC S VYSOKÝMI VZHŮRU VYTAŽENÝMI OKRAJI

Datače vlastního nástupu vysokého vzhůru vytaženého okraje, jehož výskyt se váže na velké silnostěnné zásobnice, představuje dosud ne zcela vyřešený problém. M. Šolle se domníval, že jeho počátky lze klást již do pokročilého 12. stol., nejpozději 1. pol. 13. stol. Hranicí nástupu vysokého vzhůru vytaženého okraje prakticky vyčleňuje stupeň V A-B, tzv. děpoltický horizont závěrečné fáze pozdní doby hradištní. Dataci vysokých vzhůru vytažených okrajů opíral především o několik pražských nálezů³². Keramika s těmito typy okrajů se vyskytuje v situacích z nejmladší fáze osídlení na Kouřimi-sv. Jiří, které mělo podle Šollova modelu zaniknout v souvislosti s bitvou roku 1223.

Vysoké vzhůru vytažené okraje jsou evidovány také v souborech získaných na zaniklých středověkých vsích na Českobrodsku, kde je již doprovází keramika plně středověké městské produkce. Tyto soubory tak vedly k možnosti datovat výskyt vysokých vzhůru vytažených okrajů do mladších období. M. Šolle se domníval, že zásobnice s vysokými vzhůru vytaženými okraji jsou na kouřimském svatojiřském hradišti zachyceny v počáteční etapě svého vývoje, zatímco na středověkých vsích na Českobrodsku představují již pokročilou fázi. Takový výklad tedy ještě nevylučuje hlubší datování vysokého vzhůru vytaženého okraje. Zdeněk Smetánka na druhé straně v publikaci z r. 1973 konstatoval, že pro datování vzhůru vytaženého okraje již do 12. stol. v té době nebyly pevné opory. Na základě tehdy dostupných nálezů a situací proto mohl klást počátek jejich výskytu až do průběhu 1. pol. 13. stol., čímž by se zároveň posunul zánik osídlení na svatojiřské ostrožně (viz kap. 3.4).

³² Jde o situace z Černé věže na Pražském hradě, kláštera sv. Anežky na Františku a z kostela sv. Vavřince, který předcházel kostelu sv. Anny na Praze 1. (Šolle 1969, s. 22-28).

Nad datací těchto vyspělých okrajů pak v archeologických kruzích vznikla delší diskuse (ústní sdělení a náznaky několika badatelů). V novějších publikacích situací z hradiště v Libici nad Cidlinou byl například zveřejněn nálezový soubor obsahující fragmenty nádob s vysokými vzhůru vytaženými okraji spolu s mlado- či pozdně hradištní keramikou, kyjovitě profilovanými okraji tuhových zásobnic a Břetislavovými denáry. Jde o nálezový soubor ze zásypu sídlištní jámy, takže přítomnost mince nemusí mít ještě zcela zásadní význam pro datování doprovodné keramiky. V takovém kontextu jistě nelze jednoznačně přenášet dataci jednoho artefaktu na ostatní nálezy. V každém případě ale jde o další argument pro možnost datace zásobnic s vysokými vzhůru vytaženými okraji již do pozdně hradištního období, resp. pokročilého 12. stol. (Mařík 2009, s. 35-37, Obr. 10 na str. 30).

Je evidentní, že datace nádob s vysokým vzhůru vytaženým okrajem je pro časové určení zániku osídlení na svatojiřské ostrožně zásadní, podobně jako pro osvětlení jeho vztahu vůči královskému městu rozvíjejícímu se na protilehlém návrší. Předváděné nejasnosti v absolutním datování keramiky současně indikují dlouhou setrvačnost tvarů i výzdoby. Tento fakt dobře ilustruje nejen diskuse nad počátky výroby zásobnic s vysokými vzhůru vytaženými okraji, ale např. také konstatování J. Princové o výskytu keramiky s vývalkovitě profilovaným podhrdlím, jejíž největší podíl sice spadá do střední doby hradištní, ale je dokumentována už také v kontextech s keramikou starohradištní a na druhé straně s keramikou 11. stol. (Princová 1992, s. 144-149). Podobným příkladem setrvačnosti určitého výzdobného motivu či profilace okrajů je také pozorování M. Šolla, podle něhož se tzv. „keramika slavníkovské fáze“ vyskytuje jak na Libici v době jejího největšího rozvoje (tedy podle předpokladu ve 2. pol. 10. stol.), tak poté ještě i ve století 11. Tehdy se objevuje také na Kouřimi-sv. Jiří a v korelaci s lištovitě profilovanými okraji určuje dobu počátků rozvoje tamního osídlení (např. Šolle 1981, s. 268–269).

Je zřejmé, že při zacházení s fragmenty keramických nádob nelze očekávat přesnější určení datace. V drtivě většině souborů se setkává více typů keramických nádob s různou výzdobou a profilací reprezentující odlišná, většinou po sobě následující období. V typologii keramiky tak lze sledovat určité tendence a ty hrubě zařadit na absolutní časovou osu. Je potřeba sledovat vždy charakter celého souboru a zjistit, která ze složek výzdoby, resp. profilace okrajů převažuje. Není možné přesněji datovat situace na základě několika jednotlivých keramických střepů. Obecně je potřeba vzdát se očekávání, že by pouze na základě keramických nálezů bylo možné stanovit dataci odkrytých archeologických situací přesněji než řádově na staletí.

4.3.6 ANALÝZA NÁLEZŮ RANĚ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY ZÍSKANÉ PŘI POVRCHOVÝCH SBĚRECH NA KOUŘIMI-SV. JIŘÍ

Při analýze nálezů získaných povrchovými sběry na Kouřimi-sv. Jiří v letech 2010-2011 byly nálezy z každého jednotlivého sektoru posuzovány samostatně. Vlastnosti každého jednotlivého fragmentu byly přepisovány do tabulkové databáze tak, aby je bylo možné hromadně vyhodnotit, ale aby se přitom uchovala informace o jeho přináležitosti k nálezovému sáčku a sektoru. Artefakty nebyly opatřovány identifikačním číslem.

Z empirických zkušeností je známo, že převážnou většinu keramických nálezů získaných povrchovými sběry tvoří atypické fragmenty těl nádob, které nelze přesněji chronologicky určit (např. Křivánek – Mařík v tisku, Kuna 2004, s. 338). Při práci pouze se zdobenými fragmenty a okraji nádob tak odpadá velké množství získaných nálezů a ztrácí se část jejich informačního potenciálu. Aby byl informační potenciál získaného souboru využit v co nejvyšší míře, bylo rozhodnuto pokusit se raně středověké nálezy rozdělit podle vlastností keramického těsta do keramických tříd, které by byly makroskopicky jasně rozpoznatelné. Základním rozdělovacím kritériem přitom byl především charakter ostřiva. Podobně byla již dříve s úspěchem hodnocena např. raně středověká a mladší keramika získaná povrchovými sběry na zaniklých sídlištích a vsích na Nymbursku (Klír 2002, s. 133-134). Tak mohly být kategorizovány také nezdobené fragmenty a částečně i fragmenty den³³. Po analýze typů okrajů a výzdoby evidovaných v jednotlivých keramických třídách mohla být celé třídy, resp.

³³ V keramické hmotě fragmentů den byla příměs ostřiva zpravidla hrubší a méně jednotná než v případě fragmentů těl nádob, což lze pokládat za obecný jev spojený s technologií výroby.

všem jejím reprezentantům dána určitá informační hodnota.

4.3.6.1 DEFINICE EVIDOVANÝCH KERAMICKÝCH TŘÍD

Díky zjištění předchozích výzkumů M. Šolla o životě lokality v mlado- a pozdněhradištním období a jejím předpokládaném zániku v 1. pol. 13. stol. bylo možné v nálezech ze sběrů očekávat především výskyt mlado- a pozdně hradištní keramiky. Po předběžném ohledání nálezů z několika desítek sektorů bylo definováno pět keramických tříd. V závěrečném vyhodnocení byla jako samostatná keramická třída přibrána také keramika tuhová, dříve vyčleněná jako samostatná kategorie nálezů³⁴. Keramické třídy lze charakterizovat následovně (Obr. 17):

A1 – hmota méně kvalitně vypálená většinou do cihlově červených, příp. hnědých a šedých odstínů, barva na lomu nejednotná. V ostřivu převažuje slída ve formě zrněk nebo šupinek o velikosti do 1mm, což vytváří výrazný blyštivý efekt. Na některých nálezech je možné pozorovat nerovnosti vnitřního povrchu či výrobní stopy svědčící o formování nádob v ruce a obtáčení pouze horních partií. Charakterem zcela odpovídá výrobkům místní provenience.

A2 – z keramické třídy A1 bylo možné vyčlenit fragmenty s poněkud tvrdším výpalem, s často až krupičkovitým povrchem. Jedná se evidentně také o keramiku místní provenience. Hnědé a šedé odstíny jsou častější na úkor cihlově červených. Slída v ostřivu je makroskopicky téměř nerozpoznatelná, přesto velmi výrazná a podobně jako u keramické třídy A1 vytváří na vnějším povrchu blyštivý efekt. Někdy lze pozorovat v ostřivu také přítomnost drobných černých komponent. Rozlišení mezi třídou A1 a A2 není vždy jednoznačné. Určujícími poznávacími parametry jsou pouze forma slídnatého ostřiva a kvalitnější výpal fragmentů třídy A2.

B – hmota méně i více kvalitně vypálená zpravidla do okrově hnědých nebo světle šedých odstínů. Ostřivo tvoří převážně křemičitý písek o velikosti zrněk kolem

³⁴ Tuhová keramika byla při základní kategorizaci nálezů z povrchových sběrů vyčleněna zvláště pro její výrazně odlišný vzhled od ostatní raně středověké keramiky; především pak také z důvodu, že nebylo možné rozpoznat, zda zastupuje keramiku raně středověkou či pravěkou. Keramika s výrazným podílem tuhy v těstě se vyskytovala i v hmotné náplni např. bylanské kultury, která byla na lokalitě předchozím výzkumem také doložena (viz. kap. 3.3.2). Přesto byla ale nakonec zahrnuta jako jedna z raně středověkých keramických tříd a pokládána za indikátor raně středověkých sídelních aktivit. Částečně pro to svědčila jak výzdoba, tak především její distribuce. Koncentrace tuhové keramiky se totiž prostorově prolínaly s koncentracemi ostatní raně středověké keramiky; zatímco ojedinělé nálezy keramiky pravěké takové koncentrace nevytvářely (viz. kap. 4.7.3.2). Není vyloučeno, že některé z tuhových fragmentů jsou pravěkého stáří, většina ale pravděpodobně skutečně patří mezi fragmenty raně středověkých nádob.

1mm. Stěny nádob jsou silnější a indikují původní zásobnicové tvary. Na některých nálezech je možné pozorovat nerovnosti vnitřního povrchu či výrobní stopy svědčící o formování nádob v ruce a obtáčení pouze horní části. Hmotou se podobá tvrdě vypálené keramice mladšího středověku, jejíž výpal je ale v porovnání s keramickou třídou B evidentně kvalitnější.

C – třída zahrnující fragmenty raně středověké keramiky zjevně místní provenience, o čemž svědčí nepřilíš kvalitní výpal do hnědých či šedých tónů a přítomnost slídy v ostřivu. Tato příměs slídy však není tak jednotná a zpravidla ani natolik výrazná jako u tříd A1 a A2. Ostřivo obsahuje kromě slídy také jiné komponenty, nejčastěji křemičitý písek. Částečně jde o přechodnou skupinu mezi třídami A a třídou B. Do třídy C byly zařazovány také fragmenty s výraznými šupinami slídy o velikosti 2-3mm³⁵. Obecně tedy lze keramickou třídu C popsat jako skupinu fragmentů typické hradištní keramiky s proveniencí ve východní části středních Čech, její zástupci však neodpovídají kritériím tříd A1, A2 ani B.

D – nehomogenní skupina fragmentů, které kvůli vysokému stupni fragmentarizace nebo atypičnosti keramického těsta nebylo možné zařadit do žádné z jiných keramických skupin.

P – keramická třída fragmentů tvrdě vypálených do šedých odstínů. V jejich hmotě převažuje písčité ostřivo bez výraznějšího podílu slídy. Povrch, pokud se zachoval, má zpravidla krupičkovitou strukturu. Jde o typickou keramiku pražského výrobního okruhu, tzv. šedé řady.

tuhová keramika – skupina fragmentů s nápadnou příměsí grafitu-tuhy v keramickém těstě, často i ve formě hrudek. Vedle grafitu lze evidovat také příměs písčitého ostřiva. Stěny nádob často silné, na povrchu (jednom či obou) se mnohdy zachovala světlá či hnědá vrstva engoby.

Keramickým třídám nebyla apriori přiřazována chronologická informace. Zlomky byly následně hodnoceny již v rámci jednotlivých tříd. Byly rozděleny do

³⁵ Velikost a forma slídnatého ostřiva v keramické hmotě je v raně středověkých keramických nálezech z oblasti Libice n. C. pokládána za určitě chronologické (Justová 1992, s. 143). V nálezech ze sběrů na hradišti Kouřim-sv. Jiří nebyly takové rozdíly a tendence pozorovatelné. Pouze ojediněle (řádově v desítkách kusů) se v kouřimských nálezech vyskytovaly fragmenty z keramické hmoty obsahující velké šupiny slídy, jaké mají být v libické keramice ukazatelem pozdější mladohradištní keramiky. Autorka předkládané práce se tedy domnívá, že tendence k větší hrubosti slídnatého ostřiva v mladohradištní je pouze regionálním jevem vymezeným pro oblast Libice nad Cidlinou a v keramických nálezech z oblasti kouřimska se neprojevuje.

skupin podle části nádob, z nichž pocházely (dna, okraje, fragmenty těl s výzdobou, fragmenty těl bez výzdoby). Vzniklé skupiny byly sumarizovány a váženy na kuchyňské váze s přesností na jednotky gramů. Z databáze raně středověké keramiky bylo tedy možno vyčíst následující údaje:

číslo sektoru → keramická třída → část nádoby, z ní chž fragmenty pocházejí → počet
→ hmotnost.

4.3.6.2 ZASTOUPENÍ TYPŮ OKRAJŮ V JEDNOTLIVÝCH KERAMICKÝCH TŘÍDÁCH

Fragmenty okrajů byly v jiné tabulkové databázi dále hodnoceny podle profilace, což mělo přinést do souboru určitou chronologickou informaci. Z původních 20 sledovaných typů³⁶ bylo v závěrečném vyhodnocení vytvořeno 10 kategorií (viz. Obr. 18, 19). V každé keramické třídě byl stanoven podíl jednotlivých kategorií na základě počtu evidovaných fragmentů. Vstupní data i výsledný podíl stanovených typů okrajů v rámci každé keramické třídy názorně ukazuje Obr. 19. Z grafu 19c je patrné, že v keramická třídě A1 se nejčastěji vyskytují okraje jednoduché (30%), okraje se zvýrazněnou horní hranou (19%) a okraje nízké vzhůru vytažené (36%). Podobné zastoupení okrajů má také keramická třída A2, v níž ale oproti A1 přibývá okrajů se zvýrazněnou horní hranou (22%) a nízkých vzhůru vytažených (37%) na úkor jednoduchých (22%). Keramická třída B se od předchozích dvou výrazněji liší především relativně vyšším podílem okrajů vysokých vzhůru vytažených (22%), výrazný je u ní také podíl nízkých vzhůru vytažených (35%). Keramická třída C vykazuje podobné podíly okrajů jako A1. V keramické třídě D je škála zastoupených okrajů různorodější. V keramice pražské šedé řady jsou podle očekávání hojně zastoupeny okraje s kalichovitou profilací. V tuhové keramice převládají okraje jednoduché, případně je jejich profilace odlišná od sledovaných kategorií (vyskytují se v ní např. kyjovitě profilované okraje).

4.3.6.3 ZASTOUPENÍ RŮZNÝCH TYPŮ VÝZDOBY V DEFINOVANÝCH KERAMICKÝCH TŘÍDÁCH

³⁶ Hranice mezi jednotlivými typy okrajů bývá obtížně stanovitelná; výraznost profilace navíc může odrážet spíše velikost nebo funkční zařazení nádoby, než jasnou chronologickou informaci. To se týká např. odlišení okrajů s kalichovitou profilací místní proveniencí od okrajů s prožlabenými a malých vzhůru vytažených; podobně nejasná hranice nízkých a vysokých vzhůru vytažených okrajů (Klápště 1978, s. 451). Výsledky lze tedy pokládat opět spíše za obraz tendencí ve vývoji a formování okrajů, než za ostře a exaktně vydělené horizonty.

Podobně byla vytvořena databáze také pro různé typy pozorované výzdoby. Z původně sledovaných 18 typů výzdoby bylo v závěrečném hodnocení vytvořeno 12 kategorií (Obr. 20). Při hodnocení podílu jednotlivých výzdobných typů v rámci keramických tříd bylo pamatováno na skutečnost, že výsledek analýzy může být značně zkreslen stupněm fragmentarizace posuzovaných nálezů. Například, výzdoba charakteristická pro tzv. „keramiku slavníkovské fáze“ je rozpoznatelná pouze na větších fragmentech z podhrdlí nádob a lze tedy předpokládat, že v souborech získaných povrchovými sběry bude podhodnocena. Výzdoba šroubovicí je naproti tomu rozpoznatelná také na menších fragmentech z těla nádoby; přičemž nelze určit, zda na původní nádobě tvořila část výzdoby tzv. „keramiky slavníkovské fáze“, či zda byla nádoba zdobena již od podhrdlí výhradně šroubovicí. To dokazuje např. i graf fragmentarizace zdobených fragmentů (Obr. 21). Zatímco fragmenty tzv. „keramiky slavníkovské fáze“ mají nejčastěji kolem 8g bez ohledu na příslušnost ke keramické třídě; fragmenty zdobené šroubovicí váží často kolem 5g, přičemž hodnota kolísá napříč keramickými třídami. Rozlišení mezi výzdobou tzv. „keramiky slavníkovské fáze“ (typické pro mladohradištní období) od keramiky zdobené výhradně šroubovicí (častější v pozdně hradištní keramice) má přitom význam pro chronologické určení souboru. Podobně problematické je rovněž hodnocení fragmentů, na nichž je patrná pouze jedna či dvě ryté linie. V takovém případě nebývá evidentní, zda jde o část šroubovice, nebo pouze ryté linie oddělující např. pásy hřebenové výzdoby³⁷.

Je tedy zřejmé, že při hodnocení podílu jednotlivých typů výzdoby v souboru je výsledek ovlivněn stupněm fragmentarizace nálezů, zejména pokud je hodnocení založeno výhradně na četnosti a bez ohledu na celkovou hmotnost posuzovaných skupin by mohlo ukazovat o něco přesnější výsledek.

Do výsledné analýzy je potřeba zahrnout také fragmenty bez výzdoby, neboť i výše jejich podílu v souboru může být pro jeho hodnocení podstatná. Zatímco v případě tzv. „keramiky slavníkovské fáze“ pokrývá výzdoba až 2/3 těla nádoby (nezdobená zůstává pouze 1/3 těla a tudíž soubory s touto keramikou by měly obsahovat nezdobených fragmentů relativně méně); zásobnice pozdně hradištního horizontu

³⁷ Při rozlišování, zda jde o šroubovici nebo samostatnou horizontální linii, byla v analýze stanovena úměrná hranice. Pokud byly na fragmentu patrné pouze jedna či dvě ryté linie, byl zařazen do kategorie „nejasné ryté linie“; v případě tří a více rytých linií byl fragment zařazen do kategorie „šroubovice“. Lze ale předpokládat, že většina těchto „nejasných rytých linií“ tvořila na původní nádobě spíše součást šroubovice. Vyskytovala se totiž nejčastěji na malých fragmentech o hmotnosti kolem 4g (viz. Obr. 20).

mívají výzdobu omezenou pouze na pás podhrdlí (soubor obsahující větší počet těchto zásobnic by měl teoreticky obsahovat relativně vyšší podíl nezdobených fragmentů).

Při hodnocení nálezů ze sběrů byly alespoň pro minimální kontrolu prováděny analýzy vycházející jak z četnosti, tak na hmotnosti daných skupin fragmentů. Výsledky jsou patrné z grafů na Obr. 22, 23. V tomto případě obě analýzy ukázaly podobné výsledky. Ve skupinách reprezentujících lokální kouřimskou keramiku výrazně převládá podíl nezdobených fragmentů; na zdobených zlomcích Zastoupení ostatních typů výzdoby je minimální. Mezi keramickými třídami A1, A2 a B lze sledovat určité menší rozdíly. Třída A1 má sice zanedbatelný, přesto z těchto tří skupin nejvyšší podíl jiné než čistě lineární ryté výzdoby; zároveň obsahuje relativně méně nezdobených fragmentů. Na opačné straně, keramická třída B vykazovala z těchto tří skupin nejvyšší podíl nezdobených fragmentů. V této třídě se také nejčastěji vyskytovala aplikace plastické lišty. Tento údaj lze však vyčíst především z tabulky vstupních dat; z grafu není příliš patrný vzhledem k obecně malému výskytu aplikace plastických lišt³⁸.

Keramická třída C vykazuje podobné zastoupení typů výzdoby jako A1 a A2, přičemž o něco málo častěji se na ní vyskytuje i jiný typ než čistě rytá liniová výzdoba. Keramická třída D pak podobně jako B je reprezentována převážně nezdobenými fragmenty. Ze schématu vybočuje pouze pražská keramika šedé řady, v níž je podíl zdobených (46%) a nezdobených fragmentů (54%) téměř vyrovnaný a mezi zdobenými fragmenty relativně často vyskytuje výzdoba provedená hřebenovým rydlem. Zlomky tuhové keramiky jsou převážně nezdobené a ve zdobených je svým podílem opět výrazná plastická lišta.

4.3.6.4 PRVNÍ ZÁVĚRY ANALÝZY SOUBORU RANĚ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY A ZAŘAZENÍ ZACHYCENÉHO HORIZONTU DO REGIONÁLNÍ CHRONOLOGICKÉHO SCHÉMATU

Provedená analýza nálezů raně středověké keramiky získané povrchovými sběry na lokalitě Kouřim-sv. Jiří v letech 2010-2011 prokázala možnost její kategorizace do několika odlišných keramických tříd definovaných na základě makroskopického pozorování rozdílů v ostřivu. Třídy reprezentující lokální keramiku jsou obecně

³⁸ Do keramické třídy B se rovněž řadí jediné dva fragmenty dna s hrnčířskou značkou a převážná část těch den, na nichž byl patrný otisk osy hrnčířského kruhu; tedy prvky, které M. Šolle ve své chronologii pokládá za častější v pozdně hradištní keramice.

nejpočetnější; vedle ní jsou v souboru zastoupeny fragmenty pražské keramiky šedě řády a zlomky tuhových nádob.

Keramické třídy vykazují určité vzájemné rozdíly v podílech různých tvarů okrajů a typů výzdoby. Při posuzování charakteru keramických tříd podle parametrů výzdoby a okrajů je spolehlivějším vodítkem tvar okrajů. Podíl různých typů výzdoby ve sledovaném souboru může být výrazně zkreslen stupněm fragmentarizace nálezů. U souboru získaného povrchovými sběry bývá přitom stupeň fragmentarizace zpravidla poměrně vysoký.

Nejvýznamnějším poznatkem je rozdíl zachycený mezi keramickými třídami A1, A2 a B. Keramické třídy A1 a A2 se zdají zastupovat tradiční hradištní keramiku. Podle typů okrajů a výzdoby by je bylo možno klást do mlado- až spíše do pozdně hradištního období (poměrně vysoký podíl nízkých vzhůru vytažených okrajů, vysoký podíl nezdobených fragmentů a fragmentů zdobených rytou šroubovicí). Rozdíly u nich nejsou nikterak markantní jak v podílech sledovaných tvarů okrajů, tak ani v zastoupení různých typů výzdoby. Rovněž rozlišení mezi keramickou hmotou třídy A1 a A2 nebylo vždy jednoznačné. Přesto se zdá, že rozlišení na třídu A1 a A2 mělo význam a zachytilo určité tendence. Keramická třída A2 v grafických výstupech analýz má evidentně blíže keramické třídě B a lze předpokládat, že vykazuje vyšší podíl chronologicky mladších prvků než třída A1.

Keramická třída B zřejmě reprezentuje fragmenty zásobnic. Jde o silnostěnné nádoby zdobené nejčastěji pouze rytou šroubovicí, ale vyskytuje se u nich také plastická lišta. Okraje těchto zásobnic už mívají vysokou vzhůru vytaženou profilaci.

Keramická třída C je podíly sledovaných okrajů podobná třídě A1, zastoupením typů výzdoby se podobá spíše o něco více keramické třídě A2. Odlišnosti jsou však poměrně malé, v řádu jednotek procent. Převážnou část její složky lze zařadit do téhož chronologického horizontu jako třídy A1 a A2, menšinově pak jistě zahrnuje také archaičtější keramiku.

Keramickou třídu D tvoří zjevně značně fragmentarizované zlomky. Tato skutečnost je patrná v grafu na Obr. 21, kde nejhojněji zastoupené fragmenty, tzn. fragmenty nezdobené či zdobené jednoduchými horizontálními rýhami nejčastěji nedosahují hmotnosti ani 4g. Tato skupina jistě obsahuje určitý podíl fragmentů keramiky chronologicky současné s předchozími skupinami; spolu s takovými se v

keramické třídě D vyskytují zřejmě také zlomky relativně archaičtější keramiky a mohly do ní být zařazeny i hůře zachované a mylně zařazené fragmenty keramiky mladšího středověku.

Fragmentů importované keramiky pražské šedé řady je oproti nálezům keramiky lokální provenience relativně velmi málo. Zvláště podle typů okrajů, které se na tuto keramiku váží, by ji bylo možné pokládat za nálezy spíše mladohradištní. Její nečetné zastoupení ve sběrech může být dáno skutečností, že i v živé kultuře byla výrazně méně často používaná.

Nepříliš početně zastoupené fragmenty tuhových nádob představují zjevně také především zlomky zásobnic. Jako takové je lze pokládat za reprezentanty především pozdně hradištního období.

Závěrem lze obecně konstatovat, že výsledný charakter nejpočetněji zastoupených keramických tříd se jeví jako poměrně jednotný; relativně rozdílná je pouze třída B, reprezentující ale funkčně odlišné tvary, zásobnice. Lze se tedy domnívat, že soubor představuje nepříliš široký časový horizont. Co se týče zastoupení typů výzdoby a morfologie okrajů, lze analyzovaný soubor dobře přirovnat k nálezům keramiky z výzkumů M. Šolla z objektů pozdějších fází života lokality, tedy z pozdně hradištního období. Toto srovnání na druhou není zcela bezchybné, neboť srovnávané soubory pocházejí z odlišných typů výzkumů a získané nálezy prošly odlišnými transformačními procesy (Šolle 1969, s. 62-63, obr. 57; Mařík 2009, s. 32, Obr. 11).

4.3.7 VYHODNOCENÍ NÁLEZŮ RANĚ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY V PROSTŘEDÍ GIS

4.3.7.1 CELKOVÁ DISTRIBUCE RANĚ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY. METODOLOGICKÁ KONTROLA VÝSLEDKŮ SBĚRŮ

Důležitým krokem ve vyhodnocování archeologických pramenů je prostorová analýza nálezů. Při zacházení s objemnými soubory, které jsou navíc získány analytickými sběry na rozsáhlé ploše, jako v tomto studovaném případě, je grafické zobrazení v prostředí geografických informačních systémů nejvhodnější formou prezentace výsledků. V tomto konkrétním případě byl používán program ArcGIS ³⁹.

³⁹ Na tomto místě je potřebné upozornit na skutečnost, že během vytváření databáze byly zaznamenány určité početní chyby v sektorech východní části vnitřního hradu, které byly sbírány v roce 2011. Chyby byly vytvářeny při sčítání fragmentů keramiky z nálezově bohatých sektorů; zvláště v případech, kdy

Při vymapování distribuce veškeré raně středověké keramiky se ukázaly dvě až tři výrazné koncentrace nálezů. Není překvapením, že nejvýraznější koncentrace se projevila v areálu vnitřního hradu, především v jeho severnější části. Nižší četnost nálezů v úzkém pásu napříč plochou vnitřního hradu v ose S-J je dána skutečností, že tudy probíhal zatravněný pruh při hranici pozemků polí. Druhá výraznější koncentrace nálezů se pak nachází v jihovýchodní části jižního vnějšího areálu. Prostorově menší, ale přesto dobře patrná třetí koncentrace se nachází v severovýchodním rohu vnějšího areálu (viz příložené mapy v *Příloha 1/a*; *Příloha 2/a*).

Výsledky jsou podobné jak na zobrazeních distribuce nálezů podle četnosti, tak podle hmotnosti nasbíraných souborů. Distribuce nálezů zobrazená na základě četnosti, resp. počtu kusů nálezů na ploše však smazává rozdíly mezi velikostí fragmentů v jednotlivých sektorech a zkresluje obraz kvantitativního rozložení nálezů na ploše zkoumaného areálu. Velikost keramických zlomků, resp. stupeň zachovalosti a fragmentarizace je přitom jedním z ukazatelů formativních procesů, kterým nálezy prošly. Stupeň fragmentarizace by tedy měl být zohledněn při závěrečné interpretaci. Distribuce nálezů podle hmotnosti na druhou stranu nadhodnocuje soubory s vysokým podílem fragmentů silnostěnných nádob. Z empirických zkušeností je však hmotnost nasbíraných souborů pokládána za spolehlivější parametr pro jejich kvantitativní hodnocení. V dalších krocích bude proto distribuce keramiky posuzována v první řadě na základě údajů o hmotnosti nálezů. Výsledky pak budou konfrontovány s údaji o míře fragmentarizace. Této problematice bude věnováno více pozornosti v následujících kapitolách (viz. kap. 4.3.7.3 a kap. 4.3.7.4).

K plnému uspokojení metodické stránky interpretace je potřeba zvážit, zda výsledky sběrů nejsou výrazněji ovlivněny rozdíly v počtu a zkušenostech sběračů, kteří se sběrů účastnili. Počet sběračů totiž v jednotlivých dnech kolísal a účastníci se

byly nálezy z jednoho sektoru původně rozděleny do více sběrných sáčků a bylo je pak nutné v již vytvořené databázi sečíst. Míra chybovosti je zpětně nekontrolovatelná, ve výsledku by ale neměla podhodnocovat či nadhodnocovat údaje o více než řádově desítky kusů fragmentů na sektor. Na údaje z východní části vnitřního hradu je tedy nutné nahlížet s vědomím této chyby a nepřikládat velkou váhu nevýrazným rozdílům mezi jednotlivými sektory. Na druhou stranu, vzhledem k obecně velkému počtu nálezů v této části areálu lze předpokládat, že zanesené chyby budou sice měnit poměry mezi četností fragmentů v jednotlivých sektorech, ovšem celkový obraz o obecně velkém počtu nálezů na ploše vnitřního hradu zkreslen jistě nebude.

Dále pak soubory nálezů z některých sběrných sáčků musely být úplně vyřazeny z projekce a zhodnocení v prostředí GIS, neboť je nebylo možné propojit s konkrétními sektory. Jedná se ale o ca 6 sektorů, což v celkovém množství 560 sektorů tvoří zanedbatelnou část.

střídali. Podobně by mohly výsledek ovlivnit rozdílné povětrnostní podmínky v jednotlivých dnech atp.

Rozdělení sektorů podle pracovních dní ukazuje mapa v *Příloha 4/a*. Na něm je zjevné, že výsledky těmito faktory výrazněji ovlivněny nebyly. Na výsledcích se zřejmě neprojevil ani jiný způsob využívání polí dvou různých uživatelů (*Příloha 4/c*). Obecněji je také potřeba zvážit, zda do výsledku výrazněji nezasáhla skutečnost, že sběry probíhali ve dvou po sobě následujících letech. Mezi dvěma sezonami sběrů bylo pole samozřejmě obděláváno, zoráno a upraveno. Rozdělení zkoumaných sektorů podle roků, v nichž byly sbírány, ukazuje mapa v *Příloze 4b*. Na něm je nápadná nestejnomyšlnost distribuce v sektorech sbíraných v roce 2011. Přechody mezi místy s více a méně výraznou koncentrací nálezů nejsou plynulé, což lze patrně přisuzovat mechanickým chybám, ke kterým docházelo při kompletaci sáčků z tohoto roku (viz. pozn. 39). Lze předpokládat, že výsledky sběrů nebyly výrazněji ovlivněny odlišným rokem práce a úpravou polí, která mezi pracovními sezonami proběhla. Areál vnitřního hradu byl totiž obecně nálezově tak bohatý, že pokud by např. zorání a úprava pole v mezech vytvořily rozdíly v řádu ca dvou desítek nálezů na sektor, rozdíly by se tak jako tak ve výsledném zobrazení zásadněji neprojevily. Oprávněnost této domněnky by však mohlo ověřit pouze opakování povrchových sběrů.

4.3.7.2 DISTRIBUCE JEDNOTLIVÝCH KERAMICKÝCH TŘÍD

Následující otázkou, na níž je potřeba se zaměřit, jsou případné rozdíly v distribuci fragmentů jednotlivých keramických tříd. Distribuci jednotlivých keramických tříd ukazují *Přílohy 1-2*. Všechny z keramických tříd vykazují vyšší koncentrace v areálu vnitřního hradu a v jihovýchodní i severovýchodní části jižního vnějšího areálu; stejně jako tomu bylo v případě kompletního obrazu distribuce veškeré raně středověké keramiky. Třídy A1, C a D vystupují menšími podíly také na ploše západní části vnějšího areálu. Naproti tomu distribuce tříd A2 a B se váží hlavně na plochu vnitřního hradu a na vnějším areálu zůstávají vázány na místa nejvyšších koncentrací v jihovýchodní a severovýchodní části. Obecně málo početná skupina keramiky pražské šedé řady je vázána o něco výrazněji na areál vnitřního hradu. Tuhová keramika pak vystupuje jak na ploše vnitřního hradu, tak v jihovýchodní části vnějšího areálu.

4.3.7.3 DISKUSE NAD METODOU URČOVÁNÍ MÍRY FRAGMENTARIZACE NÁLEZŮ

KERAMIKY

Jak bylo již naznačeno výše, při interpretaci je potřeba zohlednit stupeň fragmentarizace nálezů. V případě, že se v nálezově bohatších sektorech nachází keramika s relativně malým stupněm fragmentarizace, je pravděpodobné, že zde dochází k narušování intaktních situací. Naopak kusy keramiky s vysokým stupněm fragmentarizace spíše nasvědčují, že se tyto zlomky již delší dobu pohybují v ornici. Problémem je však způsob, jakým stupeň fragmentarizace určit. V případě souboru získaného povrchovými sběry je vhodným indikátorem stupeň ohrusu (Kuna 2004, s. 339). Stupeň ohrusu však při analýze keramiky ze sběrů na Kouřimi-sv. Jiří bohužel nebyl zaznamenáván. Stanovit, udržet a vyhodnotit hranice stupňů ohrusu by vzhledem k objemu nálezového fondu v tomto případě mohlo být navíc poměrně náročné.

Jiný a velmi jednoduchý způsob je definovat stupeň fragmentarizace jako průměrnou hmotnost fragmentů v sektoru, tzn. celkovou hmotnost nálezů dané keramické třídy v sektoru vydělit počtem nálezů téže třídy. Pro orientační určení je tento jednoduchý vzorec jistě vhodný, i když určité chyby do něj vneseny budou. Například fragmenty ze spodních částí nádob a den bývají silnější a tedy těžší. Přítomnost fragmentů den v sektoru bude tedy uměle navyšovat celkovou průměrnou hmotnost nálezů, bez ohledu na to, jaký stupeň fragmentarizace mají ostatní nálezy v daném sektoru. Podobný efekt jako fragmenty den způsobují fragmenty silnostěnných nádob. Je ale pravdou, že síla střepu v případě raně středověké keramiky je u většiny nádob velmi podobná. V analyzovaném souboru je síla střepů obecně větší jen u keramické třídy B a u tuhové keramiky. Lze tedy teoreticky předpokládat větší průměrnou hmotnost nálezů těchto dvou tříd oproti ostatním.

Pro jistou kontrolu těchto chyb byla zvolena ještě další metoda stanovení stupně fragmentarizace založená na výpočtu podílu veškerých okrajů v souboru. Použití této metody odůvodňuje a aplikuje ve svém textu P. Limburský, vycházející z publikace R. Nerudy a V. Salače⁴⁰. Podle výpočtu posledně jmenovaných badatelů se v procesu

⁴⁰ P. Limburský čerpá data ze Salačových analýz z následujících zdrojů:

Neruda, R. – Salač, V. 1998: Ke kvantifikaci pravěké keramiky. Výzkumná zpráva ICS-98-768. Ústav informatiky AV ČR.

Salač, V.: Standartní soubor laténské sídlištní keramiky. Archeologické rozhledy 50, 43-76.

Salač, V. a kol. 2007: Ke kvantitativním vlastnostem souborů sídlištní keramiky doby železné. Archeologie ve středních Čechách 11, 265-282.

V Limburského textu také další odkazy na literaturu k dané problematice.

fragmentarizace zvyšuje počet zlomků rozpoznatelných okrajů zhruba lineárně, zatímco fragmenty z těl nádob se navyšují zhruba s druhou mocninou. S vyšším stupněm fragmentarizace by tedy měl klesat podíl okrajů v souboru vůči podílu fragmentů těl nádob. V případě nálezového souboru analyzovaného P. Limburským tvořily okraje ca 18% nálezů souboru; V. Salač zaznamenal různé hodnoty v různých objektech v rámci jediné lokality, a to ca 12% a 19%. Stupeň fragmentarizace se liší podle toho, jakými formačními procesy keramika prošla do chvíle archeologické exkavace; zejména by se v ní měl odrážet způsob, jakým došlo k ukládání fragmentů, zaplňování sídlištních jam a vytváření stratigrafických vrstev (Limburský, v tisku). S podíly okrajů na raně středověké, konkrétně velkomoravské keramice pracoval např. J. Macháček. V nálezových situacích z lokality Břeclav-Pohansko dosahuje podíl okrajů ca 10% (Macháček 2001, s. 82)⁴¹.

Nelze přímo přebírat hodnoty vypočítané uvedenými autory, už jen proto, že jimi analyzované soubory byly získány archeologickou exkavací. Především pak na analýze V. Salače je patrné, že podíl okrajů v souborech z různých objektů se liší i v rámci jedné lokality. Hodnoty lze brát snad pouze jako rámcově orientační vodítko.

4.3.7.4 POSOUZENÍ MÍRY FRAGMENTARIZACE RANĚ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY ZE SBĚRŮ NA KOUŘIMI-SV. JIŘÍ

Při aplikaci právě popsané metody určování stupně fragmentarizace na soubor nálezů získaný sběry na Kouřimi-sv. Jiří byly zohledněny následující skutečnosti: Jakýkoliv soubor získaný metodou povrchových sběrů prochází minimálně jedním přídavným transformačním procesem oproti nálezům získaným archeologickou exkavací. Jde o proces naorávání objektů a přemístění nálezů na povrch terénu. Obecně lze tedy předpokládat nižší podíl okrajů v takových souborech. O podobě objektů a vrstev, v nichž se nálezy původně před přemístěním na povrch terénu nacházely, není samozřejmě vůbec nic známo.

Podíl okrajů v analyzovaném souboru je navíc ovlivněn tvarovou škálou raně středověké keramiky. Drtivou většinu nálezů tvoří téměř jistě nádoby hrncovitých tvarů. V případě lahví by byl podíl fragmentů okrajů vůči ostatním zlomkům jedné nádoby

⁴¹ Za cenné konzultace děkuji dr. Petrovi Limburskému; za odkazy na další literaturu Martinu Odlerovi.

vůbec minimální⁴². Relativně nižší podíl okrajů oproti klasickým hrncům lze předpokládat u zásobnic. Rozdíl však nemusí být nikterak dramatický, neboť raně středověké zásobnice mají širší ústí poměrně své výšce. Misky by naopak měly prokazovat vyšší podíl okrajů.

Při aplikaci této metody na soubor nálezů získaný povrchovými sběry lze tedy předpokládat jedině. Podíl okrajů v sektorech, v nichž dochází k pravidelnému naorávání archeologických situací, by se měl pohybovat v určitém konstantním rozmezí hodnot. Konkrétní šíře tohoto rozmezí pak je odvislá od původního způsobu zaplňování naorávaných objektů a povrchovými sběry není blíže určitelná.

V případě, že je podíl okrajů v sektoru výrazně menší, lze předpokládat, že se v něm nacházejí nálezy s vysokým stupněm fragmentarizace, které se již delší dobu pohybují v ornici. Jejich přítomnost tedy spíše neindikuje místo naorávání archeologických situací, resp. zahloubených objektů. V případě, že je podíl okrajů v souboru výrazně vysoký, lze se naopak domnívat, že jde o sektor nálezově chudý, v němž se zřejmě náhodně vyskytlo také několik zlomků okraje. Rovněž tedy nejde o přímý doklad naorávání archeologických situací⁴³.

Při analýze byl také podobný postup aplikován na podíly fragmentů den. U nich je ale aplikace problematičtější, neboť není vždy na první pohled zřejmé, zda jde o fragment těla nebo dna nádoby. K uvedeným metodám je potřeba dále dodat, že ani jedna z výše popsaných není schopná 100% vyloučit případ zachycení tzv. pseudolokality. Takový případ lze prakticky vyloučit pouze v případě, že jsou sběry doprovázeny geofyzikálním průzkumem a místo koncentrací nálezů s nízkým stupněm fragmentarizace se překrývá s místem naměřených výrazných anomálií.

Výsledky určení stupně fragmentarizace nálezů ukazují mapy v *Příloze 3*. Mapa v *Příloze 3/a)* zachycuje stupeň fragmentarizace v celém souboru raně středověké keramiky, který byl určen pouze na základě průměrné hmotnosti fragmentů v jednotlivých sektorech. Je patrné, že v obou areálech, na nichž se ukázaly zvýšené koncentrace nálezů, je průměrná hmotnost střepů poměrně jednotná, ca 4- 8g. Podobný

⁴² U většiny fragmentů nebylo možné rekonstruovat původní tvar nádob. Podle profilace či pracovních stop na vnitřním povrchu byly výjimečně rozpoznány fragmenty z podhrdlí lahvi; řádově šlo o jednotlivé fragmenty. Vyskytovaly se vždy v keramických třídách B nebo C. Obecně lze předpokládat, že většina ostatních fragmentů reprezentuje původně hrncovité nádoby.

⁴³ Spolehlivost této metody určování stupně fragmentarizace pro nálezy z povrchových sběrů by bylo vhodné testovat na dalších případech; zvláště na takových, kdy bude povrchová prospekce doplněna následnou exkavací.

stav je také v západní části vnějšího areálu. Naopak ve střední části vnějšího areálu průměrná hmotnost fragmentů zpravidla nedosahuje více než 4g. Lze tedy předběžně předpokládat, že v případě nálezů ze střední části vnějšího areálu jde spíše o fragmenty rozvlečené orbou a výraznější koncentrace zahloubených objektů v těchto prostorech nejsou.

Mapy b-h v *Příloze 3* zobrazují stupeň fragmentarizace jednotlivých tříd určený podílem okrajů. Na něm je dokumentováno několik zajímavých jevů. V případě keramické třídy A2 je ve většině sektorů obsahujících fragmenty s průměrnou hmotností 4-8g⁴⁴, podíl okrajů konstantní 5-25%. Tyto sektory zcela odpovídají areálům s výraznou koncentrací nálezů, jak v areálu vnitřního hradu, tak v jihovýchodní a severovýchodní části vnějšího areálu. Obraz lze vykládat dvěma způsoby. Buď do této skupiny byly obecně řazeny lépe dochované fragmenty, anebo tento jev ukazuje na naorávání zahloubených objektů, které mají ve výplních výrazný podíl poměrně málo fragmentarizované keramiky skupiny A2. První interpretace prakticky nevylučuje druhou.

Podobný jev je pozorovatelný také v případě keramické třídy B. U ní je podíl okrajů obecně spíše v rozmezí 5-13%, což může být zapříčiněno skutečností, že jde o keramickou třídu reprezentující spíše zásobnice, tedy tvarově odlišné nádoby. V případě keramické třídy B je oproti třídě A2 větší počet sektorů s nálezy, v nichž je podíl okrajů nulový. Do těchto sektorů mohla tedy být keramika spíše zavlečená orbou.

Obraz keramické třídy A1 působí již více roztržštěně. V místě nejvýraznějších koncentrací nálezů v prostoru vnitřního hradu a v jižní části vnějšího areálu lze stále pozorovat některé sektory s průměrnou hmotností 4-8g, v nichž se podíl okrajů také pohybuje v rozmezí 5-25%. Na druhou stranu podíl okrajů v této skupině se ukazuje poměrně kolísavý; mnoho sektorů s relativně hmotnými fragmenty má malý nebo nulový podíl okrajů. Keramická třída A1 tedy zřejmě reprezentuje fragmenty, které prošly delšími transformačními procesy. Zejména pak jde o sektory v západní části vnějšího areálu.

Podobným dojmem jako obraz fragmentarizace třídy A1 působí také obraz fragmentarizace třídy C, pouze na ploše vnějšího areálu vystupuje keramika třídy C

⁴⁴ Škála 4-8g reprezentuje zřejmě sektory s relativně většími fragmenty; sektory s fragmenty o vyšší průměrné hmotnosti jsou evidovány spíše ojediněle; naopak sektory s průměrnou hmotností nálezů do 4g pravděpodobně ukazují na plochy s převážně drobnými fragmenty.

méně pravidelně. Jako téměř jediná ze tříd zasahuje distribucí relativně hmotnějších fragmentů také do střední části vnějšího areálu, zastoupení okrajů v tomto prostoru ale není nijak konstantní. V jihovýchodní části vnějšího areálu pak jakoby podílem okrajů doplňovala třídu A1 ve smyslu, že v sektorech, kde se příliš nevyskytují okraje třídy A1 se vyskytují okraje třídy C a naopak.

Zobrazení stupně fragmentarizace třídy D dokládá skutečnost, že do ní byly řazeny fragmenty značně obroušené. Ve většině sektorů je průměrná hmotnost zástupců této třídy menší než 4g. V místech obecně největších koncentrací raně středověké keramiky je podíl okrajů třídy D relativně konstantní, kolem 5%. Vysoké podíly okrajů na ostatních plochách dokládají nejspíše skutečnost, že odsud pocházejí málo početné soubory rozvláčených zlomků s náhodným výskytem několika fragmentů okrajů.

Znázornění míry fragmentarizace nálezů keramiky pražské šedé řady opět ukazuje na její větší četnost v areálu vnitřního hradu. Vysoký podíl okrajů (v některých sektorech 25-50%) může být způsoben skutečností, že právě fragmenty okrajů jsou pro tuto keramickou skupinu zvláště charakteristické, proto do ní byly zařazovány častěji, než fragmenty těl nádob.

Obraz fragmentarizace tuhové keramiky odráží fakt, že její fragmenty, ač ne příliš četné, jsou často silnostěnné a mají tedy vyšší hmotnost. Situace dokumentuje vazbu keramické třídy na velké zásobní nádoby. Podíl okrajů je obecně malý.

4.3.7.5 DOPLŇUJÍCÍ ZÁVĚRY O CHARAKTERU NÁLEZŮ RANĚ STŘEDOVĚKÉ KERAMIKY

Na zkoumané ploše byly zachyceny dvě až tři výrazné koncentrace nálezů raně středověké keramiky. První z nich se nachází v areálu vnitřního hradu, především pak v jeho severní části. Další koncentrace lze lokalizovat východních částí vnějšího areálu. Při zobrazení výsledků analýzy po jednotlivých třídách se poměrně nápadně ukazují podobnosti mezi distribucí a mírou fragmentarizace keramických tříd A1 + C, ale také A2 + B. Tyto dvojice tříd jsou si relativně podobné i ve vazbě na tvary okrajů (viz. Obr. 19). Je pravděpodobné, že uvedené dvojice představují dva různé horizonty nálezů.

Dvojice tříd A1 a C, soudě podle podílu jednotlivých typů okrajů, které se na tyto třídy váží, se zdá reprezentovat o něco širší časový horizont. Uvažovat lze o keramice jak mlado-, tak převážně pozdněhradištní. Hranice mezi oběma horizonty je obecně na keramice z regionu východní části středních Čech problematická (viz. např. Princová-Mařík 2006; Šolle 1969, s. 7-9, *týž* 1972; *týž* 1985b; *týž* 1981, s. 268-269) Je také možné, že do těchto kategorií byly častěji zařazovány méně typické a více obroušené fragmenty. Distribuce tříd A1 a C se soustřeďuje jednak na plochy obecně nejvyšších koncentrací; navíc nálezy těchto tříd vystupují také v západní a částečně i na střední části vnějšího areálu. Do těchto prostor mohly být zavláčeny orbou; v západní části vnějšího areálu je situace poněkud méně jasná.

Dvojice tříd A2 a B se vzájemně liší keramickou hmotou; keramická třída B se navíc výrazněji váže na vysoké vzhůru vytažené okraje. Přesto ze všech posuzovaných hledisek k ní má právě keramická třída A2 v porovnání s ostatními nejbližší. Vazba spíše nízkých forem vzhůru vytažených okrajů na třídu A2 může být způsobena obecně nižším tvarem hrncovitých nádob, ze kterých tyto fragmenty pocházejí. Vysoké vzhůru vytažené okraje korelují naopak s velkými zásobními nádobami. Obě keramické třídy mohly být tedy chronologicky současné, pouze by reprezentovaly funkčně odlišné tvary nádob. Tuto interpretaci potvrzuje skutečnost, že se jejich distribuce potkávají a váží se téměř výhradně na areály obecně nejvyšších koncentrací nálezů. Obě keramické skupiny v těchto areálech vykazují relativně nízký stupeň fragmentarizace. Lze tedy předpokládat, že reprezentují složku nálezů, která je v naorávaných objektech výrazně zastoupena, a to navíc relativně velkými fragmenty. Je možné předběžně konstatovat, že keramické třídy A2 a B reprezentují horizont, kdy byly tyto objekty zaplňovány; jde tedy o období intenzivních sídelních aktivit v tomto prostoru. Chronologicky je možné jej klást do nejmladší fáze pozdně hradištního období.

Distribuce nálezů keramiky pražské šedé řady se výrazněji váže na areál vnitřního hradu. Tuto skutečnost lze vykládat jako delší trvání a výraznější intenzitu sídelních aktivit v prostoru vnitřního hradu, zejména pokud je správné zařazení většiny těchto fragmentů do mladohradištního období. K takové dataci by sváděl relativně vysoký podíl hřebenové výzdoby a okrajů s kalichovitou profilací. Zároveň je možný i další výklad ve smyslu připsování sociální funkce nálezům importovaného pražského zboží a hierarchického rozdílu mezi oběma těmito areály. Importované zboží, které se na kouřimský hrad z pražské oblasti dováželo, by bylo častěji užíváno v elitnějším

prostoru vnitřního hradu. Všechny varianty výkladu jsou možné a nelze zatím adekvátně rozhodnout, která z nich je správná. Autorka práce se přesto kloní spíše k prvnímu výkladu.

Distribuce a stupeň fragmentarizace tuhové keramiky dokládá vazbu na velké silnostěnné zásobnice. Její výskyt jakožto zřejmě importovaného a funkčně specifického zboží je spíše ojedinělý. Distribuce se váže opět na místa s obecně nejvyšší koncentrací nálezů. V případě keramické třídy D je na podkladě zobrazení její distribuce a míry fragmentarizace evidentní, že do této skupiny byly řazeny především výrazně obroušené fragmenty, které se již delší dobu pohybují v ornici.

4.3.8 NÁLEZY MLADŠÍ STŘEDOVĚKÉ, NOVOVĚKÉ A RECENTNÍ KERAMIKY

4.3.8.1 ZÁKLADNÍ ROZDĚLENÍ NÁLEZŮ MLADŠÍ KERAMIKY

Smysl sběrů mladší středověké a novověké keramiky byl podán již v kap. 4.3.2. V této kategorii nálezů bylo možné vyčlenit několik tříd reprezentujících různé časové horizonty. Po zařazení nálezů do tříd byly výsledné skupiny sumarizovány a zváženy.

V této kategorii byly zastoupeny následující horizonty keramiky⁴⁵:

Středověká tvrdě vypálená keramika a jemně plavená keramika - keramická hmota podobná keramické třídě B raně středověké keramiky, ale kvalitněji vypálená nejčastěji do světlých a okrově hnědých odstínů. Ojediněle se vyskytlo červené malování. Bylo možné pozorovat také tvarové změny (např. nádoby s páskovým uchem). Vrcholný středověk

Redukční keramika – tenkostěnná s tmavě šedým povrchem a někdy dochovanou radýlkovou výzdobou; hmota na lomu zpravidla světlejší, v případě více omletých fragmentů světlejší i vnější povrch; výpal tvrdý. Pozdní středověk/ raný novověk.

Kamenina – tenkostěnná; výpal tvrdý, jednolitý lom; povrch s barevnou engobou, často profilovaný. Pozdní středověk/ novověk.⁴⁶

⁴⁵ Za konzultaci při definování tříd a horizontů mladší keramiky děkuji vedoucímu práce dr. Tomáši Klírovi; za pomoc při vlastní realizaci pak Janě Lohnické. Datace jednotlivých horizontů mladší keramiky je určena podle obecného konsenzu. Výborným přehledem novověké keramiky je nepublikovaná disertační práce G. Blažkové (Blažková 2011). Regionalizaci novověké keramiky se věnuje monografie V. Scheuflera (Scheufler 1972).

⁴⁶ Identifikace nálezů pravé kameniny nebyla na lokalitě očekávána z důvodu exkluzivity tohoto zboží. Není vyloučeno, že zařazení některých fragmentů do této kategorie bylo chybné.

Glazovaná keramika – tenkostěnná, výpal tvrdý; keramická hmota na lomu světlá, povrch cele nebo částečně poléván různobarevnou glazurou (hnědou, okrovou, zelenou); ojediněle doprovází glazuru ještě i červené malování; v případě více omletých střepů glazura nezachována. 16. – 19./20.stol. Do této kategorie byly zařazovány také ojedinělé zlomky kachlů z důvodu stejného časového výskytu a podobného materiálu.

Polokamenina (novodobá kamenina) – střepy silnější i tenčí; výpal tvrdý, na lomu jednolité; povrch poléván kompaktní vrstvou glazury. 19. - 20 stol.

Porcelán – velmi tenké střepy; velmi tvrdý výpal; bílá barva, někdy malování. 19. – 20. stol.

Recentní odpad stavebního materiálu – cihly, tašky, prejzy, hrudky malty atp.

4.3.8.2 ZOBRAZENÍ DISTRIBUCE NÁLEZŮ MLADŠÍ KERAMIKY V PROSTŘEDÍ GIS A JEJÍ PŘÍNOS PRO KRITIKU ANALÝZY KERAMIKY RANĚ STŘEDOVĚKÉ

Zobrazení distribuce mladší středověké a novověké keramiky a recentního odpadu stavebního materiálu v prostředí GIS ukazuje, že tyto kategorie nevykazují žádné koncentrace a jsou stejnoměrně distribuovány po celé zkoumané ploše (*Přílohy 5, 6*). Zdánlivé koncentrace patrné především u nálezů redukční a glazované keramiky a stavebního materiálu se projevují na týchž plochách, kde jsou evidovány nejvyšší koncentrace nálezů keramiky raně středověké. Jev je v případě mladších nálezů spíše odrazem pečlivější práce sběračů v místech, kde nacházeli keramiku raně středověkou. Stavební materiál se dále výrazně koncentruje v obratištích zemědělských strojů.

Stupeň fragmentarizace nálezů mladší keramiky a její rozložení po ploše zkoumaného areálu prokazují, že se tyto zlomky dostaly na lokalitu druhotným zavlečením a hnojením⁴⁷.

Zobrazení distribuce tvrdě vypálené středověké keramiky je podstatné také pro posouzení kontextu výskytu a datace keramické třídy B raně středověké keramiky. Při porovnání distribuce těchto dvou keramických skupin je zcela evidentní, že se nepotkávají. Každá z nich se na zkoumaný areál dostala ve zcela odlišném kontextu. Je tedy zjevné, že keramická třída B, v níž jsou zastoupeny vysoké vzhůru vytažené okraje a kterou lze pokládat za reprezentanta přechodného horizontu mezi raným a vrcholným středověkem, se na Kouřimi-sv. Jiří vyskytuje ještě v kontextu pozdně hradištní

⁴⁷ Míra fragmentarizace je v tomto případě definovaná pouze průměrnou hmotností nálezů (cf. kap. 4.3.7.3 a kap 4.3.7.4).

keramiky. Tato skutečnost je další výraznou indicií pro dataci počátků vzhůru vytaženého okraje do závěrečné fáze raně středověkého vývoje. Otázku absolutní datace jevu však blíže posoudit nelze.

Ze srovnání distribuce mladší středověké keramiky je možné rovněž vyvodit závěr, že v době jejího užívání se na lokalitě již nesídlilo, minimálně ne příliš intenzivně na ploše, na níž probíhaly povrchové sběry. Horizont reprezentovaný dvojicí raně středověkých keramických tříd A2 a B tedy téměř jistě představuje zánikovou fázi intenzivního osídlení; minimálně v tomto areálu (viz. také kap. 4.3.7.5).

Četné nálezy mladší středověké a zejména pak novověké keramiky dokládají, že poloha byla v mladších obdobích intenzivně zemědělsky využívána. Ostatně také na Willenbergově rytině stojí kostel sv. Jiří uprostřed zahrad a sadů a podobné svědectví dokládají také zprávy A. Podlahy. Údaje v Tůmových Pamětech dokumentují rozšíření zahrádkářství a sadařství na Kouřimsku ještě minimálně v 19. stol. (viz. kap. 2.3; Podlaha, s. 64-83; Tůma 1910; s. 316-355).

4.3.9 OSTATNÍ KATEGORIE NÁLEZŮ⁴⁸

4.3.9.1 MAZANICE

Značně fragmentarizované úlomky mazanice byly někdy těžko rozpoznatelné od malých a omletých úlomků cihel; případná záměna není v některých případech vyloučena. Otisky se na mazanici vyskytly jen zcela ojediněle. Fragmenty byly počítány a váženy; přičemž jako primární parametr pro hodnocení distribuce bude volena spíše hmotnost. Nálezy nebyly podrobovány žádným dalším analýzám.

Při závěrečné interpretaci bude její distribuce pokládána spíše jako doplňující informace s nepříliš silnou vypovídací hodnotou.

4.3.9.2 STRUSKA

Nálezy strusky jsou na základě empirické zkušenosti obecně pokládány za typ artefaktu, jehož sběr a zohledňování při povrchové prospekci nemá velký význam. Bez dalších nákladných analýz nelze zaručeně stanovit stáří strusky. Avšak pokud je vedle

⁴⁸ Distribuce následujících kategorií nálezů v prostoru byla rovněž vymapována v prostředí GIS. Jde zpravidla o nálezy, jejichž informační hodnota je spíše doplňující, příp. kontrolní pro výsledky ostatních průzkumů. Zobrazení distribuce nálezů těchto kategorií samotných by tedy nemělo na tomto místě význam; budou zohledňovány a diskutovány až v kap. 4.7.3. V této kapitole 4.3.9 bude jen popsán charakter nálezů, jejich informační potenciál a případně způsob jejich zpracování do databáze.

sběrů prováděna také geofyzikální prospekce a příp. ještě i další přírodovědné analýzy, mohou nálezy strusky sloužit jako podpůrný argument pro identifikaci výrobních areálů v případě, že se jejich koncentrace kryjí s výraznými magnetickými anomáliemi.

I během analytických povrchových sběrů na Kouřimi-sv. Jiří bylo tedy rozhodnuto fragmenty strusek sbírat. Kusy strusek byly počítány a váženy; přičemž jako primární parametr pro hodnocení distribuce bude volena spíše hmotnost.. Nálezy nebyly podrobovány žádným dalším analýzám. Při závěrečné interpretaci bude údaj o distribuci zohledněn spíše jako doplňující informace s nejasnou vypovídací hodnotou; případně jako podpůrný argument.

4.3.9.3 ŽELEZNÉ PŘEDMĚTY

Je velmi pravděpodobné, že většina sběry zachycených železných nálezů jsou recentní ztrátové předměty a odpad. Hlavním důvodem tohoto předpokladu je skutečnost, že železné artefakty poté, co se ocitnou v ornici, poměrně rychle podlehnou korozi a zaniknou. V případě, že jsou povrchové sběry doprovázeny geofyzikálním průzkumem je nicméně potřebné minimálně evidovat nápadně velké koncentrace i takového recentního železného odpadu. Ten pak případně může vysvětlit některé naměřené anomálie a zabránit jejich mylné pseudointerpretaci. Takovým způsobem bude prozatím také v této práci zacházeno s distribucí nasbíraných železných artefaktů v závěrečném hodnocení.

V nálezech železných předmětů ze sběrů na Kouřimi-sv. Jiří nejčastěji zachyceny hřeby, případně skoby a nejasné fragmenty plechu. Některé železné hřeby mohou pocházet z rakví ze hřbitova kolem bývalého kostela sv. Jiří, na němž se ještě v novověku pohřbívalo. Hroby jsou současnou orbou evidentně zasaženy (viz. také v násl. kap. 4.3.9.4). Mezi nálezy se vyskytly také části přezek; jejich interpretace je ale bez dalších analýz nemožná. Vybrané nálezy by proto bylo vhodné v blízké budoucnosti podrobit dalším odborným určením a analýzám.

4.3.9.4 KOSTI

Informační potenciál nálezů kostí získaných povrchovými sběry je rovněž pokládán za velmi malý. V tomto případě byly sbírány za účelem kontroly stejnoměrnosti práce sběračů a kvality sběrů. Jak bylo právě uvedeno v předchozí kapitole, v areálu vnitřního hradu bylo patrné zasažení hrobů hřbitova kolem bývalého

kostela sv. Jiří současnou pravidelnou orbou. Nálezy kostí zde byly řádově vyšší a bylo mezi nimi často možné rozlišit fragmenty lidského skeletu. Při grafickém zobrazení distribuce nálezů kostí by tedy obecně vysoké koncentrace v areálu vnitřního hradu mohly vymezit areál hřbitova. Fragmenty kostí v jednotlivých sektorech byly sumarizovány a váženy. Další osteologická určení prováděny nebyly.

Mezi nálezy kostí byly na dvou fragmentech vysledovány možné stopy opracování. V jednom případě šlo o proděravění v místě epifyzy. Ve druhém případě šlo o kost upravenou zřejmě do tvaru válečku a na jejím povrchu byly patrné příčné a šikmé zářezy (Obr. 24). Povrchovými sběry bylo rovněž zachyceno několik zlomků lastur.

4.3.9.5 PRAVĚKÁ KERAMIKA

Povrchovými sběry na Kouřimi-sv. Jiří byly zachyceny pouze ojedinělé fragmenty pravěké keramiky. Přesto tyto nálezy vypovídají o předchozí sídelní tradici polohy. V kombinaci s nálezy pravěké kamenné industrie (viz. kap. 4.3.9.6) je bude nutné vzít v potaz při interpretaci a diskusi výsledků geofyzikálního a geochemického průzkumu. Nálezy byly váženy a sumarizovány, typické fragmenty předběžně fotograficky dokumentovány (Obr. 25).

Podle předběžného určení jde o fragmenty keramiky reprezentující starší pravěk. Typické fragmenty jsou zastoupeny pouze jednotlivými zlomky uch pod okrajem a na ústí nádob; převážnou část tvoří střepy atypické. V případě více obroušených střepů bylo někdy problematické rozlišit mezi pravěkými a mladšími nálezy. Případné bližší určení a vyhodnocení je předmětem dalšího studia. Již v této fázi lze s jistotou konstatovat, že poloha Kouřim-sv. Jiří má oproti předchozím zjištěním starší pravěkou sídelní tradici. Tato skutečnost na druhou stranu není nikterak překvapující, vzhledem k zachyceným dokladům pravěkého osídlení na sousedních výšinných polohách i v jejich blízkém okolí.

4.3.9.6 SPECIÁLNÍ NÁLEZY

Mimo uvedené početnější kategorie nálezů byly povrchovými sběry získány také další ojedinělé artefakty. Šlo jednak o nálezy **kamenné industrie**, jak štípaných (40ks), tak broušených (13ks) a několik kusů kamenů, u nichž nebylo zřejmé, zda jde o artefakty; případně se jednalo o možné suroviny pro výrobu industrie (25ks). Nejvýraznější nálezy z kategorie kamenné industrie představují oboustranně plošně retušované zřejmě pozdně eneolitický hrot šípu a tři fragmenty sekeromlatů (Obr. 26). Škála kamenných surovin reprezentovaných především štípanou industrií byla poměrně široká; zahrnovala vedle křemenců, silicitů glacigenních sedimentů a radiolaritu(?) také například křišťál.

Dále bylo sběry získáno 11 ks **přeslenů**, celých nebo fragmentů. 3ks byly zřejmě vyrobeny z měkké horniny, 4ks vypáleny z keramické hmoty (v případě jednoho fragmentu jde o nedokončený polotovár nebo hliněné kolečko blíže nespecifikované funkce; díra ve středu není zcela provrtaná). 4ks byly evidentně vytvořeny z fragmentu nádoby, na třech z nich je ještě patrná výzdoba rytou šroubovicí (Obr. 27). Jejich přítomnost v areálu hradiště není překvapivá; podobné nálezy jsou na lokalitách tohoto typu běžné (Flek 2003).

Podářilo se nalézt také tři **skleněné artefakty**, které lze s jistotou datovat do raného či mladšího středověku. Jednak jde o fragment olivovitého korálku, na němž je patrné profilované žebro a zbytek vnitřní kovové trubičky (Obr. 28a). Jde prozatím o ojedinělý nález z této polohy a nelze z něj vyvozovat dalekosáhlejší závěry. Nálezy olivovitých korálků v Čechách jsou obecně kladeny do horizontu šperků velkomoravského původu či velkomoravské tradice. Váží se sice na centrální lokality, ale jejich největší rozšíření odpovídá spíše chronologicky staršímu období, než je doba největšího rozkvětu osídlení na Kouřimi-sv. Jiří. Fragment olivovitého korálku tedy může být indicií staršího osídlení souběžného s dobou, kdy centrální funkce byly soustředěny na vedlejší poloze Stará Kouřim; což neodporuje Šollovým předpokladům (viz. kap. 3.3.2). Na druhou stranu mohly být olivovité perly ještě v 11. a 12. stol. zřejmě užívány v živé kultuře jako tzv. „starožitnosti“ (Košta – Tomková 2011, s. 346). Prozatím není možné rozhodnout, která z uvedených variant je v případě tohoto ojedinělého nálezu správnější.

Dalším jednoznačně raně středověkým skleněným nálezem je fragment

skleněného kroužku – prstýnku (Obr. 28b). Jde o jednoduchý žlutý kroužek se zataveným modrým vláknem. Tyto kroužky se v Čechách vyskytují ve výbavě mladohradištních hrobů na řadových pohřebištích a narůstá také počet sídlištních nálezů z centrálních lokalit datovaných do 11. a 12. stol. (Černá 2007, s. 15-16, Obr. 6).

V případě třetího skleněného nálezu ze sběrů na Kouřimi-sv. Jiří jde o kapku, zřejmě odpad výroby (Obr. 28c). Jeho přesnější chronologické zařazení v rámci širšího horizontu středověku není prozatím bez dalších analýz možné⁴⁹.

K dokončení výčtu nálezů zbývá zmínit artefakty vyrobené z **barevných kovů**. Mezi nimi jsou tři mince, jejichž informační hodnota je ale minimální. Všechny pocházejí z konce 19. stol., resp. poč. 20. stol. a patří mezi běžně na polích nacházené mince zlatníkové a korunové měny Rakouska Uherska⁵⁰. Dalších 7 nálezů z barevných kovů je zřejmě podobného nebo mladšího stáří. Jde o různé měděné nebo zinkové knoflíky, plíšky a jeden plechový medailonek s vtlačovaným vzorem zřejmě z počátku 20. stol. Závěrem zbývá také uvést nálezy dvou fragmentů keramiky se sklovitým povrchem, které se zřejmě dostaly do kontaktu s vysokým žářem. V jednom případě může jít o fragment dyzny (?). Vypovídací hodnota a účel evidence v podstatě recentních nálezů předmětů z barevných kovů a nedatovatelných fragmentů svědčících o kontaktu s vysokým žářem mají při celkovém vyhodnocování nálezového fondu podobnou váhu, jako v případě nálezů želených nálezů (kap.4.3.9.3).

⁴⁹ Za konzultaci skleněných nálezů děkuji dr. Kateřině Tomkové.

⁵⁰ 1x měděný jednokrejcar z roku 1860 vyražený v mincovně Kremnica B; 1x měděný jednokrejcar, jehož rok ražby a případně značka mincovny nejsou pro stupeň koroze čitelné; 1x dvouheller vyražený roku 1902. Za prohlédnutí a určení nálezů z barevných kovů děkuji Zdeňku Šámalovi.

4.4 LETECKÉ SNÍMKOVÁNÍ

V rámci systematického průzkumu lokality byla využita rovněž metoda leteckého snímkování za účelem zachycení porostových, případně půdních příznaků, které by mohly indikovat podpovrchové objekty antropogenního původu. Letecká prospekce byla realizována 13. července 2010 prof. PhDr. M. Gojdou⁵¹. Z letounu Cessna 172 OK-EKD byly pořízeny šikmé snímky zaměřené na zemědělsky obdělávané části svatojiřské ostrožny (Obr. 29). Na pravidelně obdělávaných plochách je jednak větší pravděpodobnost zachycení sledovaných příznaků; jde navíc o tytéž plochy, které byly zahrnuty do průzkumu povrchovými sběry. Prozatím nebyla provedena rektifikace snímků, která by umožnila záběry zasadit do souřadnicové sítě a tak je přesně porovnat s výsledky dalších prospekcií⁵².

Na pořízených snímcích lze v místě jižního valu, tehdy poprvé po pravidelné orbě osetého travou, pozorovat tzv. vyprahlostní příznak. Ty bývají pozorovatelné v suchých letech právě na zatravněných površích. Změna se v tomto případě projevuje světlejší barvou travního porostu oproti okolí, tzn. jde o příznak negativní, jaký se vyskytuje nad objekty, které byly vztyčeny (např. zdivo). Zachycené světlé plochy a linie lze v tomto případě interpretovat jako indikaci kamenných zdí, zřejmě čelní a zadní plenty.

Relikty kamenné zdi zejména v prostoru jižně od valu se podle vyprahlostních příznaků jeví jako výrazně destruované a rozvlečené orbou. V tomto prostoru bylo i při povrchových sběrech pozorováno vyšší množství kamenů na povrchu pole. Široký zelený pás táhnoucí se v prodloužení slepého remízku mezi světlými plochami vyprahlostních příznaků ukazuje zřejmě na vlastní dřevohlinité těleso hradby. Vícenásobné rovnoběžné linie vystupující v porostových příznacích mohou odrážet poměrně složitou konstrukci jižní obvodové fortifikace.

Na snímku 29b jsou při detailnějším pozorování patrné dva vzájemně rovnoběžné pásy, které se táhnou od západní hranice remízku kolmo od hradby dále směrem na jih. Pásy se projevují vyšším porostem a evidentně indikují relikty zaniklých

⁵¹ Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i., Katedra archeologie Západočeské univerzity v Plzni

⁵² Rektifikace je převedení šikmých snímků na snímky „kolmé“, resp. na takový obraz, kdy úhly odpovídají realitě a jsou zobrazeny ve známém měřítku. Rektifikace bude v tomto případě možná, neboť jsou známy přesné souřadnice bodů v krajině (Gojda 2004, s. 97-100). Souřadnice byly získány během geodetického zaměření lokality; resp. v případě potřeby mohou být doplněny v průběhu následujících průzkumů pomocí stanice GPS.

linií parcelací (cf. *Příloha 4/c*). Na snímku 29c, v jeho levém horním rohu za stavbami bývalého mlýna, je zachycena část svatovojtěšské terasy.

Skutečnost, že jediné výraznější stopy podpovrchových objektů antropogenního původu, které metoda šikmého leteckého snímkování zachytila, byly zaznamenány na části pole oseté trávou, nikoliv ječmenem, je poměrně neobvyklá. Ječmen bývá obecně pokládán za jeden z nejlepších indikátorů podpovrchových objektů. Absence příznaků na jarním ječmeni nemusí v tomto případě znamenat absenci podpovrchových objektů. Může zde být způsobená vysokou mírou zaplevelení pole. Další významnou roli mohlo sehrát suché počasí, které na přelomu jara a léta 2010 převládalo. Právě takové klimatické podmínky mají na jarní plodiny a jejich schopnost indikace negativní vliv. Nepříznivým předpokladem může být konečně také charakter a propustnost místního podloží. Výsledky leteckých prospekcí na sprašových půdách bývají obecně méně úspěšné než prospekce v oblastech s lehkými písčitými půdami a na štěrkových terasách velkých řek.

Při průběžných návštěvách lokality byly pozorovány jak rozdíly ve výšce ječmene, tak zaplevelení ploch poměrně pravidelných tvarů (viz. kap. 4.9). V následujících letech by bylo žádoucí dále kontrolovat případný výskyt porostových a půdních příznaků a letecký průzkum opakovat; zejména pokud k tomu budou příznivé klimatické podmínky a pole bude oseto vhodnou plodinou⁵³. (Gojda 2004, s. 75-100; Hejzman – Smrž 2010; za podnětné připomínky děkuji dr. Romanu Křivánkovi).

⁵³ Podle ústního sdělení uživatelky pole p. Mikové je na poli střídavě pěstován ječmen a vojtěška. Obě plodiny jsou dobrými indikátory porostových příznaků (Gojda 2004, s.78; Hejzman – Smrž 2010).

4.5 GEOFYZIKÁLNÍ PRŮZKUM

V září 2010 byl RNDr. Romanem Křivánkem⁵⁴ proveden rozsáhlý magnetometrický geofyzikální průzkum na celé ploše svatojiřské ostrožny, tedy na severním předhradí, vnitřním hradu i na vnějším jižním areálu. Cílem magnetometrického měření byla indikace anomálií ve vlastnostech půdy, které by mohly indikovat podpovrchové objekty antropogeního původu a tak osvětlit rozsah a charakter osídlení lokality, zachytit průběh opevnění a členění areálu a identifikovat případné výrobní aktivity. Výsledky měly sloužit rovněž jako podklad pro kontrolu sondážních bodů geochemického průzkumu (viz Kap. 4.9).

Pro realizaci průzkumu mohla být částečně tak mohlo být využita základní síť sektorů 50x50m, která byla vytyčena pro průzkum povrchovými sběry, což následně umožnilo snadnější sesazení výsledků obou prospekčních metod. Geomagnetické měření bylo realizováno v průchodech S-J orientace. V prostoru severního předhradí, na kterém sběry neprobíhaly, byla sektorová síť prodloužena tak, aby bylo možno plynule navázat na měření v 50metrových profilech. Během sedmi dnů práce se podařilo prozkoumat plochu o celkové rozloze ca 7,7ha.

Průzkum zachytil několik liniových objektů, které je možné klást do souvislosti s vnitřní strukturou a členěním areálu a s jeho fortifikačním systémem lokality (obr. 30-33). Na severním předhradí je nejvýraznější takovou anomálií linie s orientací Z-V přetínající střední část této plochy v jejím nejužším místě. Anomálie se prostorově neokryje s průběhem parcelační hranice zachycené na současných mapách. Neodpovídá ani lokalizaci středního valu, který zachytil předchozí výzkum M. Šolla. Průběh Šollových sond do tohoto prostoru již nezasahuje (Obr. 33). Podle interpretace R. Křivánka může jít o příkop rozdělující dva areály v rámci severního předhradí. Prerušení liniového objektu v jeho východní části by indikovalo průchod mezi těmito areály.

Další výrazné liniové anomálie byly naměřeny na vnější ploše jižně od

⁵⁴ Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i. R. Křivánek využíval k magnetometrické měření cesiových magnetometrů Smartmag SM-4g (Scintrex, Kanada) v gradientovém uspořádání. Přístroj je vhodný pro identifikaci zahloubených objektů a pro rozlišení silněji vypálených materiálů. Metodou lze rovněž detekovat větší kovy anebo novodobé úpravy a zásahy do terénu lokality. Profily byly snímány v síti cca 1x0,25 m. Data byla zpracována v programu Oasis-Montaj (Geosoft).

Pro doplňkové geoelektrické odporové měření bylo využito aparatury RM-15 (Geoscan Research, V. Británie). Přístroj je vhodný pro identifikaci nehlubokých podpovrchových kamenných reliktů nebo kumulací. Byly snímány profily do maximální hloubky 0,5 m v síti 1x1 m. Naměřená data z geoelektrických odporových měření byla zpracována pomocí softwaru Surfer (Golden software).

obvodového valu. Jedná se o souběžné liniové objekty s orientací Z-V, jejichž další průběh ve východní části končí až u valu. Na západní straně se kolmo stýkají s dlouhou liniovou anomálií táhnoucí se po celé západní straně vnějšího areálu až k zahrádkářské kolonii. Méně výrazné liniové anomálie lze pozorovat také v některých místech při východní hranici tohoto vnějšího areálu. Všechny liniové objekty zjištěné na tomto vnějším prostoru nelze prozatím přesněji datovat a funkčně určit. Může jít o část raně středověkého fortifikačního systému, stejně jako o pravěké či mladší novodobé objekty. Na císařských otiscích stabilního katastru v těchto místech není vyznačena žádná cesta, která by eventuelně zanechala podobné stopy (Obr. 34). Hranice parcelací zachycené na současných mapách se s těmito liniemi rovněž nepřekrývají. Současné parcelační hranice se naopak projevily jako méně výrazné linie o pár metru jižně od uvedené dvojice souběžných anomálií. Přesto není vyloučeno, že v případě zjištěných výrazných liniových anomálií jde o pozůstatky starší parcelace či cesty, která nebyla v uvedených mapových dílech zachycena. Podobně by mohlo jít o relikty mladších příkopů, např. tábora z 30leté války atp.⁵⁵. Částečné objasnění těchto situací může přinést propojení výsledků geofyzikální prospekce s poznatky dalších aplikovaných povrchových průzkumů (viz. kap. 4.7.4).

Vlastní mohutný jižní val se ve výstupech geofyzikálního průzkumu projevil oproti možným očekáváním pouze nepříliš výraznými anomáliemi. To může svědčit o jejím značném narušení během novodobého využívání svatojiřské ostrožny k ovocnářským a zahrádkářským účelům a především současnou pravidelně prováděnou hlubokou orbou. Doplňující odporový geoelektrický průzkum realizovaný na západní části valu rovněž nepřinesl přesnější výsledky. Překvapivě nezachytil M. Šollem zkoumanou bránu, ani předpokládaný vnější příkop (Obr. 32)⁵⁶. Z naměřených hodnot dále vyplývá, že val zřejmě nikdy nebyl vypálen.

V jižním sousedství valu v místě poblíž slepého konce remízku, byla zachycena výraznější anomálie, jejíž původ je spíše novodobý. M. Šolle, soudě podle jeho plánu sond, konkrétně v těchto místech zřejmě nikdy výzkum neprováděl. Lze se tedy

⁵⁵ Za podnětné konzultace děkuji vedoucímu práce a dále také dr. Petru Limburskému, dr. Janu Maříkovi a Janu Kapustkovi.

⁵⁶ Další doplňující odporové měření bylo provedeno na severozápadním vyvýšeném výběžku severního předhradí za účelem zjištění původu tohoto útvaru a případného zachycení kamenných konstrukcí, eventuálně pozůstatků dosud archeologicky nezachyceného kostela sv. Klimenta. Odporové geoelektrické měření však zachytilo pouze skalní podloží položené mělce pod současným povrchem, bez zřetelných stop antropogenních útvarů.

domnívat, že jde o zachycení projevů sondy J.L. Píče, který val také zkoumal (viz. kap. 3.2).

Dále byly magnetometrickým měřením zjištěny kumulace izometrických a bodových anomálií svědčících o přítomnosti zahloubených objektů a přepálených materiálů. Jedna taková koncentrace byla detekována v nejzazším severním cípu předhradí. V tomto místě byly zahloubené objekty a výrobní zařízení zjištěny již předchozím výzkumem M. Šolla⁵⁷. Jižně od ní, ale stále ještě v níže položené severní části areálu předhradí byla detekována další velmi výrazná magnetická anomálie. Její původ lze vykládat různými způsoby, přítomností většího (recentního?) kovu, ale i vypálenými materiály a výrobními objekty. Další kumulace objektů lze pak předpokládat v rovinatější výše položené jižní části severního předhradí. Některé zachycené anomálie mohou odrážet úpravy terénu, zvláště v místech strmějších svahů.

V areálu vnitřního hradu byla při jeho východní hraně zachycena jedna výraznější anomálie, která může být interpretována jako zemnice či podobný rozsáhlejší zahloubený objekt. Severozápadně od ní pak byla dokumentována koncentrace méně výrazných objektů. Výrazné anomálie v prostoru zaniklého kostela sv. Jiří byly způsobeny rušivými vlivy navážek a kovů v zásypech Šollových sond.

Průzkum na vnějším jižním areálu zachytil výrazné koncentrace anomálií v jeho jihovýchodní části. Naměřené hodnoty v tomto případě mohou indikovat spolu se zahloubenými objekty rovněž přítomnost výrobních zařízení. Koncentrace je navíc částečně ohraničená liniovým objektem, zřejmě žlabem.

Ostatní anomálie, které geofyzikální průzkum evidoval, lze interpretovat spíše jako odrazy recentních rušivých vlivů (navážek, kovových odpadů, plotů, elektrického vedení), příp. novodobých terasových úprav složitého terénu anebo parcelační linie (Křivánek 2011a; týž 2011b).

4.6 GEODETICKÉ ZAMĚŘENÍ

V září 2010 bylo provedeno detailní geodetické zaměření ostrožny Jaroslavem Batulkou a firmou Geo-cz. Cílem měření J. Batulky bylo přesné zasazení lokality do souřadnicové sítě S-JTSK a zaměření základních bodů sítě, jíž se řídily povrchové sběry a geofyzikální měření. Geodetické práce firmy Geo-cz, která se již dříve

⁵⁷ Výsledky výzkumu v této části areálu budou verifikovány v nejbližších letech verifikovány revizí, která je zadána jako předmět jiné diplomové práce na UPRAV FF UK v Praze

osvědčila např. při průzkumu hradiště v Libici nad Cidlinou (např. Křivánek – Mařík v tisku), pak umožnily vytvořit podrobný vrstevnicový plán a 3D model terénu. Tyto výstupy demonstrující jeho přesný průběh včetně nerovností a pozvolných terénních vln, které nejsou při návštěvě lokality a pozorování pouhým okem zjevné (Obr. 35, 36)⁵⁸. Nerovnosti a průběh terénu je pak potřeba zohlednit při interpretaci výsledků ostatních prospekčních metod.

Práce firmy Geo-cz se zakládala na pořízení kolmých fotogrametrických snímků přístupných ploch, tedy těch bez stromového a křovinatého porostu. Početná série takových snímků umožnila vypočíst hustou síť geodetických bodů. Jejich přesnost byla následně ověřena klasickou metodou pozemního geodetického zaměření. Klasickou pozemní geodetickou metodou byly pak zaměřeny také vegetací zarostlé svahy ostrožny.

Vrstevnicový plán dobře ilustruje členitost celého areálu svatojiřské ostrožny ohraničený ze tří světových stran více či méně strmými svahy. Výrazně se v něm vyrysovaly směry současné hlavní komunikace přes hradiště určené příjezdovou polní cestou ze směru od silnice. Tato i v minulosti evidentně důležitá komunikace prakticky dnes odděluje areál vnitřního hradu od severního předhradí a pokračuje podél jeho východní hrany až k severnímu cípu ostrožny a odtud dolů k místu někdejšího panského mlýna a k říčce Kouřimce⁵⁹. Tvar ostrožny nicméně spíše nasvědčuje skutečnosti, že hranice mezi vnitřním hradem a severním předhradím v době existence správního centra probíhala až v místě, kde terasa přechází ve svažitý terén. V těchto místech také M. Šolle zachytil střední hradbu.

Plán přesně zachycuje pozůstatky a průběh jižního obvodového valu. Je na něm dobře zřetelný rozdíl ve výšce a stavu zachování hradby v úseku, kde je krytá remízem oproti úseku, kde je nechráněný val narušován orbou. Je dále evidentní, že část valu krytá remízem se již nenachází na ploše nejvyšší terasy ostrožny, ale táhne se napříč klesajícím svahem. Nechráněný průběh hradby se pak poměrně prudce láme a směřuje dále k severozápadu. Zda tento zlom v průběhu hradby měl nějaký smysl nebo zda jde pouze o přizpůsobení terénu zatím nelze rozhodnout.

⁵⁸ Za vytvoření virtuálního 3D modelu děkuji dr. J. Maříkovi.

⁵⁹ Tato cesta je zachycena na císařských otiscích stabilního katastru (Obr. 34). V té době sloužila jako hlavní komunikace vedoucí z města směrem na jih a spoluvytvářela komunikační schéma města. Současný silnice spojující Kouřim s křižovatkou U Janů vznikla až později, zřejmě s nárůstem významu moderní silnice spojující Prahu s Kutnou Horou.

Rozsáhlý prostor vnějšího areálu jižně od obvodového valu je již výrazně méně členitý. Větší část této plochy je tvořena rovinatou terasou, která v severovýchodní části klesá. Pokles terénu je evidentní také v západní části vnějšího areálu.

V severozápadním rohu přiléhajícím k příjezdové cestě jsou vrstevnicemi dokumentovány výrazné recentní zásahy. Tyto relikty, z jedné strany obehnané plotem, jsou velmi dobře patrné i při vlastní návštěvě lokality. V nejužším místě střední části severního předhradí se pak jako úzká ale výrazná vlna projevila parcelační linie. I tu lze v terénu snadno identifikovat.

4.7 PROLOŽENÍ INFORMAČNÍCH VRSTEV V PROSTŘEDÍ GIS A DISKUSE DOSAVADNÍCH ZJIŠTĚNÍ.

Informační potenciál aplikovaných povrchových průzkumů je plně využit při vzájemném proložení a srovnání jejich informačních vrstev. Každá jednotlivá výzkumná metoda má své specifické výpovědní možnosti a hodnotu. Zjištění jednoho typu výzkumu může být objasněno, doplněno nebo kontrolováno výsledky jiných prospekcií. Určité korelace výsledků jednotlivých metod lze očekávat již na základě informací z předchozích kapitol. Konkrétnější výsledky pak budou zřejmé z grafického znázornění v prostředí geografických informačních systémů. V tomto případě k tomu byl opět využit program ArcGIS.

4.7.1 VLIV TERÉNNÍHO RELIÉFU NA VÝSLEDEK A INTERPRETACI POVRCHOVÝCH SBĚRŮ

Při interpretaci výsledků povrchových sběrů je vždy nutné zohlednit reliéf terénu (Obr. 37) Proložením obrazu distribuce nálezů raně středověké keramiky s nově vytvořeným vrstevnicovým plánem se ihned ozřejmí příčina hiátu mezi dvěma koncentracemi nálezů ve východní části jižního vnějšího areálu. Jižněji situovaná výraznější koncentrace leží na vyvýšené plošině, směrem k severovýchodu se pak terén relativně prudce svažuje. V tomto svahu je možné předpokládat působení eroze a přenos materiálu (zeminy i nálezů) na níže položenou plošinu, případně na místo, kde erozi brání nějaká bariéra. Tam pak dochází ke kumulaci. Prostorově menší koncentrace v severovýchodní části vnějšího areálu je tedy alespoň částečně vytvořena tímto procesem. Při samotných sběrech pak byl v tomto svahu evidován vyšší výskyt kamenů, případně změny vlastností zeminy způsobené zřejmě naoráváním podloží, případně objektů. Konkrétní sektory, ve kterých byly změny evidovány, ukazuje obr. 38a⁶⁰. Z tohoto pozorování vyplývá, že nejenže ve svahu docházelo k erozi, ale s největší pravděpodobností také k naorávání blízkého podloží. Případné archeologické situace na ploše svahu jsou tedy již evidentně z větší části zničeny a absence nálezů v těchto místech není tedy ničím překvapivým.

⁶⁰ Vyšší výskyt kamenů v oblasti kolem hradby pak ukazuje na naorávání plenty; sektor s vyšším výskytem kamenů v severní části vnitřního hradu může indikovat zbytky kamenných základů kostela sv. Jiří. Sektory s vyšším výskytem kamenů v západní části vnějšího areálu zatím nelze jasně interpretovat. Mohou souviset s teoretickými objekty, které budou v souvislosti s touto částí plochy diskutovány níže v této kapitole. Zároveň ani zde není vyloučeno naorávání podloží.

Také v místě klesajícího svahu v západní části plochy vnitřního hradu se projevil relativní pokles četnosti nálezů oproti severní části tohoto areálu. Zároveň se zde mohla odrazit také skutečnost, že jde o část plochy, která byla při vytváření databáze postižena početní chybou (viz. pozn. 39) a výsledný obraz tedy nemusí zcela odpovídat realitě. Přesto lze ve svahu pokles nálezů očekávat. V jihovýchodní části vnitřního hradu pak terén prudce stoupá již prakticky po svahu valu a úbytek nálezů je zde tedy zcela logický.

4.7.2 INTERPRETACE SITUACÍ V AREÁLU VNITŘNÍHO HRADU

Kombinace výsledků povrchových průzkumů s výstupy geofyzikálního měření a dalších aplikovaných prospekčních metod zatím nepřinesly žádné výraznější posuny v poznání areálu vnitřního hradu. Vysoká četnost nálezů keramiky a některé anomálie zpravidla však menšího rozsahu svědčí o hustém osídlení zejména severních částí prostoru (Obr. 39). Jediná výraznější magnetická anomálie, kterou geofyzikální průzkum zachytil v jihovýchodním rohu vnitřního hradu, se v distribuci nálezů keramiky nikterak neprojevila. To může být dáno jednak složitým terénem v tomto prostoru a relativní blízkostí paty valu. Svou roli mohla sehrát také početní chyba, ke které mohlo dojít při vytváření databáze k sektorům v této části plochy (viz. pozn. 39).

4.7.3 OHRAZENÝ AREÁL V JIŽNÍ ČÁSTI VNĚJŠÍ PLOCHY

4.7.3.1 PROSTOROVÉ VYMEZENÍ

Mnohem podstatnější zjištění vyplývají ze situací v jižní části vnější plochy. Překrytí vrstvy znázorňující distribuci fragmentů raně středověké keramiky s výstupem geofyzikálního průzkumu jasně zachycuje korelaci nálezově bohatých ploch s místem koncentrace naměřených geomagnetických anomálií. Skutečnost, že izometrické a plošné anomálie ohraničuje ze západní a částečně severní strany liniový objekt indikuje funkční jednotu celé zachycené struktury. Geomagnetické anomálie pak na východě končí přesně v místě, kde také klesá četnost nálezů, klesá terén a dochází k naorávání podloží (Obr. 38b). Je tedy evidentní, že areál byl původně prostorově rozsáhlejší, ale částečně byl zničen naoráváním svahu a erozí. Původní tvar ohrazeného areálu byl původně s největší pravděpodobností obdélný o délce ca 100m; šířku lze jen odhadovat na minimálně 50m.

Lze si všimnout, že koncentrace keramiky v tomto prostoru je výraznější spíše v

jižní části ohrazeného areálu. Příčinou tohoto jevu může být skutečnost, že zahloubené objekty a odpadní jámy, které tvoří bohatý zdroj nálezů a projevují se tedy v povrchových sběrech nejvýrazněji, se nacházely vně vlastního centra ohrazeného areálu (viz např. také Klápště – Tomášek 2000, s. 174), zatímco ve středové části ohrazené plochy mohly být provozovány jiné aktivity, které se v nálezech z povrchových sběrů tak výrazně neprojeví. Spíše vedlejší příčinou sledovaného jevu pak může být také sekundární zavlečení nálezů do blízkého pásu obratiště zemědělských strojů.

Kam až zasahoval areál aktivit zachyceného prostoru dále na jih, nelze již v současnosti určit. Průzkum je prakticky znemožněn výstavbou zahrádkářská kolonie. Na císařských otiscích stabilního katastru je patrné, že v linii dnešní hranice pole se zahrádkářskou kolonií probíhala v 19. století cesta (cf. Obr. 34) Jak dlouhou má tato cesta tradici a kam až sahala hranice využívané plochy v mlado- a pozdněhradištním období odhadovat nelze.

4.7.3.2 POKUS O BLIŽŠÍ ČASOVÉ ZAŘAZENÍ ZACHYCENÉHO AREÁLU

Třebaže zjištěné geofyzikální anomálie dobře odpovídají místům zvýšeného výskytu raně středověké keramiky, bude nutné zvážit, zda některé ze zachycených anomálií neukazují spíše na pravěké objekty. Mapa distribuce nálezů pravěké keramiky a kamenné industrie však v tomto prostoru neukazuje žádné koncentrace stop pravěkých sídelních aktivit. (Obr. 40). Snad se na podkladě této mapy lze předběžně domnívat, že pravěké aktivity se soustředily na rovinatou plochu nejvýše položené terasy ostrožny. V případě některých kusů štípané industrie v prostoru ohrazeného areálu může jít navíc také o nálezy raně středověkých křesacích kamenů.

S jistotou lze nyní tvrdit, že zachycené objekty v jižní části zkoumané plochy zachycují relikty raně středověkého sídlištního areálu. V otázce bližší datace se prozatím lze opírat pouze o rozdíly v distribuci jednotlivých definovaných tříd raně středověké keramiky (cf. *Přílohy 2, 3* a Obr. 31). Je patrné, že se na tento areál významným podílem váží téměř všechny definované keramické třídy, pouze pražská keramiky šedé řady je zde zastoupena méně. Tato skutečnost ale víceméně odpovídá obecně relativně nízkému podílu této keramické třídy a pravděpodobně také vyšší intenzitě a snad i delšímu trvání osídlení v prostoru vnitřního hradu. Přesnější dobu založení zachyceného ohrazeného areálu v jižní části vnější plochy nelze na základě povrchových sběrů blíže určit.

Nápadná je ovšem skutečnost, že keramické třídy A2 a B a tuhová keramika se na ploše vnějšího prostoru vyskytují výhradně v její východní části. Koncentrace v severovýchodní části přitom lze pokládat za výsledek eroze a přenosu materiálu pravděpodobně z tohoto jižního areálu. Zejména pak třída A2 vystupuje v prostoru zachyceného ohrazeného areálu v relativně méně fragmentarizovaných souborech. Situaci lze na základě dosavadních dat vykládat tak, že horizont nálezů A2 a B představuje fázi intenzivních sídelních aktivit v tomto prostoru.

Areál zřejmě přežil sídlení aktivity v severozápadní části vnějšího prostoru, které reprezentují nálezy keramiky třídy A1, C a D (viz. níže v kap. 4.7.4). Nevyřešenou otázkou pak zůstává chronologický vztah zachyceného ohrazeného areálu a obvodové hradby. Bude zřejmě nutno předpokládat alespoň částečnou současnost obou objektů. Pro to svědčí jednak výzkumem zachycené nálezy vyspělé pozdněhradištní keramiky z destrukce hradby a na druhé straně fragmenty stejného chronologického horizontu získané sběry na ploše ohrazeného areálu. Zřízení sídelního/výrobního areálu v sousedství hradby, která jej jako mohutná bariéra odděluje od vnitřního hradu, může na první pohled působit při nejmenším překvapivě. Na druhou stranu, hradba mohla svým způsobem sloužit jako forma ochrany před možná nebezpečnými výrobními procesy, které by v jižním ohrazeném areálu probíhaly. V případě ještě více pootočené perspektivy lze také uvažovat, že zřízení sídelního areálu s dílnou v těsném sousedství hradu a nedaleko brány bylo za určitých okolností poměrně výhodným tahem svědčícím o jistých zájmech i relativně slušné pozici obyvatel či uživatelů tohoto areálu. A konečně, zachycený komplex může představovat již jeden ze sídlištních celků širšího zázemí kouřimského správního hradu. Zachycení podobných objektů by pak bylo možné očekávat na dalším průběhu terasy⁶¹.

Zda a jak s ohrazeným areálem souvisí výrazné liniové anomálie, které na vnějším prostoru jižně od valu zachytil geofyzikální průzkum, prozatím nelze rozhodnout. Je pravdou, že zachycený areál a liniové anomálie se vzájemně respektují a také keramické třídy A2, B i tuhová keramika se váží zřejmě výlučně na ohrazený areál a zároveň se tedy drží prostoru vymezeného liniovými anomáliemi. Na druhou stranu toto zdánlivé respektování může být pouze náhodné. Distribuce uvedených

⁶¹ Tato poslední možnost bude ověřována průzkumy nejbližších přístupných polí.

keramických tříd se odvíjí především od míst narušování sídlištních jam jižního ohrazeného areálu a vyvozovat z ní dataci a určení liniových anomálií rozhodně nelze.

4.7.3.3 DISTRIBUCE NEKERAMICKÝCH NÁLEZŮ A JEJICH VÝPOVĚĎ K FUNKČNÍ SPECIFIKACI OHRAZENÉHO AREÁLU

Na možnost interpretovat zachycený areál jako místo spojené s neagrární výrobou poukazují již výsledky geofyzikální prospekce. Naměřené geomagnetické hodnoty dokumentují přítomnost kovů nebo přepálených materiálů. Vymapováním distribuce předmětů ze železa a barevných kovů se lze přesvědčit, že v místě zachycených anomálií nebyly zaznamenány vyšší koncentrace recentního kovového odpadu, které by se při geofyzikálním průzkumu projevíly v podobě zachycených anomálií (Obr. 41)⁶².

Odlišnou výpověď pak poskytují nálezy strusky. Z Obr. 43 je patrné, že strusky byly zachyceny ve většině sbíraných sektorů. Její vyšší koncentrace se pak překrývají s místy početnějšího výskytu nálezů raně středověké keramiky, a to jak v prostoru kolem někdejšího kostela sv. Jiří, tak v prostoru zachyceného ohrazeného areálu v jižních částech zkoumané plochy. Za současného stavu nelze zcela jednoznačně rozhodnout, zda v tomto případě korelace výraznějších koncentrací nálezů strusky je náhodná, zda je výsledkem větší pozornosti sběračů v sektorech bohatších na nálezy raně středověké keramiky, či zda tyto korelace odrážejí raně středověké aktivity, při níž k produkci strusky skutečně docházelo. Bez dalších analýz nelze určit, ve kterých případech reprezentují nálezy recentní odpad a kdy případně jde o strusky raně středověké. V této fázi výzkumu lze pouze tvrdit, že existují poměrně zajímavé argumenty pro interpretaci zachyceného areálu jako řemeslné dílny zabývající se činností, při níž docházelo k produkci odpadu strusky (tavba železa či barevných kovů?). Určitý posun, potvrzení či vyvrácení této domněnky lze očekávat od výsledků

⁶² Distribuce železných a kovových předmětů podle jejich druhů je patrná na Obr. 42. Byla vytvořena ve snaze zjistit, zda je možné vysledovat vazbu specifických druhů předmětů na konkrétní plochy a tak blíže určit jejich povahu; zda se např. nálezy hřebů koncentrují na ploše bývalého hřbitova, což by mohlo naznačovat, že jde o hřeby z rakví. Tento předpoklad se však příliš neprokázal. Obr. 42 však žádné jasné vzorce výskytu jednotlivých druhů nedokumentují a spíše ukazují, že distribuce kovových předmětů je náhodná a prakticky stejnoměrná na celé zkoumané ploše. Snad jen koncentrace nálezů čepelí nožů v areálu vnitřního hradu a v prostoru nově zjištěného ohrazeného komplexu se může jevit jako nápadná. Podobně nález skoby na obvodovém valu potenciálně umožňuje hledat původní použití této skoby v hradební konstrukci. Je ale nutné opět konstatovat, že nálezový kontext těchto předmětů je velmi nejasný a počet nálezů příliš malý na to, aby bylo možné v této chvíli s uvedenými údaji daty jakkoliv dále zacházet.

geochemických analýz vzorků z tohoto prostoru (viz kap. 4.9). Jednoznačnou odpověď může přinést klasický exkavační výzkum.

Obr. 44 zachycuje distribuce dalších artefaktů, které by mohly indikovat charakter aktivit provozovaných ve zkoumaném ohrazeném areálu. V jeho západním sousedství byly v nalezeny dva přesleny. Tento typ nálezů je na raně středověkých sídlištích relativně hojně dokládán. Běžně se nachází také na centrálních lokalitách a tedy jejich přítomnost také v areálu vnitřního hradu není překvapující. Skutečnost, že přesleny pocházejí z míst s nejvyššími koncentracemi fragmentů raně středověké keramiky je pouze dalším dokladem vysoké intenzity sídelních aktivit v těchto prostorech. O výhradním zaměření těchto aktivit na textilní produkci z jednotlivých nálezů přeslenů rozhodně uvažovat nelze.

Situaci dokresluje distribuce skleněných artefaktů. Fragment prstýnku a olivovité perly pochází z plochy vnitřního hradu; skleněná kapka byla nalezena v prostoru zjištěného ohrazeného areálu. Chtělo by se tvrdit, že fragmenty skleněných šperků na ploše vnitřního hradu odpovídají představě o výlučnosti tohoto místa. Pokud by skleněná kapka skutečně byla raně středověkého stáří, pak by bylo možné uvažovat o práci se skelnou hmotou v prostoru ohrazeného areálu a nález by tedy sloužit jako další doklad řemeslné výroby. Váha a míra pravdivosti obou předchozích tvrzení je však spíše nízká. Počet skleněných nálezů je relativně malý a nálezové okolnosti příliš nejasné. Skleněné artefakty v tomto případě spíše potěší svou přítomností a výjimečností v nálezovém souboru získaném povrchovými sběry, než aby poskytly pevnou argumentační oporu.

Evidované kostěné artefakty pocházejí výlučně z prostoru vnitřního hradu. Jejich opět velmi nízký počet a nejasný charakter nedovolují vyvozovat žádné závěry. Nepříliš výmluvné jsou také nálezy lastur, resp. ulit. Nápadně se sice koncentrují do jižního sousedství ohrazeného areálu, ale jejich původ nelze prozatím specifikovat. Spojení těchto předmětů se zjištěným raně středověkým areálem by mohlo být lákavé; stejně tak dobře může být tato koncentrace výsledkem recentních aktivit; zvláště pokud se nachází při okraji pole.

O způsobu konstrukce zachycených objektů by potenciálně mohla vypovídat distribuce nálezů mazanice. Podle mapy na Obr. 45 se na první pohled koncentrace nálezů fragmentů mazanice nápadně shodují s místy, kde byly obecně zachyceny

nejintenzivnější sídelní aktivity. Vyšší výskyt se ukazuje také při okrajích polí, v pásu obratiště zemědělských strojů. Výsledný obraz mohlo ovlivnit přimíchání obroušených úlomků recentních cihel při základním třídění nálezů do kategorie mazanice. Rozlišení mezi těmito dvěma kategoriemi nebylo vždy jednoznačné, jak bylo již uvedeno v kapitole 4.3.9.1. Svou roli mohla jistě sehrát také vyšší pečlivost sběračů v místech zvýšeného výskytu raně středověké keramiky. Přesto se podle distribuce mazanice zdá, že její vazba na areály předpokládaných nejintenzivnějších sídelních aktivit je příliš nápadná na to, aby šlo pouze o náhodu, případně shodu chyb. Zdá se tedy, že v těchto areálech aktivit lze předpokládat existenci sídlištních objektů, v jejichž konstrukci byla alespoň částečně použita přepálená hlína a mazanice.

Podobně přesně se s nálezy keramiky shodují také nálezy kostí (Obr. 46). Ač je při povrchových sběrech tato kategorie nálezů, s poukazem na její nedatovatelnost, pokládána za zbytečnou a postrádající jakoukoliv informační hodnotu; v tomto případě se zdá, že alespoň určitou podpůrnou informaci přeci jen nese. Nestejnoměrnost distribuce nálezů kostí a její korelace s lokalizací raně středověkých sídelních areálů prokazuje, že nasbírané kosti se na pole nedostaly zemědělskou činností a hnojením, ale spíše odrážejí archeologické situace. Vzhledem k poměrně dobré identifikaci kostí při sběrech je navíc málo pravděpodobné, že by výsledný obraz odrážel pouze vyšší pečlivost sběračů v místech zvýšeného výskytu fragmentů raně středověké keramiky. Jak již bylo uvedeno v Kap. 4.3.9.4, koncentrace kostí v prostoru hřbitova kolem bývalého kostela sv. Jiří je zjevným odrazem naorávání hrobů. V případě nálezů z prostoru jižního ohrazeného areálu lze pak očekávat, že jde spíše o fragmenty zvířecího skeletu a tedy o kuchyňský odpad.

4.7.4 FORTIFIKACE, OHRAZENÍ A VNITŘNÍ ČLENĚNÍ SVATOJIŘSKÉ OSTROŽNY

4.7.4.1 JIŽNÍ OBVODOVÁ HRADBA

Současný systematický povrchový průzkum přinesl nové informace o celkové struktuře areálu raně středověkého správního centra na Kouřimi-sv. Jiří. Vedle zachycení sídlištních objektů staví do nového světla také objekty fortifikačního rázu. Hned několik nejasností vyvstává v souvislosti s jižním obvodovým valem, který jako mohutná bariéra přetíná nejvýše položenou terasu ostrožny a chrání elitní prostor hradu; zároveň jej vymezuje vůči ostatním sídelním celkům v okolí. Jak již bylo uvedeno

v kap. 4.5., geofyzikální průzkum naměřil v místě průběhu vlastního valu pouze nepříliš výrazné anomálie. Val zřejmě nebyl nikdy vypálen a je evidentně výrazně narušován současnou hlubokou orbou. Geofyzikální prospekce doložila existenci vnitřního příkopu, který se v jeho severním sousedství ve východní části projevil jako liniová anomálie. Šollem předpokládaný vnější příkop však při geofyzikálním průzkumu nikterak evidován nebyl; stejně tak nebyla zachycena ani brána odkrytá předchozím výzkumem⁶³.

M. Šolle klade vznik této obvodové hradby do 11. stol. Opírá se přitom o převahu jednoduchých okrajů a okrajů s pouze zvýrazněnou horní hranou v nálezech z tělesa hradby. Pod tělesem valu nebyla výzkumem zachycena žádná kulturní vrstva a bylo zřejmě zbudováno přímo na podloží. Také podle této situace M. Šolle usuzuje na dobu zřízení hradby již v době prvního rozkvětu přemyslovského správního centra. Vzhledem k dokladům pozdněhradištní keramiky a vyspělých vysokých vzhůru vytažených okrajů v destrukčních horizontech fortifikace je její zánik předpokládán až v závěrečné etapě života hradu (Šolle 1969, s. 17, 24, Obr. 22; *týž* 2000, s. 27-32).

4.7.4.2 SÍDELNÍ AKTIVITY V JIHOZÁPADNÍM PŘEDPOLÍ HRADBY?

Již výše v kap. 4.7.3.2 byla popsána nevyřešená problematika vztahu valu k nově zjištěnému ohrazenému areálu. Jeho dataci a úloze v prostoru hradu se bude zabývat také následující kapitola 4.7.5. Na tomto místě tedy je však nutné se zastavit u interpretace stop sídelních aktivit, které se v povrchových sběrech projevíly výskytem fragmentů keramických tříd A1, C a D v jihozápadním předpolí hradby (cf. *Přílohy 2, 3*). Při jejich interpretaci hraje právě existence hradby zásadní roli. Charakter těchto zachycených sídelních aktivit není zřejmý. Nálezy keramiky v tomto prostoru vykazují vyšší míru fragmentarizace a geomagnetické měření zachytilo pouze méně výrazné anomálie, které neindikují rozsáhlejší zahloubené objekty. Vzhledem k předpokládané

⁶³V souvislosti s (nedoloženou) existencí brány lze přidat ještě jednu poznámku pod čarou. Nový vrstevnicový plán ukazuje, že linie hradby je v místě východního okraje terasy, resp. na hranici svahu ostřeji zalomena. Porovnáme-li průběh hradby s průběhem souběžných liniových anomálií, které byly zachyceny v jeho jižním sousedství, lze si povšimnout, že právě v tomto místě anomálie mizí (cf. Obr. 35 a např. Obr. 33). Jejich pokračování je patrné až ve východnější části zkoumaného areálu. Toto přerušení anomálií může být způsobeno naoráváním podloží a erozí ve svahu. Při bližším pohledu na srovnání anomálií s vrstevnicovým plánem je patrné, že anomálie mizí možná již několik metrů před hranou terasy a začátkem svahu. S určitou mírou fantazie a za předpokladu, že by tyto liniové anomálie byly skutečně odrazem raně středověkého fortifikačního systému, pak by celá situace snad nasvědčovala možnosti lokalizace další (?) brány do místa zlomu v průběhu valu. Nicméně tato brána by nebyla situována v příliš strategické a chráněné poloze. Bude tedy zřejmě správnější hledat příčinu zalomení v průběhu hradby i přerušení v průběhu anomálií ve tvaru terénu.

bráně⁶⁴ (kterou jak již bylo vícekrát připomenuto, sice odporové měření neidentifikovalo, ale výzkum M. Šolla ji měl zachytit právě v západní části valu) by sídelní aktivity nebo přímo sídlištní objekty v jejím předpolí nebyly ničím překvapivým. Naopak, určité sídlištní objekty podél příjezdové cesty lze spíše předpokládat. Nabízela by se pak otázka, proč se na tomto prostoru nevyskytují také nálezy o něco mladšího horizontu keramických tříd A2 a B. Ukazuje situace na zánik objektů a změnu struktury tohoto prostoru? Jestliže ano, co k tomu vedlo? Zanikly pouze tyto objekty, nebo přestala sloužit také samotná brána? Nebylo by možné do souvislostí případného zániku objektů v západní části vnějšího areálu zasadit také zřízení příkopů, které se při geofyzikálním měření zobrazily ve formě výrazných liniových anomálií a které by pak zřejmě sloužily také k vymezení jižněji situovaného výrobního (?) areálu? Tato otázkami naznačená možnost je samozřejmě pouze hypotetickým modelem. Žádné důkazy pro něj neexistují.

Nabízí se však také jiná rekonstrukce vztahů mezi hradbou a sídlištními aktivitami reprezentovanými koncentrací fragmentů tříd A1, C a D v jejím západním předpolí. Tento druhý výklad vychází z předpokladu, že by hradba vznikla až v pozdější fázi života hradu. Lze se pak domnívat, že sídelní aktivity, na které ukazují nálezy zlomků keramiky tříd A1, C, příp. D ještě kontinuálně navazují na sídelní struktury vnitřního hradu a představují jejich jižní hranici. V určité fázi, kdy se objeví (nebezpečím vynucená?) snaha vnitřní hrad opevnit mohutnou hradbou, je pro její průběh zvolena cesta napříč tímto osídlením. Sídelní areál v chronologickém horizontu reprezentovaném třídami A1, C a příp. D tedy zaniká a prostor jádra hradu je omezen tak, aby jej bylo možné lépe chránit. V následném horizontu charakterizovaném keramickými třídami A2 a B již tedy sídelní aktivity v západním předpolí hradby nepokračují; resp. ne takovým způsobem, aby po sobě zanechaly archeologicky zachytitelné stopy.

Zda některý z právě popsaných modelů vztahu hradby a sídelních aktivit v jejím západním předpolí odpovídá historické skutečnosti, či zda se příběh odehrál jinak, to zatím rozhodnout nelze. Je stejně dobře možné namítnout, že výskyt zlomků

⁶⁴ Skutečnost, že tato brána nebyla geofyzikálním průzkumem identifikována, nemusí ještě zjištění Šollových výzkumů v tomto směru zásadně vyvracet. Je možné, že Šollem zaměřené sondy byly špatně sesazeny s plánem hradiště; případně jsou hradba a brána dnes již natolik poškozeny orbou, že se relikty brány při geodporovém měření již ani nemohly projevit. Stejně tak svou roli mohla hrát nízká hloubka geoelektrického odporového měření, pouze ca 0.5m.

keramických tříd A1, C a D v těchto místech ještě není tak výrazný, aby nutně musel poukazovat na sídlištní aktivity či existenci sídlištních objektů. Nálezy vykazují vyšší míru fragmentarizace a mohly být do této části areálu zavlečeny orbou případně jinak druhotně přemístěny. Otázkou by v to případě zůstávalo, odkud – ze kterých objektů.

4.7.4.3 MOŽNOSTI INTERPRETACE VÝRAZNÝCH LINIOVÝCH ANOMÁLIÍ ZACHYCENÝCH NA VNĚJŠÍ PLOŠE JIŽNĚ OD HRADBY

V kapitole týkající se fortifikací a členění areálu se nyní přenesme ještě jednou k otázce výrazných liniových anomálií, které zachytil geofyzikální průzkum a které se táhnou napříč plochou vnějšího areálu. Tato zastávka bude pouze sumarizací informací, které o nich lze tvrdit. Diskuse nad možnostmi jejich interpretace byly rozvinuty na patřičných místech již výše v textu. Jde o dvě souběžné liniové anomálie, které se táhnou jižně od valu napříč vnějším areálem. Ve svahu ve východní části vnější plochy se zřejmě důsledkem působením eroze a naoráváním podloží vytrácejí. Viditelné pak jsou pak dále až při východním okraji zkoumaného areálu, již v těsném sousedství obvodového valu. Autor geofyzikálního průzkumu je interpretuje jako příkopy a klade do pravděpodobných souvislostí s fortifikačním systémem raně středověkého správního hradu.

V západní části se dvojice linií kolmo napojuje na další výraznou liniovou anomálii, která se táhne podél hrany terasy od obvodového valu až k současné zahrádkářské kolonii. Za touto anomálií terén klesá. Z vrstevnicového plánu je patrné, že východně od této podélné liniové anomálie se rýsuje naopak mírná terénní vlna, která při vlastní návštěvě lokality při pozorování pouhým okem není příliš zřetelná. Podél východního obvodu zkoumané plochy jsou místy patrné relikt podobných anomálií, které by mohly být teoreticky pokračováním této západní podélné linie ve smyslu obvodového příkopu. Obecně je ale situace při východním okraji pole složitá. Vede tudy současná příjezdová cesta zemědělských strojů. Zároveň jde o výrazný okraj terasy, za níž svah prudce klesá, takže terén zde mohl být vícenásobně upravován za účelem zpevnění svahu před erozí. Odlišit při východním okraji zkoumané plochy recentní zásahy od starších je bez exkavačního výzkumu velmi problematické. Přitom není jisté, zda by i klasická exkavace přinesla zásadnější posun z nejistoty.

Otázku datace a funkčního určení výrazných příčných i podélných anomálií prozatím nelze spolehlivě odpovědět. Jejich průběh neodpovídá starým cestám ani

parcelačním liniím zachyceným současnými mapami či otisky stabilního katastru. Ojedinelé stopy pravěkého osídlení tyto linie nerespektují. Podle distribuce a míst koncentrací nálezů raně středověké keramiky lze říci, že zatímco keramické třídy A1, C a D tyto linie přesahují a překrývají se s nimi; keramické třídy A2, B a tuhová, které zřejmě reprezentují o něco mladší horizont raně středověkého života lokality, se omezují prakticky výhradně na areál vymezený liniovými anomáliemi (cf. Obr. 31 s Přílohou 2). Výskyt těchto keramických tříd na vnější prostoru jižně od hradby je však vázán v první řadě na zachycený ohrazený areál na jihu zkoumané plochy. Uvedený ohrazený areál je také situován v prostoru, který liniové anomálie v podstatě ohraničují. Nic tedy nebrání interpretaci liniových anomálií jako stop dalšího ohrazení jižního, zřejmě řemeslného areálu z doby, kdy již zaniklo osídlení zanechávající stopy v podobě koncentrací starších keramických tříd A1, C a D. Na druhou stranu pro tuto interpretaci neexistují žádné pevnější argumenty.

Nelze také prozatím určit, jaký je vztah výrazných liniových anomálií k vlastní obvodové hradbě. Možné jsou přitom všechny varianty posloupnosti i současné existence. Jak už bylo vícekrát uvedeno, nic také nevylučuje možnost, že v případě výrazných liniových anomálií jde o pozůstatky mladšího zásahu do terénu, ať už ve smyslu cesty nebo hranice parcelace, které současné mapy ani stabilní katastr nezachycují. Stejně tak může jít o mladší opevnění např. tábora z 30leté války. Variant by bylo jistě možné nalézt ještě více. Rozřešení celé situace, by mohl, ale také nemusel, přinést exkavační archeologický výzkum.

4.7.4.4 VNITŘNÍ ČLENĚNÍ AREÁLU SEVERNÍHO PŘEDHRADÍ

Poslední poznámku v kontextu hradeb a liniových členění areálu věnujme situaci na severním předhradí. Kromě pásu opevnění zjištěných předchozím výzkumem M. Šolla a parcelační linie identifikovalo geofyzikální měření další příkop rozdělující napříč plochu předhradí v jeho nejužším místě (Obr. 30). Je velmi pravděpodobné, že zde byl zachycen dosud neznámý pás členící plochu severního předhradí na dva různé areály. Příčný příkop je navíc ve své východní části přerušen a zřejmě indikuje komunikaci mezi uvedenými areály. Otázkou opět zůstává, kdy toto ohrazení vzniklo a jaký typ areálů oddělovalo. Vzhledem ke skutečnosti, že severně i jižně od tohoto příčného ohrazení byly průzkumem zachyceny výrazné geomagnetické anomálie dokumentující přítomnost kovů nebo přepálených materiálů, bylo by možné spojovat

ohrazení právě s hranicí mezi nimi.

Přerušení ve východní části příkopu interpretované R. Křivánkem jako průchod mezi oddělenými areály prakticky souhlasí se současným komunikačním schématem hradiště ve směru S-J. Snad jen příjezdová cesta oddělující nyní předhradí od jádra hradu by mohla být novějším dílem. Původní hranice mezi hradem a předhradím zřejmě probíhala v místě, kde M. Šolle zachytil střední hradbu (Obr. 33).

4.7.5 ÚVAHA NAD PROSTOROVÝM CHOVÁNÍM OBYVATEL PŘEMYSLOVSKÉHO SPRÁVNÍHO HRADU

Srovnání barevného vrstevnicového plánu s mapou výraznějších koncentrací nálezů keramiky ukazuje, že největší koncentrace nálezů odpovídají rovnějším a zároveň nejvýše situovaným terasovým plochám v jinak poměrně členitém terénu (Obr. 35b). V případě koncentrace v jižní části vnějšího areálu jde o vůbec nejvýše položené místo zkoumaného areálu⁶⁵. Plocha vnitřního hradu s kostelem sv. Jiří pak představuje místo, kde se tato terasa zužuje a končí. Terén pak dále klesá a přechází ve vlastní ostrožnu. Jde tedy o místo, na němž lze ještě bezpečně založit rozsáhlejší objekty, poskytuje relativně dobrý rozhled, je demonstrativní a v okolní krajině výrazné, ale zároveň lze velice dobře opevnit a bránit.

Při pohledu z jiné perspektivy se může zdát poměrně zarážející, že tato nejvyšší terasa, prakticky jediná rozsáhlejší plocha ostrožny vhodná pro rozvoj osídlení, byla přehrazena bariérou tak mohutné fortifikace. Zřízení hradby muselo být tedy podmíněno jasným a nezvratitelným záměrem. Tento záměr mohl být veden snahou zamezit ničivým následkům (akutně hrozícího?) útoku nebo, resp. stejně tak snahou o demonstraci moci.

Doba a okolnosti zřízení této hradby vypovídají o logice prostorového chování majitele či správce hradu. Datační opory M. Šolla byly uvedeny sice již v předchozí kapitole, ale v tomto kontextu má smysl si je opět připomenout. M. Šolle hradbu datuje na základě převahy fragmentů jednoduchých okrajů a okrajů s pouze naznačenou horní hranou v tělese hradby. Celkové množství nálezů keramiky z hradebního tělesa přitom neuvádí. Nakonec se autor opírá o předpoklad, že hradba vznikla v době prvního rozkvětu raně středověkého osídlení na ostrožně. Tomu napovídá také skutečnost, že

⁶⁵ Další průběh terasy směrem na jih nebyl podrobněji sledován z důvodu dnešní zástavby zahrádkářskou kolonií.

hradba byla podle výsledků výzkumu založena přímo na podloží. V destrukci valu se pak nacházely fragmenty relativně pozdní keramiky včetně vysokých vzhůru vytažených okrajů, čímž má být datován zánik hradby současně se zánikem osídlení na lokalitě (Šolle 1969, s. 17, 24, Obr. 22; *týž* 2000, s. 27-32). V zásadě lze ale konstatovat, že hradba mohla být založena ve kterémkoliv časovém horizontu existence správního hradu. Nálezy jednoduchých okrajů z hradebního tělesa udávají pouze dataci *post quem*.

V případě, že přijmeme dataci M. Šolla, že hradba vznikla prakticky již v době rozvoje centra na sv. Jiří, lze předpokládat, že celý areál byl zakládán s ambicí demonstrace moci a snahou zajistit nedobytnost hradu, resp. ochranu i vyčlenění elitních objektů v jeho vnitřním areálu. Zda nebezpečí skutečně tou dobou hrozilo je pak další otázkou.

Prakticky ale žádná z nálezových situací vysloveně nebrání tomu, posunout dataci zřízení valu do kterékoli mladší etapy života raně středověkého hradu. Snad tedy kromě skutečnosti, že pod vlastním tělesem nebyla výzkumem zachycena kulturní vrstva; kterou bychom v případě založení fortifikace na již delší dobu existujícím sídlišti zřejmě spíše očekávali. V případě, že bychom tedy posunuli dataci vzniku hradby až do mladšího období, bylo by možné uvažovat o zřízení mohutného opevnění až v době akutního nebezpečí útoku. Celý sídelní areál na svatojiřské ostrožně by bez této výrazné bariéry působil mnohem kompaktnějším dojmem a ukazoval by na poněkud menší ambice správců vymezit svou rezidenci vůči okolí. Při zvažování různých možností o okolnostech zřízení valu lze vnést poznatek geofyzikálního průzkumu, kterým nebylo zachyceno žádné místo, v němž by byla hradba zasažena rozsáhlejším požárem. Dále si lze pohrávat s otázkou, zda oba trakty hradebního tělesa vznikly současně, či zda došlo k postupnému rozšíření fortifikace.

Z celé diskuse je zjevné, že zjištění příčin a okolností založení a eventuální pozdější úpravy jižního valu jsou pro rekonstrukci vytváření struktury kouřimského svatojiřského centra zásadní. Důvody opevňování sídlišť, a tedy vytváření lokalit typu hradišť, mohly být v rámci období raného středověku různé. Právě poznání těchto důvodů by osvětlilo skutečné funkce a postavení toho kterého opevněného sídliště a nároky jeho obyvatel. V současné době takové otázky pro lokalitu Kouřim-sv. Jiří, podobně jako pro mnoho jiných, nelze zcela jednoznačně odpovědět. Řešení může poskytnout komparace situací na analogických lokalitách. V případě Kouřimě-sv. Jiří

by šlo o srovnání situací na jiných správních centrech hradske organizace; určitý posun v poznání kouřimské obvodové hradby by mohl přinést také revizní sondážní výzkum.

4.8 SHRUTÍ DOSAVADNÍCH VÝSLEDKŮ SYSTEMATICKÝCH POVRCHOVÝCH PRŮZKUMŮ NA KOUŘIMI-SV. JIŘÍ A NÁVRH INTERPRETACE

Systematické povrchové průzkumy hradiště Kouřim-sv. Jiří přinesly za dva a půl roku práce podstatné informace o prostorovém uspořádání centra na svatojiřské ostrožně. Současné technické možnosti usnadnily orientaci v členitém terénu a pohled na svatojiřskou ostrožnu z vyšší perspektivy (Obr. 47). Přinesly nové poznatky, které lze v současné fázi interpretovat různými způsoby. Zároveň, jak již je obvyklé, otevřely mnohé další otázky. Různé varianty interpretací a řešení byly diskutovány v předchozí kapitole. Pro přehlednost a rekapitulaci budou proto v následujících kapitolách shrnuty jen ty nejzásadnější zjištění dosavadního průzkumu a předvedeny interpretace, které autorka práce pokládá za aktuálně nejpravděpodobnější.

Průzkum potvrdil dlouhodobé a intenzivní osídlení v areálu vlastního jádra hradu. Objekty se koncentrovaly v jeho severní části, na konci rovinaté terasy, v místě umožňujícím přehled nad okolím a zároveň dostatečně chráněném okolními svahy. V prostoru severního areálu bylo zachyceno příčné přehrazení oddělující zřejmě dva sousední areály. Rovněž v těchto místech byly naměřeny anomálie svědčící o větším počtu zřejmě výrobních objektů, při jejichž provozu bylo potřeba vysokého žáru. V kombinaci s výsledky předchozích Šollových výzkumů lze předpokládat, že v areálu severního předhradí pracovalo několik řemeslných areálů zpracovávajících kovy. Tyto řemeslné areály byly prostorově vymezené a zřejmě oddělené. Zároveň ne všechny pracovaly současně, ale lze je rozdělit do více horizontů existence správního centra.

K výraznému posunu došlo především v poznání vnější plochy jižně od obvodového valu, která doposud unikala pozornosti archeologického zájmu. Prospekčními průzkumy zde bylo zachyceno několik objektů a míst koncentrací nálezů. Jako nejjasnější se nakonec ukázal komplex objektů v nejjižnější části zkoumané plochy. Šlo o obdélný ohraničený prostor s rozměry ca 100x50m; jeho severovýchodní část podlehlá orbě a erozi. Na základě výsledků analýzy povrchových sběrů lze poměrně s jistotou konstatovat, že jde o sídlištní raně středověký areál, který fungoval v pozdní době hradištní, ne-li již dříve, a dočkal se zřejmě nejmladší fáze života centra na

svatojiřské ostrožně. Díky naměřeným geomagnetickým hodnotám a v kombinaci s relativně čtenějším výskytem strusky v tomto prostoru lze předpokládat, že zachycený komplex objektů zahrnoval řemeslnou dílnu, při jejímž provozu docházelo k produkci strusek, jako např. hutnění a zpracování kovů; ojedinělý nález kapky skleněné hmoty by mohl poukazovat také na výrobu a zpracování skla). Podle datace keramických nálezů ze sběrů na ploše tohoto areálu je možné předpokládat, že fungoval v pozdně hradištním období a zanikl až v poslední fázi existence správního centra na Kouřimi-sv. Jiří, soudě podle hojné přítomnosti horizontu zásobnic s vysokými vzhůru vytaženými okraji.

Povrchové sběry ukázaly výraznější koncentraci nálezů také v jihozápadním předpolí valu. Této kumulaci odpovídají z výsledků geofyzikální prospekce pouze méně výrazné magnetické anomálie, bez indicií větších zahloubených objektů. V tomto prostoru se koncentrují pouze nálezy mlado-, resp. pozdněhradištní keramiky a vykazují poměrně pokročilý stupeň fragmentarizace. Zlomky zásobnic s vysokými vzhůru vytaženými okraji se zde již hojněji nevyskytují. Lze tedy předpokládat, že zdejší sídlištní aktivity (minimálně takové, které zanechávají archeologické stopy), skončily již v průběhu starší pozdněhradištní fáze existence kouřimského správního hradu.

Geomagnetickým měřením byly dále zachyceny výrazné liniové objekty členící plochu vnějšího areálu příčně i podélně. Dvojice souběžných linií rozděluje plochu jižně od valu napříč, ve směru Z-V. Na západě se kolmo napojuje na liniovou anomálii, která se táhne podél hrany terasy od obvodového valu až k současné zahrádkářské kolonii. Východně podél této anomálie je na vrstevnicovém plánu patrná mírná terénní vlna. Relikty podobné liniové anomálie byly zachyceny také při západní hraně terasy. Zde je situace obecně složitější, neboť tudy probíhá příjezdová polní cesta zemědělských strojů. Recentní navážky zpevňující cestu mohou při geofyzikální prospekci působit rušivě. Terén před následným prudkým svahem také mohl být i v nedávné minulosti vícenásobně upravován. Těmto liniovým anomáliím neodpovídají žádné cesty nebo hraniční linie znázorněné v mapách stabilního katastru ani v plánu současné parcelace.

Geofyzikální průzkum se zaměřil také na ověření některých hypotéz týkajících se obvodového valu. Hradba se projevila jen nepříliš výraznými anomáliemi a průzkum nezachytil žádné místo stop zásahu požárem. To samo v kontextu zprávy o bitvě roku 1223 a vypálení hradu může být překvapivým zjištěním. Doplňující odporový průzkum neidentifikoval místo brány zkoumané předchozím výzkumem M. Šolla. Nepodařilo se

doložit ani předpokládanou existenci vnějšího příkopu. Průběh vnitřního příkopu byl dokumentován ve východní části fortifikace. Skutečnosti negativních zjištění v případě brány a vnějšího příkopu nemusejí definitivně ukazovat na neexistenci těchto prvků. Mohou pouze dokládat výrazné poničení valu v částech, které jsou vystavovány pravidelné hluboké orbě. Ve výsledcích geofyzikálního průzkumu se mohly také odrazit limity této prospekční metody, především nízká hloubka profilu, kterou odporové měřením schopno zachytit.

Situace zachycené na vnějším jižním areálu lze interpretovat následujícím způsobem. Stopy osídlení v jihozápadním předpolí obvodového valu indikují sídelní aktivity, případně objekty, které lemovaly příjezdovou cestu k jižní bráně. Tyto objekty existovaly snad již v mlado-, ale jistě pak ve starší fázi pozdněhradištního období. Tento výklad také předpokládá existenci vlastního valu již v této době. Val byl tedy založen v rámci projektu výstavby hradu, k demonstraci jeho výlučného postavení, mocensko-správní funkce i obraně staveb a objektů ve vlastním jádru hradu. Již za hradbou, tedy vně vlastního jádra hradu, vznikl v průběhu života správního centra ohrazený sídelní areál, který zahrnoval řemeslnou dílnu a mohl se tak podílet na zásobování centra nezemědělskými (kovovými? skleněnými???) produkty.

V průběhu pozdněhradištního vývoje pak dochází ke změně struktury celého vnějšího areálu. Ta má za následek nejspíše zánik nebo minimálně změnu charakteru sídelních aktivit v jihozápadním předpolí hradby. Charakter těchto změn nelze blíže specifikovat. Nabízí se možnost, že došlo k vymezení prostoru novým systémem příkopů, které se projevily jako výrazné liniové anomálie. Tím mohlo zároveň dojít ke změně komunikačního schématu celého prostoru. Nakolik je tato hypotéza možná, to ukáže až další výzkum.

K zániku sídelních aktivit na celém zkoumaném prostoru došlo pak až v nejmladší fázi pozdněhradištního období; zřejmě současně s celkovým zánikem centrálních funkcí a výraznějších sídelních aktivit na svatojiřské ostrožně. Poté byl areál vnitřního hradu v okolí nové stavby kostela sv. Jiří využíván jako hřbitov až do novověku. Prostory za hřbitovní zdí sloužily dále jako zahrady, sady či pole.

V neposlední řadě bylo současnými povrchovými průzkumy také prokázáno, že celá svatojiřská ostrožna má mnohem starší pravěkou sídelní tradici. Zatímco předchozí výzkumy M. Šolla doložily sídelní aktivity až ze starší doby železné reprezentované

objekty bylanské kultury; povrchové sběry přinesly nálezy fragmentů keramiky a kamenné industrie datovatelné s jistotou do období staršího pravěku, s největší pravděpodobností do eneolitu.

4.9 DALŠÍ METODY, KTERÉ BY BYLO MOŽNÉ POUŽÍT V RÁMCI POVRCHOVÉHO PRŮZKUMU CENTRÁLNÍ LOKALITY

Vyhodnocování povrchových prospekcí bude v nejbližších měsících a letech ještě dále pokračovat, některé metody by bylo vhodné aplikovat opakovaně a další, při podobných průzkumech osvědčené, ale na Kouřimi-sv. Jiří dosud nerealizované prospekce dodatečně aplikovat.

Již v září 2010 byly odebrány vzorky půdy na geochemické analýzy, které jsou v současné době zpracovávány prof. Michalem Hejmanem v laboratoři České zemědělské univerzity v Praze. Byly odebírány klasickými pedologickými vrtáky v síti, která se sice neshodovala se sítí, v níž byly realizovány povrchové sběry a geofyzikální měření. Souřadnice míst odběru vzorků byly ale zaměřeny stanicí GPS a bude je tedy posléze možné přesně zanezt do plánu lokality a sesadit s informačními vrstvami ostatních průzkumů. Geochemické analýzy se zaměří především na detekci těžkých kovů. Ty mohou pomoci osvětlit způsob využívání zkoumaných ploch, indikovat např. místa chovu dobytka na volných plochách, potvrdit či spíše vyvrátit zpracování kovů na lokalitě atp. Lze tak získat informace i o volných plochách, na nichž jinými metodami nebyly zachyceny žádné minulé aktivity (při povrchových sběrech se na nich neprojeví koncentrace nálezů atp.). Největším problémem této metody je neschopnost doložit dobu a okolnosti vzniku zjištěných anomálií výskytu daných prvků v půdě. Výsledky je tedy vždy nutné podrobit důsledné kritice. Geochemické analýzy je vždy nutné dále doprovodit jiným průzkumem, který by mohl výsledky korelovat. Jde tedy o další z informačních vrstev, jejíž potenciál je možné využít až v celku se systematickou aplikací ještě dalších výzkumných metod (Aston – Martin – Jackson 1998).

V průběhu terénních prací v létě 2010 byly zpozorovány rozdíly ve výšce vzrostlého obilí. Hranice těchto rozdílů byly dokumentovány a zaměřeny pomocí stanice GPS; výšky obilí zaměřeny a zapsány do výzkumného denníku. Podobně pak byly sledovány porostové příznaky ve formě nápadných koncentrací výskytu plevelů v travním porostu. Rovněž ty byly dokumentovány a zaměřeny pomocí stanice GPS. Pokud by srovnání těchto zaměřených porostových příznaků s výstupy ostatních

průzkumů, především geofyzikální prospekce, ukázaly jisté korelace a pravidelnost, mohla by tato pozorování pomoci vytvořit efektivnější a snazší metodu povrchové detekce archeologických objektů.

Systematický průzkum hradiště pomocí detektorů kovů by mohl přinést nové informace k osvětlení počátků raně středověkého osídlení svatojiřské ostrožny, upřesnění doby zániku hradiště, případné doklady dálkových kontaktů v podobě importů a využívání areálu v předcházejících i následných obdobích. Návrhy nových systematických detektorových průzkumů na obecně dobře známých lokalitách sice někdy vzbuzují skepsi. Bývá namítáno, že dalším detektorovým průzkumem již nelze mnoho zachytit, neboť díky nelegálním amatérským aktivitám z minulých let byla již většinu významnějších nálezů z takových lokalit odcizena. Praxe však dokládá opak. Například nedávné detektorové průzkumy na severoněmeckém raně středověkém obchodním centru Haithabu přinesly zásadní posuny v poznání lokality; třebaže na ní již dříve, prakticky od konce 19. stol., byly prováděny systematické výzkumy a místo je obecně velmi dobře známé. Významným přínosem v jeho případě bylo zachycení četných mincí z poslední fáze života sídliště, které dokumentují důležitost místa ještě i v pozdních obdobích, o kterých předchozí výzkum téměř nic nevypověděl. Úspěšnost nálezů mincí detektorovým průzkumem je ve srovnání s klasickým archeologickým výzkumem mnohonásobně vyšší. Mincovní nálezy přitom, ačkoliv je vždy potřeba zvážit jejich nálezové okolnosti a četnost, poskytují výrazné opory absolutního datování (Carnap-Bornheim – Hilberg 2005).

Skutečnost, že aplikaci systematických detektorových průzkumů nelze předem zatracovat ani na známých lokalitách typu Kouřim-sv. Jiří, podporují dále také situace z některých významných českých lokalit (osobní sdělení konkrétních badatelů). Naděje na nová pozitivní zjištění při aplikaci detektorového průzkumu zvyšují čtyři kovové nálezy z pozdně avarského období získané amatéry údajně přímo z hradiště Kouřim-sv. Jiří (Profantová 2010, s. 237, Tab .3.; 248, Abb. 13/ 8-11; 263, Abb. 28/ 2-3).

O aplikaci ještě jiných metod v rámci systematického průzkumu svatojiřské ostrožny v průběhu nejbližších let se zatím neuvažuje. Pokusy aplikovat např. izotopové analýzy v povrchových prospekcích jsou zastíženy minimálně stejnými, ne-li výraznějšími problémy v otázce časového zařazení zjištěných jevů, jako je tomu například u geochemických analýz. Vzhledem k současnému intenzivnímu zemědělskému využívání ploch a kontaminaci hnojivy by zřejmě nebyly vůbec

aplikovatelné analýzy vzorků rostlin. Vzorky z kostí získaných povrchovým sběrem, vzhledem k neznámé době jejich stáří, rovněž pozbývají smyslu. Otázky, na které se právě tato metoda snaží odpovědět, by k poznání kouřimského centra navíc výrazně nepřispěly. (obecně Michener – Lejtha (eds.)2008, zvl. pak kapitoly Marshall – Brooks – Lajtha; Garten et al 2008; příklad aplikace metody: Comiso – Nelson 2010).

5 ZASAZENÍ KOUŘIMĚ-SV. JIŘÍ DO MODELOVÝCH PŘEDSTAV O CENTRÁLNÍCH LOKALITÁCH V KONTEXTU PŘEMYSLOVSKÝCH ČECH

5.1.1.1 ÚVODNÍ POZNÁMKY O NEZMĚRNÉ ŠÍŘI TÉMATU

Téma centrálních lokalit přemyslovských Čech je velmi široké, zahrnuje v sobě otázky po jejich podobě, funkcích, vývoji. Dotýká se na druhé straně obecnějších otázek správy a organizace vznikajícího českého státu a ústí do problematiky vzniku středověké transformace a urbanizace střední Evropy. Lze jej uchopit buďto indukčně; systematicky posuzovat rozmanité modelové představy o centrálních lokalitách a vhodné modely pak porovnat se zjištěnou situací v Čechách. Druhou možností je spíše dedukční cesta; zasazení poznatků o konkrétní lokalitě do základních představ o českých raně středověkých centrech a případné vyvození závěrů, které tyto představy dokreslují.

Vzhledem k charakteru předkládané práce a prostoru, který jí je vymezen, je v tomto případě jednoznačnou volbou cesta druhá. Zároveň, jak již bylo předestřeno v úvodu, předkládaná práce je prozatím prvním výstupem současných systematických průzkumů Kouřimě-sv. Jiří. V nejbližších letech lze pak očekávat nová zjištění týkající se jak vnitřních částí hradeckého centra, tak jeho nejbližšího zázemí. V současné fázi by proto bylo předčasné snažit se vytvořit komplexní představu o fungování raně středověké Kouřimě, bez alespoň částečné revize Šollových výzkumů a bez bližšího povědomí o sídelních aktivitách v zázemí správního hradu. Rozsáhlejší syntéza zaměřená na správní centra raného českého státu, zahrnující srovnání obrazu jednotlivých lokalit a komparaci s analogickými organizačními útvary z přilehlých oblastí střední Evropy, zůstane úkolem pro další bádání.

Následující kapitola se omezí na ověření, zda nově získané poznatky o lokalitě Kouřim-sv. Jiří lze zasadit do nejčastěji užívaných modelových představ o raně středověkých centrech a zda tyto představy lze na základě dosavadních průzkumů Kouřimě nějakým způsobem rozšířit.

5.1.1.2 REKAPITULACE PŘEDSTAV O KOUŘIMI-SV. JIŘÍ OD TRADICE 19. STOL. AŽ PO MODEL M. ŠOLLA

Tradiční představu o Kouřimi jako o významném raně středověkém centru lze sledovat již v dobách předcházejících éře profesionálnímu badatelskému zájmu. Byly mu připisovány různé podoby, založené více na dobových představách než na realitě. Tak například již Vincenc Oehm ve svých Pamětech města Kouřimě z roku 1824 vykresluje hrad s curií, kostelem a veřejnými a správními budovami. Hustě osídlené centrum na způsob „města“ pak hledal na Kouřimi J. L. Píč. Po zachycení více méně prázdných ploch v rozsáhlém areálu ohrazeném několikanásobnými valem byl téměř nucen konstatovat neúspěch. Toho však nakonec dosáhl při výzkumu svatojiřské ostrožny, kde zachytil pozůstatky husté zástavby (viz. Kap. 3.2). Již výsledky tohoto svého snažení načrtl J. L. Píč zatím spíše nevědomě jistou skutečnost o vývoji raně středověkých centrálních lokalit.

M. Šolle pak výrazně rozvinul představu o podobě a postavení Kouřimě v raně středověkých Čech a zasadil jí do svého konceptu vývoje centrálních lokalit, který vycházel ze situace ve východní části středních Čech a zachycuje změny v jejich celkové podobě, struktuře i poloze v krajině, které mají odrážet odlišné potřeby, nároky a funkce center v jednotlivých časových horizontech i změny v organizaci a fungování společnosti. Zatímco první horizont 8. a počátku 9. stol. reprezentovaný hradišti na Českobrodsku jednoduchými ohrazenými sídlišti zřejmě ještě zemědělského charakteru; v průběhu 9. stol. vznikají skutečná mocenská centra a sídla regionálních elit, jejichž reprezentantem je poloha Stará Kouřim. V důsledku přemyslovské expanze jsou pak centra tohoto typu nahrazována kastelánskými hrady, na které vládnoucí Přemyslovci dosazují své zástupce, aby spravovali okolní region. Tato centra pak v průběhu 12. stol., resp. počátku 13. stol. zanikají a bývají nahrazována právními městy mladšího středověku. Takový, správní, hradem bylo také centrum v poloze Kouřim – sv. Jiří. Správce – kastelán sídlil na ohrazeném dvorci, v jehož sousedství si založil kostel a kolem tohoto centrálního okrsku vznikaly řemeslnické dílny. Hrad na Kouřimi – sv. Jiří se ve své závěrečné fázi stává součástí východočeského údělu ambiciozního rodu Děpolticů. Šolle se domnívá, že v té době představoval přechodný útvar mezi centry raného středověku a pozdějšími plně středověkými hrady, z čehož usuzuje především na

základě zjištění některých progresivních prvků ve fortifikaci. M. Šolle také na Kouřimi údajně zachytil některé prvky, které jsou pak doloženy rovněž až v kontextu mladšího středověku (např. rezidence správce ve formě obytné věže v sousedství vlastnického kostela). Na počátku 13. stol., tedy v závěrečné fázi života kastelánského hradu, zde měla také vznikat zástavba časně městského charakteru (zemnice na východní straně severního předhradí). Na základě některých vyspělých fortifikačních prvků M. Šolle popisuje centrum na svatojiřské ostrožně jako přechodné stádium mezi hradišti raného středověku a skutečnými hrady mladšího středověku. M. Šolle si byl velmi dobře vědom důležitosti této lokality pro studium vývoje centrálních míst a středověké urbanizace (Šolle 1981, s. 131; *týž* 1993b).

5.1.1.3 SOUČASNÁ PŘEDSTAVA OBOHACENÁ O DOSAVADNÍ POZNATKY SYSTEMATICKÉHO POVRCHOVÉHO PRŮZKUMU

Současný systematický průzkum lokality pomohl upřesnit celkovou představu o podobě kouřimského správního hradu jako celku a v nejbližších letech lze očekávat příliv další poznatků. Zdá se, že na ostrožně sv. Jiří fungoval v mladší, a především pak pozdní době hradištní živý komplex, jehož jádrem byl prostor na temeni ostrožny s kostelem a sídlem správce. Identifikaci vlastního sídla pokládá autorka práce v současné fázi výzkumu za nejistou. V případě, že již v průběhu 11. stol., tedy v době počátečního rozvoje hradu byla zřízena jižní obvodová hradba, pak se zdá, že areál byl zřejmě již od počátku koncipován jako prostor oddělený od nejbližšího zázemí mohutnou hradbou, která demonstrovala rezidenční, administrativní i vojenskou funkci hradu a výlučné postavení jeho správců. Vojenské a mocenské nároky takového místa byly podstatnější, než snaha o rozvoj osídlení a řemeslných aktivit v přímé blízkosti hlavních hradních budov ve vlastním jádru opevněného areálu. Snahu o vojenské zabezpečení vnitřních částí hradu také ze severní strany pak dokumentují situace, které zachytily předchozí výzkumy M. Šolla, totiž střední hradba a opevnění nejsevernějšího cípu ostrožny.

V případě, že by bylo založení valu posunuto do pozdější fáze života hradu a zřejmě tedy spojeno s dobou hrozící nutnosti vojenské defenzivy, pak by sídelní areál bylo možné rozvinout na rozsáhlejší ploše v jižně od kostela. Systematický průzkum přítomnost sídlištních objektů v jižním sousedství vlastního jádra prokázal. Zatím však

nelze rozhodnout, zda tvořily s vlastním jádrem hradu kompaktní celek, či zda byly z nějakého důvodu vysunuty mimo areál, za mohutnou jižní hradbu.

Vně vlastního jádra vznikaly na ploše ostrožny ještě další vydělené, zřejmě převážně řemeslné areály, které zřejmě zásobovaly hrad výrobky neagrárního charakteru. Prakticky všechny z dosud zachycených komplexů objektů vně vlastního temene ostrožny lze spojovat s řemeslnou výrobou vyžadující ke činnosti vysoký žár. Nejspíše lze uvažovat o zpracovávání kovů. Několik takových dílen bylo situováno na severním předhradí, přičemž všechny zřejmě nebyly současné, jak ukázaly již Šollovovy výzkumy. Areál podobného charakteru fungoval také na ploše jižně od obvodové hradby. Zda se řemeslné areály koncentrovaly převážně v blízkosti jádra správního hradu, či zda podobné dílny fungovaly také v zázemí, nelze v této fázi výzkumu zatím předvídat.

Členité vnitřní uspořádání areálu správního centra na ostrožně sv. Jiří dokumentuje ohrazení napříč nejužším místem předhradí, které bylo zachyceno geofyzikálním průzkumem a geodetickým měřením. Strukturu předhradí může konečně dokreslovat také kostel sv. Klimenta, který je doložen sice až novodobými písemnými prameny; jeho patrocinium však dovoluje uvažovat o založení již v 11. či 13. století. Je velmi pravděpodobné, že další vydělený areál se specifickou funkcí existoval také na protáhlé terase na východní straně ostrožny za úvozovou cestou, který je v současné době na soukromém pozemku a jehož majitel prozatím údajně není představě archeologického výzkumu příliš nakloněn. Na ploše kolem bývalého kostela sv. Jiří zachytil M. Šolle četné příkopy a stopy ohrazení indikující rozdělení i samotného jádra na jednotlivé areály. Skutečnost, že svatojiřské centrum nepředstavovalo statický a neměnný celek, ukazují četné superpozice dokumentované předchozím výzkumem.

Další samostatný opevněný areál s vlastním kostelem sv. Vojtěcha vyrostl také na sousední terase. V jeho blízkém zázemí měl pak M. Šolle zachytit polozemnice podobného typu jako na severním předhradí svatojiřské ostrožny.

Správní centrum v poloze Kouřim-sv. Jiří si tedy lze představit jako živý komplex s hlavním jádrem situovaným na severní části vysoko položené terasy nad ostrožnou. Jádro je tedy v místě, které je velmi výrazné, převyšuje okolní terén a

zároveň je ještě dobře možné jej opevnit a vojensky chránit. V jeho blízkém okolí pak vznikaly další prostorově jasně vymezené komplexy se specifickou funkcí. S dopomocí výpovědi písemných pramenů lze současnou mozaiku poznání lokality doplnit o konstatování, že kouřimský správní hrad vykonával kromě funkcí mocensko-správních, obranných, sakrálních, řemeslně-výrobních také funkci soudní a nejen v kontextu Šollových úvah o možné existenci kouřimsko mincovny jistě také funkci obchodní a ekonomickou.

Z načrtnutého obrazu o podobě kouřimského hradu v poloze sv. Jiří je zřejmé, že významné správní centrum nemohlo fungovat bez patřičného zázemí. Starší výzkumy dokládají raně středověké osídlení také na níže položených terasách říčky Kouřimky a v prostoru dnešního města. O jeho vývoji, charakteru a intenzitě osídlení zatím není příliš mnoho známo. Torzovitost obrazu osídlení v okolí svatojiřské ostrožny je zcela jistě dána pouze stavem výzkumu.

5.1.1.4 KOUŘIM-SV. JIŘÍ V MODELU CENTRÁLNÍCH MÍST GRINGMUTH-DALLMERA

Při pokusu zasadit zatím nedokončený obraz pozdněhradištního centra na Kouřimi-sv. Jiří do obecnějších modelů lze začít u koncepce centrálních míst E. Gringmuth-Dallmera, který je založen na vzájemném hierarchickém vztahu lokalit; přičemž by mělo být možné zasadit všechny sídlištní areály na jeden ze čtyř stupňů hierarchické pyramidy. Postavení v hierarchii je určováno na základě míry přebytku lokalitou zastupovaných funkcí, které přesahují potřebu lokality samotné; a jsou tedy využívány i v určitém okruhu v jejím okolí. Čím je okruh, který využívá funkcí dané lokality větší, tím vyšší pozici v hierarchické pyramidě daná lokalita zastává. Je přitom stanoveno pět základních funkcí, které mají být archeologicky relativně dobře zachytitelné, a to panování, ochrana, získávání surovin a řemeslná výroba, obchod a kult. Dallemrův model má však četné nedostatky, které se při bližším pohledy brzy projeví. Podobně jako u většiny jiných modelů, tak také u toho Dallmerova, je problematický jejich statický charakter; zatímco realita byla a je dynamická. Počet a význam funkcí, které ta která lokalita v průběhu své zdánlivě stále stejně skvělé existence zastávala, ve skutečnosti jistě kolísal. Jiným problémem je pak otázka zachytitelnosti funkcí, které mohou jednotlivá centra plnit.

Při pokusu zasadit kouřimský hrad na sv. Jiří na jeden ze stupňů pyramidy pak lze jistě uvažovat o jednom z horních dvou. Záleží víceméně pouze na úhlu pohledu a rozsahu území, které bude posuzováno. Při záběru celých přemyslovských Čech by na vrcholu bylo jistě potřeba postavit Prahu jako středisko nejvyšší panovnické moci; Kouřim by pak mohla stát ihned na dalším stupni spolu s dalšími centry podobného typu, které stály v čele správního regionu, na které byly tehdejší Čechy rozděleny. V případě, že bude pozornost zaměřena na užší oblast východní části středních Čech, bylo by možné uvažovat o postavení Kouřimě na úplnou špici pyramidy. Aplikace Dallmerova modelu je pak v obou případech přínosná v tom smyslu, že vede k dalšímu dotazování na její vztah s ostatními centrálními lokalitami, ať už v užším regionu východní části středních Čech, nebo na celém území přemyslovského státu (Gringmuth-Dallmer 1999).

5.1.1.5 KOUŘIM-SV. JIŘÍ A PŘEMYSLOVSKÁ HRADSKÁ ORGANIZACE

Jasnější odpověď na otázky o postavení Kouřimě-sv. Jiří v síti centrálních lokalit pozdní doby hradištní dává koncepce J. Slámy o fungování tzv. hradské organizace, kterou publikoval roku 1986. Zatímco geografický Dallmerův model vznikl obecnou myšlenkovou indukcí a měl by být aplikovatelný v různém společenském kontextu, pokud posuzovaná společnost dosáhla určitého stupně vnitřní diferenciacce; Slámova koncepce je se týká především konkrétní situace raného přemyslovského státu a vznikla dedukcí poznatků, které autor získal ze studia archeologických a písemných pramenů a ze srovnání (nikoliv vzájemného propojení či ovlivnění!) jejich výpovědi.

Hradská organizace je termín novodobé historiografie a označuje systémem přímé centrální správy. Ten měl vzniknout v důsledku přemyslovské expanze na širší území Čech ve 2. pol. 10. stol. Od konce 10. a v průběhu 11. stol. pak lze sledovat zanikání starších lokálních center, mocenských sídel elit, a zakládání nových hradů. Ty byly majetkem přemyslovského knížete, který je pak přiděloval do správy jednotlivým velmožům či členům své rodiny. Podle jména hradu se pak odvozoval název okolní oblasti, správního obvodu, a také označení správní příslušnosti obyvatel. Označení se netýkalo jen obyvatel vlastního hradu, ale i okolních otevřených sídlišť. Tato nová jednotná správní organizace odrážející prosazení výlučné postavení pražského

panovníka postupně vytlačila starší uspořádání, označované některými staršími badateli jako kmenové. J. Sláma se pak dále zabývá způsobem zabezpečení a fungování těchto nových opěrných bodů přemyslovského státu a jejich více či méně specifických úkolů. Rovněž si klade otázku, co bylo příčinou výběru právě zvolených lokalit k vytvoření takové sítě opěrných bodů.

Lze jistě předpokládat, že samotný systém hradske organizace procházel během 11. a 12. svým vývojem; jistě se měnilo i postavení hradske správců. Výčet správních hradů z roku 1130 poskytuje listina Soběslava II. pro vyšehradskou kapitolu. Mezi 14 lokalitami jsou například Žatec, Litoměřice, Plzeň, Libice, Hradec Králové, Opočno, Kladsko, Vraclav a samozřejmě také Kouřim (Sláma 1986, s.52-56). Již z tohoto výčtu je patrné, že všechny hrady nemohly mít stejné postavení a vykonávat tytéž funkce. Skutečnost vybízí k analytickému porovnání podoby a vnitřní struktury vybraných lokalit, pro které zde však není místo. Z výběru některých lépe prozkoumaných lokalit je však možné pozorovat konkrétní vzorce zacházení s prostorem, které jsou v jejich struktuře dokumentovány. Podobně jako bylo výše uvedeno v případě Kouřimi, stejně tak například Žatce či Plzně ukazují na komplex většinou nepříliš rozsáhlého, zato výrazně opevněného vlastního jádra, které bylo obklopeno dalšími prostorově jasně vymezenými areály různých typů a funkcí. Jeden typ představovaly komplexy řemeslné - výrobních dílen; jiný typ pak často opevněné dvory elit sestávající z kostela se hřbitovem a přilehlé obytné stavby. Lze zde uvažovat o soukromých rezidencích nižších úředníků, kteří zastávaly vyšší funkce ve správě hradního okruhu. Konkrétní podoba a uspořádání správních hradů pak byla pak přizpůsobena přírodním a společenským podmínkám té které lokality (Šíroký – Nováček – Kaiser 2004; Čech 2008, s. 51-52).

Obrátí-li se pozornost zpět k otázce J. Slámy, co vedlo k volbě právě těchto míst k zařazení do sítě opěrných bodů přemyslovského státu; a doplníme jí o další problém – co vedlo k jejich vytrvání v tak významné funkci, pak bude jistě nutné odpovědět, že svou roli sehrály více okolností. Hrady zpravidla ležely ve výhodné geograficko-strategické poloze na důležitých dálkových komunikacích, a při vodních tocích, případně také v blízkost zdroje surovin, obklopeny územím s dostatkem úrodné půdy, nemalou roli v úspěšnosti rozvoje jednotlivých lokalit hrály jistě také ambice jednotlivých správců a jejich vztahy k panovníkovi.

5.1.1.6 ZE SVATOJIŘSKÉ OSTROŽNY NA DRUHÝ BŘEH ŽDÁNICKÉHO POTOKA A STŘEDOVĚKÁ TRANSFORMACE PODLE J. PIEKALSKÉHO

Právě popsaná hradská centra v podstatě ideálně zapadají do modelu J. Piekalského o tzv. časných městech, který by měl být platný pro celý prostor střední Evropy. Tímto termínem autor popisuje centra raného středověku, která se později transformovala ve vrcholně středověká právní města. Hlavním prvkem tzv. časných měst měl být hrad jako sídlo světské nebo církevní elity, který zastával vedle této rezidenční funkce také úlohu politicko-administrativní a vojenskou. U něj se pak rozvinul polyfunkční sídelní komplex, jehož topografický vztah k hradu byl přizpůsoben místnímu charakteru terénní a individuálním požadavkům. V rámci sídelního komplexu lze zdůraznit přítomnost neagrární řemeslnicko-trhové osady. Její poloha vůči hradu měla být kompromisem mezi možnostmi kontroly elitou a požadavky na otevřenost a dostupnost ostatních obyvatel, ale zároveň např. bezpečnost provozu. Součástí časných center mohly být také dvory elit obranného charakteru s vlastním kostelem či trhem. Při okrajích sídelních komplexů se mají nacházet osady zřejmě agrárního charakteru, zřejmě bez další specifické funkce, související se zásobováním těchto tzv. časných měst potravinami. Celkový půdorys lze pokládat za spíše nepravidelný, vnitřní síť cest byla uzpůsobena uspořádání zástavby.

V případě centra na Kouřimi-sv. Jiří jsou zastoupeny prakticky veškeré atributy Piekalským definovaných tzv. časných měst⁶⁶. Vnitřní hrad opatřený zřejmě v různých fázích několika liniemi opevnění včetně mohutné jižní hradby zcela jistě mohl dobře zastávat uvedené rezidenční, politicko-administrativní i vojenskou funkci. O existenci řemeslných areálů ještě na prostoru vlastní ostrožny nelze pochybovat. V areálu zachyceném na svatovojtěšské terase lze spatřovat dvůr výše postaveného člena soudobé společnosti, který si v něm nechal postavit vlastní kostel. Otázkou zůstává rozsah celého polyfunkčního komplexu a jeho charakter na níže položených terasách Kouřimky a Ždánického potoka, na území současného města a obecně v širším okolí vlastního hradu. Lze další řemeslné areály a případně dvory elit očekávat také v širším zázemí centra, nebo mělo osídlení mimo areál svatojiřské ostrožny prakticky již čistě agrární charakter?

⁶⁶ Sám Piekalski tuto lokalitu volí za jeden příkladů tzv. časných měst na území Čech.

Od 12. stol. především na území západně od Čech jsou zachycovány „protoměstské“ domy a parcely spojované s přítomností kupců a řemeslníků. Hnací silou transformace tzv. časných měst ve města komunální, resp. právní mladšího středověku měl pak být rozmach řemeslné činnosti a obchodu ve střední Evropě ve 12. a 13. stol. Změna prostorového uspořádání právních měst oproti starším centrům souvisela s nutností odvádění poplatků z pozemků a činnosti obchodníků. Šlo o krok, který výrazně změnil vztah k pozemkům a vyčlenil trhu speciální prostor v rámci sídelního areálu. Tento prostor mohl vzniknout na území již dříve existující trhové osady, nebo mohlo být založeno tržiště v novém prostoru. Kolem něj se rozvinulo centrum přebírající správní roli bývalého střediska a stalo se středobodem nového sídelního celku, města (Piekalski 1999a, s. 249-267; *týž* 1999b).

V případě Kouřimi je evidentní, že svatojiřská poloha zcela evidentně nevyhovovala k rozvoji většího a kompaktního sídelního celku. Volba k založení jádra města na protější břeh Ždánického potoka se jeví poměrně logická. Je dostatečně chráněna před přírodními pohromami i vojenskými útoky, na druhou stranu poskytuje dostatečně velkou plochu k rozvoji osídlení. Přesto nezůstane ani tato kouřimská situace ušetřena dalších otázek. Bylo jádro dnešního města Kouřimě založeno na místě již nějaké formě staršího osídlení? Jakou podobu a případně funkci měl vlastní hrad v době prvního rozvoje města? V jakém prostředí a za jakých podmínek byl vystaven mladší kostel sv. Jiří? Za jakých okolností došlo ke konečnému zániku osídlení na svatojiřské ostrožně?

5.1.1.7 MENŠÍ ZÁVĚR KAPITOLY PŘED CELKOVÝM ZÁVĚREM PRÁCE

Za takovým výčtem otázek je potřeba konstatovat závěr kapitoly. Nelze na ně zatím najít uspokojivou odpověď a zůstanou tedy úkolem pro další výzkum. Přesto je možné tvrdit, že propojením základních poznatků Šollových výzkumů, dosavadních přínosů současných prospekci a sumarizací základních modelů o podobě a fungování správních hradů v konkrétních podmínkách raného přemyslovského státu byl získán komplexnější pohled a zároveň podrobnější představa o potřebách a nárocích kouřimského centra v mladší a především pozdní době hradištní. Přesun centrálních funkcí z rozlehlé Staré Kouřimě na mnohem menší prostor svatojiřské ostrožny

nemusel znamenat ústupek či pouhou demonstraci změny vládce a distancování se od dřívější správy. Nová poloha zřejmě především lépe odpovídala novým společenským nárokům a způsobu využívání krajiny v době raného přemyslovského státu. Podobné důvody pak zřejmě vedly i k založení města na místě, na němž se uchovalo až do současnosti.

6 ZÁVĚR

„Na podzim téhož roku, kdy pole byla sklizena, vrátil jsem se do Kouřimi, abych ohledal ještě alespoň nejzazší ostrožnu nad tak zvaným panským mlýnem, kteráž nese název »Na Klimentu«. Učiněny tedy průkopy i na poli č. 992 a nalezeny opět stopy spálených domů, ale stopu kostelíka sv. Kliementa, o kterém ještě v listině z r. 1407 děje se zmínka, ani uvádí se »capella scti Climentis« (Oehm, Paměti kr. M. Kouřimě p. 6) – jsem nenalezl; rozběhli se mi dělníci po stálé práci a nastalo deštivé počasí, tak že jsem předčasně zkoumání musil zaraziti. Celkem však i tento výsledek stačí, abychom pověděli, že »u Klimenta« a »u sv. Jiří« stávalo v XI. a XII. století město obydlené, kteréž nésti mohlo jméno Kouřim, u Kosmy i v listinách tak často jmenované.“

(Píč 1908, 531)

Závěrem této práce je nutno podotknout, že ani zkušenosti a pocity „otce české archeologie“ nejsou autorce předkládané práce zcela cizí. Citát zároveň vystihuje další problémy spojené s archeologickým výzkumem (nejen) hradišť a centrálních lokalit; ačkoliv tyto problémy už jsou o krok dále oproti těm, na které si v úvodní větě práce stěžoval L. Niederle. Totiž, když už se najdou na výzkum peníze a vyhradí se mu určitý čas, navíc se najde také ochota investovat do něj kus energie, pak je pracovní doba omezena nešvary počasí, možnostmi a ochotou spolupracovníků a dalšími povinnostmi, které v mezech jinde vyvstanou. Nutno také konstatovat, že tak je to zřejmě správně, má to tak být. Navíc se i přes všechny těžkosti nakonec ukázalo, v případě J. L. Píče, jakož i v případě této práce, že kde je vůle a úsilí, výsledky se vždy dostaví; i kdyby neodpovídaly původním očekáváním. Nezbyvá je tedy než stručně shrnout v následujících řádcích.

Věhlas a velikost kouřimského centra jsou tradovány od nepaměti. Dobře o tom svědčí skutečnost, že jej Václav Hájek z Libočan ve své kronice pokládá za nejstarší město, které je dokonce starší, než Praha. Nicméně je také pravdou, že existence tohoto významného centra, často označovaného také jako hrad, je spojována se sousední polohou Stará Kouřim. Až výše citovaný J. L. Píč jednoznačně odkryl tajemství existence centra na svatojiřské ostrožně, naopak z polohy Stará Kouřim odešel poněkud zklamán.

Dnes je jisté, že významnými centry byly ve své době obě z nich, každá však měla odlišný charakter. Tuto skutečnost doložil a objasnil M. Šolle, který na obou polohách prováděl několikaleté systematické výzkumy, pověřen k tomu jako člen ustaveného sboru pro výzkum slovanských hradisek tehdejšími řediteli Státního archeologického ústavu Jaroslavem Böhmem. Poté, co se M. Šolle mezi lety 1948 a 1958 věnoval výzkumu Staré Kouřimě, přišel roku 1961 na svatojiřskou ostrožnu. Zde prováděl sondáže ve dvou etapách, nejprve v letech 1961-1962, později navázal opět dvouletou etapou v letech 1967-1968. Mimo to zkoumal také menší terasovou polohu u sv. Vojtěcha.

Nutno připomenout, že právě při těchto výzkumech posunul M. Šolle úroveň a možnosti metodiky tehdejších výzkumů. Nové postupy a strategie pak byly aplikovány také na dalších českých lokalitách. Je zřejmé, že metodám a postupům práce věnoval patřičnou pozornost a snažil se získat informace z co nejširšího spektra nálezů. Patří mu nesporné zásluhy v navázání spolupráce české archeologie s přírodními vědami.

Na základě zjištění svých výzkumů a v kombinaci s informacemi získanými z interpretací písemných pramenů vytvořil model vývoje centra na sv. Jiří, který lze stručně shrnout následovně. Kouřim se svým nejbližším zázemím bylo nejprve v raném středověku součástí zlicko-charvátského území, které při své západní hranici sousedilo s pražskou oblastí. Díky své výhodné poloze při dálkové komunikaci spojující Čechy s Moravou se stalo zprostředkovatelem a poté nejpřímějším dědicem velkomoravské kultury v Čechách. V té době se centrum soustředilo na poloze Stará Kouřim a na svatojiřské ostrožně zřejmě existovala nepříliš významná otevřená osada.

Raně středověký hrad nad soutokem Kouřimky a Ždánického potoka vznikl až v důsledku přemyslovské expanze z pražské kotliny na širší území Čech. Poté, co byla dobyta Stará Kouřim, mělo centrálního významu pro celou tehdejší východočeskou oblast nabýt slavníkovské hradisko v Libici nad Cidlinou. Po vyvraždění Slavníkovců roku 995 význam Libice upadl a celou oblast měl již plně a přímo ovládnout panovnický rod Přemyslovců. Na sv. Jiří tak vzniká jeden z přemyslovských tzv. kastelánských hradů. Panovníkem dosazený kastelán je pak pověřen správou celé oblasti. Tehdy je poloha opevněna mohutným jižním obvodovým valem a fortifikací je opatřen také přístup ze severu. V jádru hradu je zbudován kostel a správcovský

dvorec, v severním cípu ostrožny při úvozové cestě určující komunikační schéma areálu pracuje řemeslná dílna. Na druhé straně cesty vyrůstají obytné objekty.

Zřejmě v průběhu 12. století dochází k úpravám vnitřní struktury hradu. Severní část je prostorově oddělena střední hradbou s vestavěnou předsunutou obranou věží a vzniká tak předhradí. Ke zpevnění fortifikace má dojít také v místě vstupu v severním cípu ostrožny. Výrazně se mění také uspořádání vlastního jádra hradu. Jednak mají vznikat nové objekty sídelního a fortifikačního rázu přímo v blízkosti jižního obvodového valu. Do této doby klade M. Šolle také existenci prozatím výzkumem nedoloženého kostela sv. Klimenta. Především se pak změny týkají residenčních a sakrálních staveb. Předchozí správcovský dvorec je přerušen příkopovým žlabem a sídlištními jámami. Nové správcovské sídlo v podobě obytné věže má vzniknout západně od kostela. Současně dochází k úpravám interiéru kostela ve formě přístavby čtvercové sakristie, vsazení západní tribuny a zabudování kamenné base do podlahy ve východní části hlavní lodi, která je určena snad pro křeslo či křtitelnicí. Podle Šollovy domněnky mohla přímo na této basi stát známá skulptura tzv. kouřimských lvů ve funkci podstavce pro jeden z uvedených objektů. Jako skulptura inspirovaný zřejmě italskými nebo jihoněmeckými dílnami měla reprezentovat ambice a postavení tehdejších kouřimských správců, kterým zřejmě již v té době byl vedlejší panovnický rod Děpolticů. V téže fázi vzniká na sousední menší terase opevněné sídlo s kostelem sv. Vojtěcha a hřbitovem, zřejmě rezidence vysoce postaveného „feudála“.

Správa děpoltického rodu na Kouřimi je písemnými prameny doložena až na počátku 13. stol. za éry Děpolta III., předtím je spíše předpokládána. Vztahy Děpolta III. s tehdejší pražským panovníkem a biskupem však byly nestabilní a nezřídka problematické. Situace vyvrcholila zřejmě ve chvíli, kdy Přemysl Otakar I. neudělil Děpoltovi nárokový titul moravského markraběte. Napětí vyústilo v protikrálovskou vzpouru, která byla potlačena v bitvě u Kouřimi roku 1223. Podle slov autora Dalimilovy kroniky měl být při ní hrad vypálen a zničen. Závěrečné období života centra má být reprezentováno polozemnicemi situovanými při východní hraně severního předhradí. Objekty podobného typu měly být údajně zachyceny také v podhradí svatovojtěžské polohy; především jsou pak dokumentovány na jiných lokalitách, kde figurují jako předlokační či původní městská zástavba. V jedné

kouřimských polozemnic bylo při podlaze nalezeno pohromadě šest velkých brakteátů, celých i půlených. Zásyp pak obsahoval také vyspělou keramiku a zlomky vysokých vzhůru vytažených okrajů.

Kolem poloviny 13. stol. je na opačném břehu Ždánického potoka založeno královské město s vlastním kostelem sv. Štěpána. Na zřejmě již opuštěné (???) ostrožně je obnovena sakrální stavba kostela sv. Jiří a na okolním hřbitově se dále pochovává. Kostel zachycený ještě na Willenbergově rytině publikované roku 1602 je zrušen za josefínských reforem a v následujících letech rozebírán kouřimskými obyvateli na stavební materiál.

Tato představa o podobě a vývoji přemyslovského kastelánského hradu spravujícího kouřimskou oblast, založená výhradně na poznatcích z výzkumu jeho jádra, zůstává platná až do počátku 20. stol. Lokalita v mezičase vstupuje do nejedné diskuse nad problémy raně středověké archeologie a jako taková je od roku 2010 zahrnuta do výzkumného projektu Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze. Stává se tak znovu cílem dalšího výzkumu pedagogů a studentů pražské katedry archeologie, kteří si kladou za cíl zachytit strukturu vnitřního areálu vlastního centrálního i jeho nejbližšího okolí, identifikovat stopy neagrární výroby a zjistit charakter osídlení v širším zázemí správního hradu. Zároveň, svým způsobem v návaznosti na předchozí novátorské počiny M. Šolla, si kladou za cíl posunout současné metody především povrchového výzkumu, zjistit jejich možnosti a využít co nejintenzivněji jejich informační potenciál.

V době od dubna roku 2010 do března roku 2011 byl na ploše svatojiřské ostrožny realizován systematický průzkum. Průzkum se soustředil jak na areál vymezený obvodovým valem, tak pole v jeho jižním sousedství. Zahrnoval analytické povrchové sběry, geofyzikální prospekci, letecké snímkování, byly odebrány pro geochemické analýzy a na základě nového geodetického zaměření byl vytvořen přesný vrstevnicový plán. Zvláště povrchové sběry byly realizovány s neobvykle vysokou intenzitou a vedeny snahou získat co nejvíce informací a najít hranice efektivity této metody. Po dvou a půl letech zpracovávání shromážděných dat byly pak výstupy jednotlivých průzkumů propojeny v prostředí geoinformačních systémů.

Nové intenzivní práce ve spojení s moderními technickými prostředky umožnily vytvořit komplexnější představu o podobě a struktuře správního centra na Kouřimi-sv. Jiří a uvažovat o něm s novou perspektivou a větším nadhledem. V mnohém se výsledky shodují se zjištěními M. Šolla. Podařilo se také zachytit další přilehlé části hradu. Některé nové poznatky staví některé dříve pevné představy na světlo nejistoty. Nejedna objev také, jak už to bývá, otevírá víc otázek, než dávají sám odpovědi.

Aktuální obraz Kouřimi-sv. Jiří lze tedy popsat následovně. Lze souhlasit s tvrzením M. Šolla, že výraznější rozvoj osídlení na ostrožně v poloze sv. Jiří začal zřejmě v průběhu mladohradištního období. Tehdy se spíše ještě omezoval na prostor od severního výběžku po vlastní temeno ostrožny. Pokud byla mohutná jižní hradba zřízena skutečně již v této počáteční fázi rozvoje hradu, pak se zdá, že celý projekt výstavby centra byl od začátku veden jasnou snahou demonstrovat jeho výlučné postavení a politicko-organizační úkoly. Hradba totiž jako mohutná bariéra rozděluje napříč jedinou rozsáhlejší terasu ostrožny vhodnou pro rozvoj širšího osídlení a výrazně omezuje prostor vlastního jádra hradu. Na druhou stranu umožňuje dobře bránit objekty uvnitř centra, zdůrazňuje administrativní úlohu místa a zřetelně vyjadřuje exkluzivitu místa jakožto rezidence panovníkova zástupce. Zajímavá je skutečnost, že tato hradba zřejmě nikdy nebyla zasažena rozsáhlejším požárem, což se zdá být v protikladu se způsobem zániku centra, jak jej uvádí Dalimilova kronika.

Méně mohutné, ale nicméně funkční pásy opevnění byly budovány také v severním členitějším terénu. Severní areál je sám o sobě dále prostorově členěn a zřejmě zde funguje více řemeslných dílen. V pozdněhradištním období vzniká samostatný a poměrně rozsáhlý ohrazený řemeslný areál také vně valu. V jihozápadním předpolí hradby, zřejmě v prostoru před branou, byly pak zachyceny další sídelní aktivity. Lze si zde dobře představit objekty lemující příjezdovou cestu do hradu. Ty však ještě v době života centra zřejmě zanikají. Jestli jejich zánik souvisí s výraznější změnou struktury celého areálu situovaného vně jižní obvodové hradby nelze v současné fázi rozhodnout. Úvaha, zda byl tehdy také tento jižní prostor vymezen systémem příkopů, pro což by mohly svědčit některé indicie, musí prozatím zůstat jen navrženou hypotézou. Naopak zcela jistě lze konstatovat, že správní centrum v poloze u sv. Jiří bylo živým a dynamickým útvarem, jehož základní struktura byla tvořena

jádrem s rezidenční, správní, sakrální a vojenskou funkcí; ten byl obklopen několika řemeslnými areály a zřejmě také několika samostatnými dvorci významných obyvatel a úředníků.

Co se týče posunů v metodice práce, lze konstatovat, že pečlivost, s níž byly prováděny a vyhodnocovány povrchové sběry, celkově prodloužila jejich realizaci a následnou analýzu dat. Na druhou stranu zřejmě umožnila lépe argumentovat zachycené poznatky. Díky zvolenému způsobu hodnocení nálezů se také podařilo lépe zachytit chronologické proměny místní keramiky. Především byl doložen hojný výskyt z chronologického hlediska často diskutovaných zásobnic s vysokými vzhůru vytaženými okraji v kontextu pozdně hradištní keramiky. Tento přínos je dalším argumentem pro hlubší dataci počátků takto profilovaných okrajů a zároveň dokumentací setrvačnosti tvarů a typů výzdoby na keramických nádobách.

V této fázi lze také říci, které kategorie nálezů ze sběrů se ukázaly jako přínosné, nesoucí užitečnou informaci a naopak, které spíše jen zbytečně přidávaly práci v procesu vyhodnocování dat. Kromě zlomků keramických nádob poskytly významné argumentační opory nálezy mladší středověké a novověké keramiky; dále byla pro interpretaci zjištěných objektů přínosná především evidence výskytu strusek. Situaci zajímavě dokreslily nálezy středověkého skla a samozřejmě také artefakty indikující pravěké sídelní aktivity. Spíše doplňující informace a potvrzení i jinak evidentních jevů, poskytly úlomky mazanice a kostí. Téměř bez informační hodnoty zůstaly nálezy ze železa a barevných kovů, ve většině případů pouze o recentní kovový odpad nebo nedatovatelné předměty.

Práce na Kouřimi-sv. Jiří však ještě není zdaleka u svého konce. Zbývá vyřešit jak podobu staršího osídlení, tak především okolnosti zániku centra na svatojiřské ostrožně, osvětlit kontext výstavby mladšího kostela sv. Jiří a eventuální souběžnost osídlení této polohy s počátky nově založeného právního města. Nejedna otazník zůstává viset také nad charakterem a podobou fortifikačního systému hradu. Především víme stále velmi málo o sídelních aktivitách v širším zázemí přemyslovského střediska. Cesty dalšího bádání mohou vést ve směru podrobnějších revizí předchozích výzkumů M. Šolla, nových a dobře cílených sondáží menšího rozsahu a aplikací dalších prospekčních metod, tentokrát na plochách v širším okolí lokality.

S vědomím vlastní nedokonalosti i dosud nemnohých zkušeností v kontrastu odpovědnosti, které se mi dostalo v zadání této práce, v níž mi bylo umožněno vyjádřit se k tak významné lokalitě, kterou se přede mnou zabývali již zkušení a velmi významní badatelé, bych ráda ukončila předkládaný text opět citátem. Tentokrát půjde o prosbu „otce českého dějepisu“ k laskavému čtenáři Popisu králowstwí českého:

„Awšak já nekojím se proto nadějí, žeby dilo mé owšem bez poklések bylo; w tak náramném množstwí dat rozmanitých nepoblauditi nikdy byloby nad lidskau možnost; a protož já se wděčností přijmu každé ponaučení, které vlastenci w této věci zběhlí mně uděliti ráčí, aby w budaucím alespoň díle historickém bylo lze wyhnauti se dalším omylům.“

(Palacký 1848, IV)

Vyjasňování nad ostrožnou u sv. Jiří (foto: Luděk Kos)

7 POUŽITÁ LITERATURA

- Aitken, M. J. 1964: Archaeomagnetic Results: Some Geophysical Implications, *Archaeometry* 7, 43-46.
- Aston, M. A. – Martin, M. H. – Jackson, A. W. 1998: The Potential for Heavy Metal Soil Analysis on Low Status Archeological Sites at Shapwick, Somerset. *Antiquity* 72, 838-847.
- Bahlcke, J. – Eberhard, W. – Polívka M. (red.): Lexikon historických míst Čech, Moravy a Slezska. Praha.
- Bartošková, A. 2000: Libice nad Cidlinou – výzkum předhradí v roce 1997, *Památky archeologické* 91, 315-344.
- Batalka, B. – Vaněčková, L. 1987: Kouřimská plošina (heslo). In: Demek, J. (ed.) a kol.: *Zeměpisný lexikon ČSR: Hory a nížiny*, 287-288.
- Blažková, G. 2011: Hmotná kultura pražského hradu raného novověku ve světle archeologických nálezů [nepublikovaná disertační práce], FF UK Praha.
- Boháčová, I. – Čiháková, J. 1994: Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: Staňa, Č.: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. International Tagungen im Mikulčice* 1, 173-179.
- von Carnap-Bornheim, C. – Hilberg, V. 2007: Recent Archaeological Research in Heithabu. In: Henning, J. (ed.): *Post-roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, Vol. 1, 199-218.
- Commisso, R. G. – Nelson, D. E. 2010: Stable Nitrogen Isotopic Examination of Norse Sites in the Western Settlement of Greenland, *Journal of Archaeological Science* 37, 1233-1240.
- Čech, P. 2008: Současný stav poznání Žatce v raném středověku. *Archeologické rozhledy* 60, 36-60.
- Černá, E. 2007: Nálezy středověkých skel ze Žatce, *Sborník Západočeského muzea v Plzni*.

Historie 18, 12-24.

Čiháková, J. 1984: Pražská keramika 11. – 13. století, *Archaeologia Pragensia* 5, 211-288:

Dąbrowski, G. 1963: The Application of Geophysical Methods to Archaeological Research in Poland, *Archaeometry* 6, 83-88.

Demek, J. – Vaněčková, L. 1987: Malešovská pahorkatina (heslo). In: Demek, J. (ed.) a kol.: *Zeměpisný lexikon ČSR: Hory a nížiny*, 337.

Dostál, B. 1975: Břeclav – Pohansko. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.

Dvořák, F. 1936: Pravěk Kolínska. Soupis archeologických památek Kolínska a Kouřimska. Kolín.

Hejzman, M. – Smrž, Z. 2010: Cropmarks in Stands of Cereals, Legumes, and Winter Rape Indicate sub-Soil Archaeological Features in the Agricultural Landscape of Central Europe, *Agriculture Ecosystems & Environment* 138, 348 – 354.

Flek, F. 2003: Přesleny ze Staré Boleslavi a Levého Hradce. Příspěvek k raně středověkému textilnictví [nepublikovaná bakalářská práce], FF UK Praha.

Garten, C. T. et all. 2008: Natural ¹⁵N- and ¹³C-Abundance as Indicators of Forest Nitrogen Status and Soil Carbon Dynamics. In: Michener, R – Lejtha, K. (eds.): *Stable Isotopes in Ecology and Environmental Science*, Second Edition, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 61-82.

Gojda, M. 2004: Letecká archeologie a dálkový průzkum. In: Kuna, M. a kol.: *Nedestruktivní archeologie*. Praha, 49-116.

Gringmuth-Dallmer, E. 1999: Methodische Überlegungen zur Erforschung zentraler Orte in ur- und frühgeschichtlicher Zeit, in: Moździoch (red.): *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie środkowej*. Wrocław, 9–20.

Jankuhn, H. – Schietzel, K. – Reichstein, H. (Eds.) 1984: *Archäologische und naturwissenschaftliche Untersuchungen an ländlichen und fröstadtschen Siedlungen im deutschen Küstengebiet vom 5. Jahrhundert v. Chr. Bis zum 11. Jahrhundert n. Chr. Band 2: Handelsplätze des frühen und hohen Mittelalters*. Weinheim.

Justová, J. 1992: Hradištní keramika z Libice nad Cidlinou. Keramické typy a hledání jejich

- původu. Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie 8, 142-155.
- Klápště, J. 1978: Středověké osídlení Černokostelecka, Památky archeologické 69, 423-475.
- Klápště, J. 1998: Die Anfänge der jüngeren mittelalterlichen Keramik in Böhmen als kulturhistorisches Problem, Archeologické rozhledy 50, 138-158.
- Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Klápště, J. 2009: Wege und Kreuzwege der Burgwallforschung in Böhmen. In: In: Rieckhoff, S. – Grundwald, S. – Reichbach, K (eds.): Burgwallforschung im akademischen und öffentlichen Diskurs des 20. Jahrhunderts. Leipzig, 125-138.
- Klápště, J. – Tomášek, M. 2000: Nástin raně středověkého osídlení v Bylanech u Kutné Hory, Památky archeologické. Suppl. 13, 165 – 181.
- Klír, T. 2002: Osídlení mezi Nymburkem a Křincem ve středověku a raném novověku, Vlastivědný zpravodaj Polabí 36, 92-157.
- Klír, T. 2004: Výzkumy Jana Hellicha na středověkých lokalitách Poděbradska, Studia Medievalia Pragensia 5, 61-111.
- Košta, J. – Tomková, K. 2011: Olivovité korálky v raně středověkých Čechách a jejich postavení ve středoevropském kontextu, Památka archeologické 102, 307-354.
- Králík, O. 1972: Kouřim či Libice? Listy filologické 95, 207-214.
- Křivánek, R. 2011a: Závěrečná zpráva o geofyzikálním průzkumu prováděném na základě HS č.710031/10 na lokalitě Kouřim-sv. Jiří, okr. Kolín (vnitřní část hradiště) [nepublikovaná závěrečná zpráva sepsaná ÚPRAV, FF UK v Praze 30. 6. 2011]
- Křivánek, R. 2011b: Závěrečná zpráva o geofyzikálním průzkumu prováděném na základě HS č.710031/10 na lokalitě Kouřim-sv. Jiří, okr. Kolín (předhradí hradiště) [nepublikovaná závěrečná zpráva sepsaná ÚPRAV, FF UK v Praze 30. 6. 2011].
- Křivánek, R. – Mařík, J. v tisku: Nedestruktivní výzkum akropole libického hradiště, Sborník Národního muzea v Praze 66. Řada A – Historie.
- Kuna, M. 2004: Povrchový sběr. In: Kuna, M. a kol.: Nedestruktivní archeologie. Praha 2004, 305 – 352.

- Limburský, P. v tisku: Dva objekty výrobního areálu doby laténské v Dolanech, okr. Praha-západ. K problematice fragmentarizace sídlištní keramiky.
- Lutterer, I. – Maltán, M. – Šrámek, R. 1982: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha.
- Macháček, J. 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.
- Macháček, J. 2007: Pohansko bei Břecław. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System. Studien zur Archäologie Europas 5. Bonn.
- Marshall, J. D. - Brooks, J. R. - Lajtha, K. 2008: Sources of Variation in the Stable Isotopic Composition of Plants. In: Michener, R – Lajtha, K. (eds.): Stable Isotopes in Ecology and Environmental Science, Second Edition, Blackwell Publishing Ltd, Oxford, 22-60.
- Mařík, J. 2009: Libická sídelní aglomerace a její zázemí v raném středověku. Dissertationes archaeologicae Brunenses / Pragensesque 7. Praha.
- Merhautová, A. 1995: Kostel na Libici, Archeologické rozhledy 47, 249-251.
- Michener, H. – Lajtha, K. 2008: Stable Isotopes in Ecology and Enviromental Science. Blackwell Publishing Ltd, Oxford.
- Moździoch, S. 2009: Wishfull digging – Burgwallforschung im Rahmen des polnischen Millenium-Projektes. In: Rieckhoff, S. – Grundwald, S. – Reichbach, K (eds.): Burgwallforschung im akademischen und öffentlichen Diskurts des 20. Jahrhunderts. Leipzig, 139-153.
- Niederle, L. 1925: Život starých Slovanů; základy kulturních starožitností slovanských dílu III. svazek 2. Praha 1925.
- Nováček, K. 2006: Starobylá a ještě starobylejší: Vytváření historického významu rotundy sv. Petra ve Starém Plzenci během 20. století. Archaeologica Pragensia 18, 123-141.
- Oehm, V. 1824: Paměti královského města Kouřimě. I. díl. Od založení župního hradu až do začátku válek husitských (r. 1419). Praha.
- Palacký, F. 1848: Popis králowstwí českého. Praha
- Piekalski, J. 1999a: Od Kolonii do Krakowa. Przemiana topografii wczesnych miast. Wrocław.

- Piekalski, J. 1999b: Transformace měst středověké střední Evropy. Prostorová struktura. *Medievalia Archaeologica* 1, 21-42.
- Pavlu, I. 1971: Pražská keramika 12. a 13. století. *Praehistorica* 4. Praha.
- Píč, J. L. 1908: Z výzkumu našich hradišť. *Památky archeologické* 22, 519-531.
- Píč, J. L. 1909: Starožitnosti země české. Díl III. Čechy v době knížecí. Svazek I. Praha.
- Píše, J. 1984: Výrovka (heslo). In: Vlček, V. (ed.) a kol.: *Zeměpisný lexikon České socialistické republiky. Vodní toky a nádrže*. Praha, 302.
- Podlaha, A. 1910: Posvátná místa království českého. Řada první, Arcidiecese Pražská. Díl IV, Vikariáty: Kolínský a Rokycanský. Praha.
- Princová, J. – Mařík, J. 2006: Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu, *Archeologické rozhledy* 58, 643-664.
- Profantová, N. 2010: Awarische Funde in der Tschechischen Republik – Forschungsstand und neue Erkenntnisse, *Acta Archaeologica Carpathica* 45, 203-270.
- Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl 2. Praha.
- Rulf, J. 1997: Intruze keramiky. Příspěvek ke kritice pramenů, *Archeologické rozhledy* 49, 439-461.
- Scheufler, V. 1972: Lidové hrnčířství v českých zemích. Praha.
- Sedláček, A. 1909/1998: Místopisný slovník historický království českého. Praha.
- Sláma, J. 1977: Svatojiřské kostely na raně středověkých hradištích v Čechách, *Archeologické rozhledy* 29, 269-280.
- Sláma, J. 1986: Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu. *Praehistorica* 11. Praha.
- Sláma, J. 1995: Slavníkovci - významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století? *Archeologické rozhledy* 47, 182-224.
- Sláma, J. 2002: Starý Plzenec. In: *Střed Evropy okolo roku 1000*. Praha.
- Smetánka, Z. 1973: Příspěvek k chronologické problematice pozdní doby hradištní, *Památky*

archeologické 64, 463-686.

Sommer, P. – Vaněk, V. 2007: Existe-t-il une architecture Slavníkenne? In: Slavníkovci v českých dějinách, 20-34.

Svoboda, J. – Šmilauer, V. 1960: Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl V. – Dodatky k dílu Antonína Profouse. Praha.

Široký, R. – Nováček, K. – Kaiser, L. 2004: Zapomenutá Plzeň. Počátky města pod přemyslovským hradem. Archeologické rozhledy 56, 798-827.

Šolle, M. 1952: Kouřim. Průvodce po archeologických památkách. Praha.

Šolle, M. 1959: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi. Památky archeologické 50, 353–506.

Šolle, M. 1963: Význam Kouřimě v počátcích českého státu, Památky archeologické 54, 67-86.

Šolle, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Monumenta archaeologica 15. Praha.

Šolle, M. 1969: Kouřim v mladší a pozdní době hradištní, Památky archeologické 60, 1-124.

Šolle, M. 1972: Zur Entwicklung der frühmittelalterlichen slawischen Keramik im Bereich Ostböhmens, Vznik a počátky Slovanů 7, 141-177.

Šolle, M. 1977a: Vztah Kouřimě a Libice, Archeologické rozhledy 29, 505-520.

Šolle, M. 1977b: Kouřim in frühen Mittelalter, Archäologie als Geschichtswissenschaft, Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 30, 419-425.

Šolle, M. 1977c: Zkušenosti s výsledky spolupráce přírodních věd včetně geofyzikálních metod při archeologických výzkumech českých hradišť 8. – 12. století, Zprávy Československé společnosti archeologické 19, 95-96.

Šolle, M. 1981: Kouřim v průběhu věků. Praha.

Šolle, M. 1982: Osídlení Kouřimska a jeho ekologické podmínky v raném středověku, Archaeologia Historica 7, 197-201.

Šolle, M. 1985a: Kulturně historický význam styků Libice a Kouřimě, Sborník Národního muzea v Praze 39. Řada A – Historie, 33-38.

- Šolle, M. 1985b: Cyrilometodějská mise a kostely sv. Klimenta očima archeologa. Cyrilometodějský kalendář, 32-33.
- Šolle, M. 1989: Kouřim - Sv. Vojtěch a jeho sídlištní tradice. Výzkum 1978-1981, Archeologické rozhledy 41, 243-257, 357-360.
- Šolle, M. 1993a: Přemyslovská a děpoltická Kouřim podle výzkumu z let 1967-1977, Archeologické rozhledy 45, 268-278.
- Šolle, M. 1993b: Kouřim seit der Burgwallzeit bis zur Stadtgründung, Actes du 12e congres international des sciences préhistoriques et protohistoriques 4, 109-113.
- Šolle, M. 2000: Po stopách přemyslovských Děpolticů: příspěvek ke genezi města Kouřimě. Praha.
- Třeštík, D. 1988: České kmeny. Historie a skutečnost jedné koncepce. Studia Mediaevalia Pragensia 1, 129-143.
- Tůma, J. 1915: Kolínsko a Kouřimsko. Díl třetí. Paměti osad na Kouřimsku. Kolín.
- Turek, R. 1966-1968: Libice: hradisko X. věku. Praha.
- Turek, R. 1972: Die frühmittelalterlichen Stämmgebiete in Böhmen. Praha 1958.
- Turek, R. 1977: Vztah Kouřimě a Libice, Archeologické rozhledy 29, 505-520.
- Vencl, S. 2001: Souvislosti chápání pojmu „nálezový celek“ v české archeologii, Archeologické rozhledy 53, 592-614.
- Willenberg, J. - Podlaha, A. (ed.) a Zahradník, B. (ed.) 1901: Jana Willenberga Pohledy na města, hrady a památné stavby král. Českého z počátku XVII. století. Praha.